

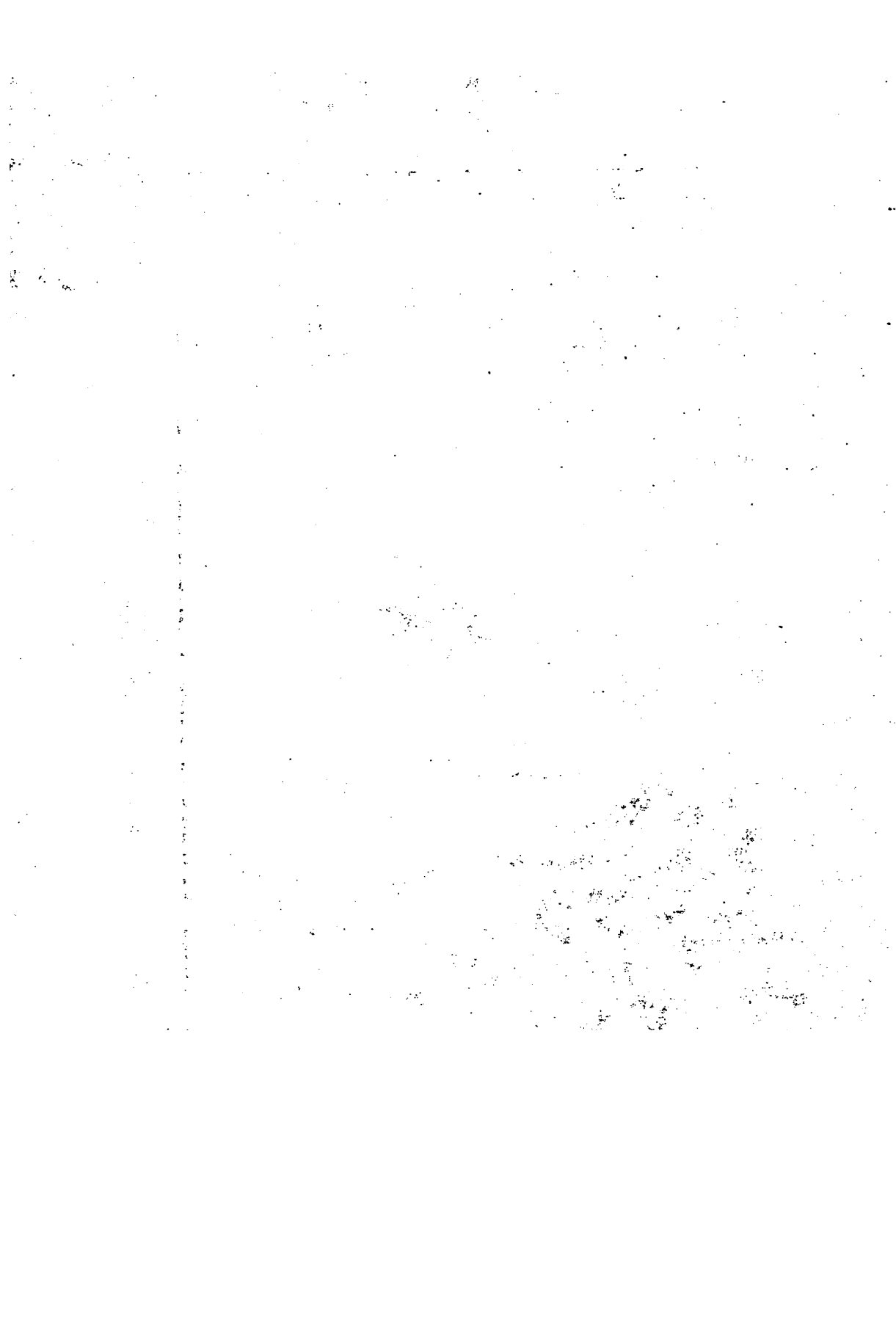
KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITÁRIUS EGYHÁZ

98. ÉVFOLYAM
ALAPÍTÁSI
ÉVE
1861

4
1992

KERESZTÉNY MAGVETŐ

98. EVFOLYAM ● 1992 ● 4. SZÁM

KOLOZSVÁR

TARTALOM

Dr. Kovács Lajos: Püspöki jelentés az 1991. december 11—1992. november 25. közötti időszakról	219
---	-----

TANULMÁNYOK

Arthur Long: Istenországa	230
Dr. Gaal György: Berde Áron pályája a tanügy és tudomány szolgálatában	234
Lőrinczi László: Vallók életutamról (4. rész)	261
Egyed Emese: „Mj közüink hozzád, Názáreti Jézus?”	265

SZÓSZÉK — ÚRASZTALA

Dr. Kovács Lajos: „Ti vagytok a világ világossága”	270
Lakatos Gyula: Láss!	273
Szabó Zoltán: Meglátni az Istent	276
Pálfi Dénes: Időtálló alapvetés	279
Kovács István: Prédikációvázlatok	282
Gálfalvi Sándor: A szolgáló ember	288
Eszmék, gondolatok	290
EGYHÁZI ÉLET — HÍREK	292
KÖNYVSZEMLE	297

Alapítási éve 1861, Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkesztő Bizottság: dr. Kovács Lajos (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János (felölös-szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád és Szabó Dezső (szerkesztők), Andrásfi György, Mikó Lőrinc, dr. Rezi Elek, Szász Ferenc és Kovács István.

Szerkesztőség: Kolozsvár, December 22 út 9 sz. Tel.: 11 52 71.

Postacím: 3400 Cluj, B-dul 22 Decembrie nr. 9.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania

XCVIII ● Cluj ● 1992/4

CONTENTS

Dr. Lajos Kovács: The Bishop's Report about his Activity from 11 December 1991 till 25 November 1992	219
--	-----

STUDIES

Arthur Long: Kingdom of God	230
Dr. György Gaal: Aron Berde's Vocation in the Service of Education and Science	234
László Lőrinczi: My Path of Life (4th Part)	261
Emese Egyed: „What Do You Want with Us, Jesus of Nazareth?“	265

SERMONS

Dr. Lajos Kovács: „You Are Light for all the World“	270
Gyula Lakatos: Have back Your Sight	273
Zoltán Szabó: To See God	276
Dénes Pálfi: Steadfast Foundation	279
István Kovács: Sermon Sketches	282
Sándor Gálfalvi: The Man Who Serves	288
Ideas, Thoughts	290
CHURCH LIFE — NEWS	292
BOOK REVIEWS	297

Editors: dr. Lajos Kovács, the President of the Editorial Board; Members: dr. János Erdő, dr. Árpád Szabó, Dezső Szabó, György András, Lőrinc Mikó, dr. Elek Rezi, Ferenc Sász and István Kovács.

Editorial Office: B-dul 22 Decembrie nr. 9, 3400 Cluj, Romania. Phone: 11 52 71.

PÜSPÖKI JELENTÉS

az 1991. december 11 – 1992. november 25. közötti időszakról

A legutóbbi Egyházi Főtanács 1991. december 11-én ülésezett. Az azóta eltelt, 1992. november 25-ig tartó időszakról az alábbiakban teszem meg jelentésemet.

I. PÜSPÖKI SZOLGÁLATOM

1991. december 31-én este végeztem a hagyományos ősztendei istentiszteletet a kolozsvári belvárosi templomban.

1992. január 1-én fogadtam a püspöki lakásban megjelent híveinket. Dr. Erdő János egyházi főjegyző üdvözlő beszédére válaszolva, az újesztendőre Isten gondviselő áldását kértem.

Január 17-én részt vettem a Magyar Egyházak Elöljárói Állandó Ertekezletének az unitárius egyház központjában rendezett ülésén.

Január 18-án részt vettem Szedressy Pál evangélikus püspök temetésén és egyházunk részvétét tolmácsoltam.

Február 10–11-én részt vettem a Protestáns Teológiai Intézetben az unitárius hallgatók ún. csendes napjain, amelyen Jakab Dénes, Szombatfalvi József és Kászoni József lelkészek tartottak előadásokat és bibliamagyarázatot. A közös záróösszejövetel előadója Szabó Dezső lelkész volt.

Március 19-én, 83 éves korában elhunyt D. Nagy Gyula, az Erdélyi Református Egyházkerület ny. püspöke; a Farkas-utcai templomban végbement temetésén egyházunk részvétét távollétemben András György előadótanácsos tolmácsolta.

Április 12-én, virágvasárnap, feleségemmel együtt részt vettem Péteri Sándor kissolyosi lelkész beiktatóján. A kinevezési iratot Jakab Dénes körüli jegyző olvasta fel. Bárány József esperes beiktató szolgálata után az új lelkész megtartotta beköszöntő szószéki szolgálatát; utána egyházi beszédet mondtam.

Május 2-án került sor Szabédi László író, hittestvérünk kolozsvári, Lázár utcai házában elhelyezett emléktábla leleplezésére. Utána az Egyház dísztermében tartott tudományos ülésen a magyar irodalomtudomány neves művelői tartottak megemlékezést. Másnap az ünnepség az író szülőfalujában, Szabédon folytatódott, ahol az istentiszteleten népes gyülekezet jelenlétében alkalmi egyházi beszédet Kecskés Lajos helybeli lelkész mondt.

Május 8-án Tökés László királyhágómelléki református püspök és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség felhívására Csíkszereda főterén nagyszabású ökumenikus rendezvényre került sor az alábbi céllal: „Egyházaink és keresztény népünk feltétlen nemzeti megbékélési szándékának és békességszeretetének legjobb értelemben vett demonstratív kinyilvánítása, méltóságteljes testvéri kéznyújtás a román nép és más nemzetiségek felé“.

Az ökumenikus rendezvényen, amelyen az összes történelmi egyházak képviseltették magukat, egyházunk nevében ünnepi beszédet dr. Szabó Árpád rektor mondott. Egyházunkat rajta kívül Jenei Dezső főgondnok, Andrási György és Mikó Lőrinc előadótanácsosok, Farkas Dénes főszámvévő, Kolcsár Sándor esperes és Simén Domokos helyi lelkész képviselték.

Május 10-én feleségemmel együtt részt vettem Székely János árkosi lelkész beiktató ünnepélyén. A beiktatást Gál Jenő esperes végezte. A püspöki kinevezést Kotecz József felsőrákosi lelkész olvasta fel. Az új lelkész szószéki szolgálata után egyházi beszédet mondtam. A kör lelkészeinek üdvözlését Török Áron sepsiszentgyörgyi lelkész tolmácsolta. Az ünnepség közébédél fejeződött be.

Június 11-én Jenei Dezső főgondnokkal és Mikó Lőrinc tanácsossal együtt részt vettem az egyházfők Nagyváradon tartott értekezletén.

Június 14-én a Dávid Ferenc Egylet felolvasó ülésén „Az élet könyve“ címen előadást tartottam.

Június 21-én Jenei Dezső főgondnokkal együtt részt vettem monostori gyülekezetünk 15 növendékének a belvárosi templomban tartott konfirmációi ünnepélyén.

Június 24-én részt vettem Mózes Árpád evangélikus püspök beiktatóján és egyházunk nevében köszöntő beszédet tartottam.

Június 29-én részt vettem a lelkésztovábbképző tanfolyam megnyitására és július 7-én a tanfolyam kiértékelő megbeszélésén.

Július 11-én a Protestáns Teológiai Intézetben részt vettem Bustya Albert marosvásárhelyi református lelkész doktoravató ünnepélyén.

Július 12-én részt vettem belvárosi templomunkban 18 ifjú konfirmációján.

Augusztus 13-án részt vettem dr. Teleki Mihály ny. református teológiai professzor temetésén.

Augusztus 15—22. közti időben egyházunkat meglátogatta dr. Victor Carpenter San Francisco-i lelkész, feleségével együtt; mindketten a püspöki ház vendégei voltak. Ittlétük egész ideje alatt dr. Erdő János volt segítségükre prédikáció fordítással és vidéki látogatásaikon való részvétellel. Lelkész afia augusztus 16-án de. a belvárosi, du. a monostori egyházközségben prédikált. Ez utóbbi egyházközség a San-Francisco-i gyülekezet testvéregyházközsége. Vendégeink látogatást tettek Tordán,

Torockón, Magyarsároson, Segesváron, Székelykeresztúron, Sepsziszentgyörgyön, Baróton és Székelyudvarhelyen, a három utóbbi egyházközségben megtekintve épülő templomainkat.

Szeptember 26—október 2. között a püspöki ház vendégei voltak dr. George Williams Chico-i professzor feleségével, dr. Gellérd Judittal és édesanyjával. Vendégeink erdélyi unitárius egyházunk lánglelkű pártfogói, egyházközségeink, anyagi gondjaink önzetlen hordozói, szellemi és lelki támogatói, akiknek sokirányú tevékenységét, egyházszeretetét és áldozatkészségét eléggé meghálálni nem is tudjuk.

Október 16—18. napjain a német evangélikus egyház Nagyszébenben megünnepelte az erdélyi reformáció megindulásának 450-ik évfordulóját, amelynek első napi ünnepségein egyházunkat András György előadótanácsossal képviseltem. Az ünnepségen két külföldi evangélikus professzor tiszteletbeli doktori avatási ünnepségén intézetünk unitárius tanárai is részt vettek.

Október 25-én nagyszabású ökumenikus ünnepségen vettem részt a kolozsvári főtéri katolikus templomban, és egyházunk nevében beszédet mondtam. Ez alkalommal került sor az újonnan megválasztott 27 országgyűlési képviselő és 12 szenátor ünnepélyes eskütételére.

November 3-án 83 éves korában elhunyt dr. Teofil Herineanu, a román ortodox egyház kolozsvári érseke. A november 6-i temetési szertartáson a református, evangélikus és unitárius egyházak képviselőitől a búcsúbeszédet én tartottam.

II. LELKÉSZNEVELÉSUNK

A Protestáns Teológiai Intézetben az oktatás a tanév folyamán rendszeresen folyt, dr. Szabó Árpád rektor irányításával. Az unitárius tanári kar tagjai: dr. Erdő János, dr. Szabó Árpád és dr. Rezi Elek, valamint Kovács István (volt homoródújfalvi lelkész).

A hallgatók óralátogatási és tanulmányi eredménye általában kielégítő; a vasárnapi istentiszteleteken és a reggeli áhítatokon pontosan részt vettek, és november 15-én tartalmas műsorral egybekötött szószéki szolgálattal szerepeltek.

Külön említést érdemel három hallgató tevékenysége, akik a környékbeli lelkész nélküli gyülekezetekben végeztek eredményes lelkészi szolgálatokat: Kozma Albert III. éves hallgató egész éven át a szindi egyházközségben, Szentgyörgyi Sándor V. és Mezei Csaba III. éves hallgató a tordatúri egyházközségben.

Ez év szeptember 14—19. között tartotta a Teológiai Intézet a felvételi vizsót az I. évfolyamra. Az E. K. Tanács erre a tanulmányi évre 4 fiú és 2 leány felvételét irányozta elő. A jelentkezett 8 fiú és 9 leány közül vizsgaeredményük alapján az I. évfolyamra az alábbiak iratkoz-

hattak be: Szeredai Noémi (9,40), Lőrinczi Lajos (9,21), Gyerő Dávid (9,14), Kocs Júlia (9,10), Szabó László (8,94) és Koppándi Botond (8,89 általános osztályzattal). Az E. K. Tanács utólagos jóváhagyásával az Intézetből kilépett Kádár Attila helyére még egy hallgatót, Tordai Ernőt felvette az I. évfolyamra, aki 8,86-os eredményt ért el.

Jelenleg az első évfolyamon 7, a II-on 8, a III-on 8, a IV-en 5 és az V-en 3, összesen 31 hallgatónk van. Hollandiából és Angliából értékes bútorzatot, ágyneműt kaptunk fiú- és leánybentlakásaink részére. Folyamatban van a leánybentlakásnak az Egyház Sora nevű épületében való elhelyezése.

A megnövekedett létszám komoly gondok elé állította a tanári kart legációk helyek biztosítása érdekében. A kérdés lelkészeink jóindulatú támogatásával kedvező elintézkedést nyert, úgy, hogy valamennyi hallgatónk minden sátoros ünnepen legátusi szolgálatokat végezhet. Legátust fogadó lelkészeinknek és gyülekezeteinknek ezúton mondunk hálás köszönetet.

Ez az első alkalom, amikor hallgatóink szeretet- szolgálatáról jelentést tehetünk. Ez a fontos tevékenység az elmúlt évben kezdődött és ebben a tanévben nyert szervezett keretet. Hallgatóink a helybeli Unitárius Nőszövetség irányításával több idős, beteges és magányos hívünket látogatták meg és közülük többet az Intézet konviktusából ebéddel láttak el.

III. EGYLETEINK MUNKAJA

Amint legutóbbi püspöki jelentésemben megelégedéssel számoltam be, 4 évtizedes kényszerszünet után egyleteink tevékenysége újra megkezdődött.

a) Oklándon július 10—13. napjain jól sikerült konferenciát rendezett az Ifjúsági Egylet, amelyen a különböző egyházközsegekből több mint 200-an vettek részt. A megnyitó istentisztelet után, amelyet Kovács István sepsiszentkirályi lelkész, az egylet elnöke tartott, valamint Bencző Dénes esperes szószéki szolgálata után Kovács Sándor IV. éves teológiai hallgató terjesztette elő titkári jelentését. A konferencián az alábbi előadások hangzottak el: Szász Ferenc brassói lelkész: „Vallásunk szerepe ifjúságunk önmagára találásában“; Kászoni József homoródszentmártoni lelkész: „Az ifjúsági egylet, mint a vallásos élet megélésének lehetősége“; Kriza János III. éves teológiai hallgató: „Szeretetszolgálat, mint cselekvő vallásosság“; Márkos Ervin helybeli lelkész: „Oklánd múltja és jelene“; Molnár Lehel III. éves teológiai hallgató: „Az ifjúság szerepe vallásos és népi hagyományaink megőrzésében“. A reggeli áhítatokat Veres Ferenc V. éves és Czire Szabolcs II. éves hallgatók végezték. A záró istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Kovács Sándor V. éves teológiai hallgató végezte.

A rendezés Márkos Ervin lelkész és munkatársai érdeme. Az ifjak lélekben megerősödve, hitben meggazdagodva tértek haza otthonaikba.

b) Szeptember 20-án tartotta alakuló találkozóját Kolozsváron az Unitárius Nők Országos Szövetsége. Az eddig nyilvántartott 31 szervezet képviselőjében mintegy 250 nőszövetségi tag jelent meg.

A találkozást a püspök által tartott áhítat vezette be. Zsakó Erzsébet, a kolozsvári Nőszövetség elnöke beszámolt a Nőszövetség addigi tevékenységéről, majd ismertetés hangzott el a lókodi Öregek Otthona létesítésének eddigi eredményeiről, amelynek lelkes, önzetlen irányítója Kiss Domokosné Kocsis Rozália, a kénosi lelkész hitvestársa.

Az ünnepi istentiszteleten a szolgálatot Orbókné Szent-Iványi Ilona, a budapesti egyházközség lelkésze végezte. Utána Marton Melinda, a Kolozsvári Magyar Opera művésznője énekelt és Nyitrai Mónika szavalt. Azt követően szakcsoportokra oszolva folytatódtak a megbeszélések, végül sor került a választásra, amelynek eredményeképpen az Országos Nőszövetség elnöke dr. Kovács Lajosné, ügyvezető alelnök Zsakó Erzsébet, alelnökök Szabó Magda és Májay Cecília, főtitkár Paskuczna Szathmári Viola, titkár Gyulainé Jakab Anna, pénztáros Ajtay Rózsika, ellenőr Báró Hajnalka, választmányi tagok a kolozs-tordai egyházközből: Szabó Anikó, Sigmond Júlia, Csomós Gizella, Kádár Ildikó, Székelyné Surányi Ilona; a maros-küküllői körből: Tompa Mária; a székelykeresztúri körből: Báró Gabriellá; a székelyudvarhelyi körből: Kovács Éva; a háromszéki körből: Bogdán Ilona.

c) A Dávid Ferenc Egylet 1991 második felétől 1992. október 15-ig Kolozsváron az alábbi felolvasó üléseket tartotta:

1991. október 20:	Szász Ferenc: „Én Istenem én Istenem“;
november 24:	dr. Rezi Elek: „Hiszek az emberben“;
1992. január 19:	Kovács István: „Hiszem a bűnbocsánatot“;
február 16:	dr. Szabó Árpád: „Kinek mondanak engem az emberek?“;
március 29:	dr. Erdő János: „Hiszem az örökéletet“;
május 24:	dr. Donald Szánthó Harrington: „Jellem általi üdvözülés“;
június 14:	dr. Kovács Lajos: „Az élet könyve“;
október 18:	Török Tamás (Magyarország): „Dávid Ferenc a magyar irodalomban“.

Minden alkalommal színművészek szavallatokkal szerepeltek és Márkos Albert hittestvérünk buzgó irányításával magas színvonalú zenei műsor egészítette ki a jól sikerült ünnepeket.

IV. KÜLFÖLDI KAPCSOLATAINK

Külföldi kapcsolataink az év folyamán is folyamatosak, szerteágazóak és eredményesek voltak.

Március 16-tól, feleségével együtt, a Teológiai Intézet vendégeként egy hetet országunkban töltött dr. Spencer Lavan, az észak-amerikai Chicagóban működő unitárius és univerzalista teológiai főiskola rektora, aki a teológiai hallgatók előtt nagy érdeklődéssel kísért előadást tartott és több egyházközségünkbe ellátogatott.

Március 17—18. napjain részt vettem az Unitárius Világszövetség Vezető Tanácsának évi gyűlésén, amelynek fő feladata a jövő év augusztus 14—18. napjain az indiai Bangalorban rendezendő kongresszus előkészítése volt. A kongresszus témája: „Living our faith — Hitelfelfogásunk megélése“. A világszervezet három évenként sorra kerülő közgyűlésének feladata a vezetőségnek újabb három évre való megválasztása. A főbb tisztségekre a Vezető Tanács az alábbiakat javasolta: elnök: Natalie Gulbrandsen (Egyesült Államok), az észak-amerikai unitárius univerzalista egyház moderátora, világi elnöke; alelnök: Nichito Niwano, a Risho-Kosei kai japán szabadelvű vallásos szervezet újonnan választott vezetője; pénztáros: dr. Roy Smith, az angol unitárius egyház főtítkára; Romániából dr. Szabó Árpád vezető tanácsi tag.

Az észak-amerikai unitárius univerzalista egyház rendezésében Budapesten március 19—22. napjain ment végbe az unitárius egyházak vezetőinek találkozója, amelyen egyházunkat dr. Kovács Lajos püspök, dr. Erdő János főjegyző és dr. Szabó Árpád professzor képviselték. A világ unitáriusai szorosabb együttműködésének gondolata már évekkal ezelőtt felmerült az angol unitáriusok évi közgyűlésén, valamint legutóbb a hamburgi világkongresszuson, azzal a céllal, hogy elősegítse a világ unitáriusainak együttműködését, az unitárius hitfelfogás világszerte való tudatosítását.

A találkozó nem volt kellően előkészítve. Jelen volt Robert Traer, világszervezetünk főtítkára, 5 résztvevő az Egyesült Államokból, 3 Romániából, 2 Németországból és 1—1 Angliából, Indiából, Dél-Afrikából, Ausztráliából, Dániából, Magyarországról és Csehszlovákiából. Németországból részt vett 2 képviselővel az ún. német-unitáriusok közössége, amelynek történelmileg az unitárius egyházakkal és közösségekkel semmilyen kapcsolata nincs; viszont nem kaptak meghívót az unitárius hitfelfogásunkhoz egészen közelálló szabadelvű német, holland, svájci és francia közösségek.

A jelenlevők ismertették az általuk képviselt unitárius közösségek rövid történetét, jelenlegi helyzetét, kifejezve annak szükségét, hogy

szorosabb együttműködésük érdekében igyekeznünk kell egymás közelebbi megismerésére. Egyházunk részéről dr. Erdő János tartott ismertést; röviden felszólalt dr. Szabó Árpád professzor.

A találkozó elhatározta, hogy nem hoz létre egy új nemzetközi unitárius szövetséget, mert az gyengitené jelenlegi világszervezetünket, de rendszeresíteni óhajtja meghatározott időközökben az egyházak vezetőinek találkozóját. A találkozók közti időszakokban a kapcsolatok és tevékenységek irányítására létrehozott egy koordináló bizottságot, melyben a különböző egyházak a földrajzi hovatartozásuk szerint képviselik magukat. A bizottság az Egyesült Államok, Anglia, a közép-európai országok és India egy-egy képviselőjéből áll, amelynek elnökül megválasztották dr. Roy Smitht, az angliai unitárius egyház főtítkárá, tagjainak Natalie Gulbrandsent, az észak-amerikai unitárius univerzalista egyház moderátorát, Orbókné Szent-Iványi Ilona lelkésznőt és egy indiai lelkészt. A romániai, magyarországi és csehszlovákiai egyházak képviselői megállapodtak, hogy a bizottságban való részvételt illetően a rotációs rendszert alkalmazzák; mindenik egyház képviselője csak egy ciklusban lehet tagja a bizottságnak. A találkozó egy nyilatkozatot fogadott el, amelyben hangsúlyozza, hogy „a mi küldetésünk szolgálni Istent és földünk közösségét az egész világra elterjedt hitünk megerősítése által“.

Március 19-én a Hőgyes Endre utca 3. sz. alatti misszióház gyűléstermében tartott szeretetvendégségen bibliamagyarázatot tartottam.

Március 23-án a budapesti egyházi központban megbeszélés volt, amelyen romániai részről dr. Kovács Lajos püspök, dr. Erdő János főjegyző, dr. Szabó Árpád rektor, magyarországi részről Bartók Béla főgondnok, Bencze Márton püspökhelyettes, Szent-Iványi Ilona lelkésznő és dr. Jakab Jenő lelkész vett részt. A résztvevők kifejezték azt az óhajukat, hogy a két egyház között szorosabb kapcsolat létesüljön, évente legalább egyszeri rendszeresített találkozással. E találkozások célja az egymást érintő kérdések megbeszélése.

Május 17-én került sor Orbókné Szent-Iványi Ionának a budapesti Nagy Ignác utcai templomban történt rendes lelkészi beiktatására. Ez ünnepi alkalommal az 1Kor 9.16 verse: „Jaj nékem, ha nem az evangéliumot hirdetem“ alapján egyházi beszédet mondtam és köszöntöttem egyházunk képviseletében az újonnan beiktatott lelkészt. Egyházunkból a beiktatáson még jelen voltak Farkas Dénes főszámvevő, Szabó Zoltán egyházi titkár és Kászoni József homoródszentmártoni lelkész, akik mind köszöntő beszédet mondtak.

Az Unitárius Világszövetség 1992. július 20—25. között a francia tagcsoporttal együtt „Albert Schweitzer és a világvallások“ címen az elzászi Münsterhez tartozó Kleebach helységben konferenciát tartott, amelyen 11 országból 93-an vettek részt. Egyházunkat dr. Erdő János, dr. Szabó Árpád és dr. Rezi Elek teológiai tanárok képviselték.

A francia tagcsoport 1949-ben alakult meg. Alapítója és első elnöke George Marchal párizsi szabadelvű protestáns lelkész volt. A konferencián Albert Schweitzer sokirányú tevékenységéről 8 előadás hangzott el. Ezek közül csupán az Erdő János előadásával foglalkozunk közelebbről.

Dr. Erdő János „Schweitzer és az unitarizmus“ címen tartott előadást és az alábbiakat állapította meg: „Schweitzer hit- és életfelfogását a szabadelvűség jellemzi. Ennek tudható be, hogy az unitarizmus szellemvilágához közel érezte magát és ennek több alkalommal kifejezést is adott.“ Idézi Schweitzer két megállapítását: „Abban az időben, amikor a nagy egyházaknak sem akaratuk, sem bátorságuk nem volt szembeállni a náciizmussal, az unitáriusok és a kvékerek képviselték azt a reményt, hogy Jézus igaz szellemét újra fel tudjuk élesíteni.“ Egy másik helyen azt mondja: „Itt vannak az unitáriusok, akik a vértanúk történeti egyházát alkotják, akik megpróbálják azt gyakorolni, amit Jézus hirdetett“.

A második világháború után az amerikai unitáriusok szoros kapcsolatban állottak Schweitzerrel és anyagi segítséget nyújtottak afrikai missziója fenntartásához. 1961-ben Schweitzer elfogadta az amerikai unitárius szöványegyház tiszteletbeli tagságát.

A konferencia minden tekintetben sikeresnek bizonyult.

Máthé Sándor olthévi lelkész az 1991—1992 tanulmányi évben a manchesteri unitárius teológiai főiskola ösztöndíjasa volt. Kovács István sépszentkirályi lelkész 1993. január 15-től kezdődően ösztöndíjat nyert az oxfordi Manchester College unitárius főiskolán.

V. VILAGSZÖVETSEGENK

Frankfurti központjában az utóbbi hónapokban lényeges változások történtek; lemondott állásáról két főtisztviselő, Lucie Meijer és Irmtrud Schmalenbach, akik a már korábban nyugalomba vonult főtítkárról, Diether Ghermann munkatársai voltak évtizedeken át. Robert Traer, az új főtítkárról székelyét áttette Oxfordba, ahova a jövő évben az egész titkárság át fog költözni és a frankfurti iroda fokozatosan megszűnik.

VI. KIADVANYAINK

A Keresztény Magvető mind a négy száma 1991-ben megjelent. Ebben az évben eddig két szám jelent meg, a harmadik szám nyomdában van. Az Unitárius Közlönynek eddig két száma jelent meg. Sajnos, saját nyomda hiányában kiadványaink idejében való megjelenése lehetetlen. A Kis Biblia 4-ik kiadása, változatlan szöveggel a napokban látott napvilágot.

VII. ÖKUMENIKUS TEVÉKENYSÉGUNK

Örömmel jelentem, hogy a történelmi változás után nem sokkal megalakult a Magyar Keresztény Egyházak Elöljáróinak Állandó Értekezlete, amelynek tagjai a római katolikus egyház részéről Bálint Lajos érsek, gyulafehérvári, Tempfli József nagyváradi, Reizer Pál szatmári és Krauter Sebestyén temesvári püspök, Csiha Kálmán kolozsvári és Tökés László királyhágómelléki református püspök, Mózes Árpád magyar evangélikus és dr. Kovács Lajos unitárius püspök. Titkár Mikó Lőrinc tanácsos. Az értekezlet tagjai több alkalommal a kolozsvári református vagy unitárius püspökségen, kétszer Nagyváradon és egyszer Szatmáron ülészttek. E találkozások célja egyházaink közös nagy problémáinak megbeszélése, és közös állásfoglalás kialakítása jogtalanul elvett javaink visszaszerzésére. A több alkalommal a legfőbb állami vezetőkhez intézett közös felterjesztéseinkre, memorandumainkra eddig semmilyen válasz nem érkezett, de küzdelmünk a Magyar Demokrata Szövetséggel való egyetértésben jó reménységgel és kitartással tovább folyik.

Október 25-én a Kolozsváron végbement ökumenikus istentiszteleten egyházunk nevében többek között ezeket mondtam: „Gondviselő Istenünk iránti mély, tiszta hálaadással emlékezünk arra, hogy drága magyar népünk, egyházaink irányítása mellett, a diktatúra négy évtizedes, viszontagságos időszakában is egységéről, áldozatkészségéről, feltétlen hűségéről, és ami a leglényegesebb, megingathatatlan élniakarásról tanúbizonyosságot téve, hivatását a maga egészében példaadó módon teljesítette. Anyagi javainktól megfosztva, a megpróbáltatások keserű időszakában, mostoha körülmények között is, de Isten gondviselésébe vetett bizalommal és az igazságosabb emberi élet iránti reménységgel életben maradtunk. A közel három esztendővel ezelőtt bekövetkezett fordulat népünket és egyházunkat is új feladatok elé állította. Isten iránti hálaadással és mély megelégedéssel gondolunk arra is, hogy népünk a helyhatósági és a legutóbbi választásokon példaadó egységet alkotva vett részt, biztosítva ezáltal a képviselőházban és a szenátusban való képviselőletünket. Új képviselőinktől és szenátorainktól azt kérjük és azt várjuk, hogy a lényeges, döntő jelentőségű, népünket és egyházainkat érintő kérdéseinkben úgy képviseljenek minket, hogy az népünk és egyházaink előmenetelét szolgálja“.

Hisszük, hogy nemes törekvéseinkben velünk lesz a gondviselő Isten a jövőben is. Hisszük, hogy egyházunk vezetőivel és híveivel együtt a jövőben is ki fogja venni részét a megmaradásunkért és jogaink érvényesítéséért folyó nehéz, nemes küzdelmünkből. És feltétlen bizonyossággal hisszük azt is, hogy gyülekezeteink a nehéz átmenet megpróbáló időszakában is vállalják az egyházuk fennmaradását biztosító anyagi áldozatokat.

VIII. KINEVEZÉSEK, ÁTHELYEZÉSEK

Péterfi Sándor csekefalvi lelkészt 1992. január 1-től áthelyeztem a kissolymosi egyházközségbe.

Székely János kökösi lelkészt április 1-től kineveztem Árkosra.

Márkos Ervin oklándi lelkészt november 1-től áthelyeztem a fogaras-nagyszzebeni egyházközségbe.

Fóris Zoltán gyakorló segédlelkészt november 1-től rendes lelkésznek kineveztem Újszékelyre.

Rüszt Tibor fogaras-nagyszzebeni gyakorló segédlelkészt október 1-től áthelyeztem a tordatúri egyházközségbe.

Szentgyörgyi Sándor abszolvenst kineveztem gyakorló segédlelkésznek október 1-től Marosvásárhelyre.

Nagy Attila abszolvenst kineveztem gyakorló segédlelkésznek október 1-től a kökösi egyházközségbe.

Ilkei Árpád abszolvenst kineveztem gyakorló segédlelkésznek október 1-től Homoródújfaluba.

Kecskés Gyöngyvért február 1-től kineveztem rendes énekvezérnek a szabédi egyházközségbe.

Ebben az esztendőben nyugdíjba nem vonult senki.

Utódlási nyugdíjban részesült Bálint Imola, Bálint Ferenc volt kolozsi lelkész leánya és Zsigmond Csaba négy gyermeke.

IX. HALOTTAINK

Az év folyamán az alábbi hittestvéreink távoztak az örökkévalóságba

Major Sándor ny. lelkész életének 89. évében május 1-én elhunyt. 10 évig komjászegi, 38 évig haranglábi egyházközségben csendben, evangéliumi lelküllettel hirdette az evangéliumot. A szűkebb család és az egyházi központ közösségében én idéztem szerény, nemes alakját. Temetésén a szolgálatot dr. Szabó Árpád professzor végezte, a sírnál Bálint Benczédi Ferenc haranglábi beszolgáló lelkész búcsúztatta.

Zsigmond Csaba Attila kobátfalvi lelkész 44 éves korában július 24-én váratlanul elhunyt. A temetési szertartáson a lelkészi szolgálatot Báró József esperes végezte. Egyetemes egyházunk és a központ nevében Szabó Zoltán egyházi titkár mondott búcsúbeszédet. Az egyházkör részvétét Botha Dénes fiatfalvi lelkész tolmácsolta. A sírnál Keresztes Sándor homoródszentpáli, Kedei Mózes székelyudvarhelyi, Fülöp Dezső mézskői, Szombatfalvi József csehétfalvi, Kiss Gergely székelyszentmihályi lelkészek, valamint Nagy Levente kolozsvári Irisz-telepi református lelkész és Izsák Domokos kobátfalvi pénztárnok búcsúztatták.

Halmágyi Pál ny. bethlenszentmiklósi lelkész július 1-én 77 éves korában adta vissza lelkét teremtőjének. Rövid ideig brassói, majd sín-

falvi szolgálata után, 1941—1986-ig, 45 éven át nyugdíjba meneteléig hivatásszerűen evangéliumi lelkülettel, példaadó módon végezte hivatását a bethlenszentmiklósi gyülekezetben, 1982-től haláláig a Lelkész- és Énekvezérképesítő Bizottságok tagja volt. Temetésén a bethlenszentmiklósi templomban a lelkészi szolgálatot Pálfi Dénes helybeli lelkész végezte. Az egyetemes egyház nevében Szabó Zoltán egyházi titkár, az egyházkör részéről Benedek Sándor esperes, valamint a református és ortodox helyi lelkészek mondtak búcsúbeszédet; az énekkar karmesterétől több énekszámmal búcsúzott. A sírnál Fülöp Dezső mészköi lelkész szülőfaluja nevében, Sebe Ferenc ny. előadótanácsos mint osztály- és évfolyamtárs búcsúztatták.

Dr. Kiss Zoltán hivatalnok, kolozsvári egyházközség híve, a központi Pénzügyi Bizottság tagja augusztus 13-án 75 éves korában elhunyt. Temetésén a szolgálatot osztálytársa, Sebe Ferenc ny. előadótanácsos végezte.

Pataki András magyarorszáti lelkész, a második világháború folyamán mártírhalált halt hasonnevű várfalvi lelkészünk fia 1992. szeptember 4-én 54 éves korában váratlanul hunyt el. Lelkészképesítő vizsgája letétele után 32 éven át egyfolytában nagy gyülekezete általános elismerésétől körülvéve hirdette az evangéliumot. Temetésén a lelkészi szolgálatot évfolyamtársa, Jakab Dénes szentábrahámi lelkész végezte. Az egyetemes egyház részvétét dr. Erdő János főjegyző tolmácsolta. Az egyházkör nevében Benedek Sándor köri esperes, továbbá Péntek Márton helybeli református lelkész és az ortodox egyház lelkésze búcsúztatták. A sírnál Nagy Ödön várfalvi, Lőrinczi Károly aranyosrákosi és Székely János árkosai lelkészek mondtak búcsúbeszédet.

— * —

Hálásan köszönöm azt az önzetlen, hűséges tevékenységet, amellyel az egyházi központ, Egyházi Képviselő Tanácsunk, főgondnokunk, egyházi főjegyzőnk, espereseink, felügyelő gondnokaink, köri tisztviselőink, lelkészeink, egyházközségi gondnokaink és keblitanácsosaink buzgó híveinkkel együtt ennek az évnek a folyamán is lélekszerinti munkát végeztek. Külön ki kell emelnem Jenei Dezső főgondnokunk fáradhatatlan irányító tevékenységét, amelynek értékét felmérni nem is tudjuk. Kérjük őt, hogy meggyengült egészségi állapota ellenére, továbbra is vállalja a nélkülözhetetlen főgondnoki tevékenységet, amelyet hősi módon egyházunk és népünk érdekében végez.

Isten áldása legyen Zsinati Főtanácsunk munkáján.

Kolozsvár, 1992. november 24.

dr. Kovács Lajos
püspök

Arthur Long

ISTENORSZÁGA*

Sok évvel ezelőtt az oxfordi Manchester College templomában J. H. Weatherall rektortól egy kiváló beszédet hallottam, melyben meggyőződéssel állította, hogy Istenországa eljön a földre. Megfontolt bizonyosságtétele abban az időben mély benyomást tett reám. Addig is úgy gondoltam, hogy Istenországa eljövételét én is hiszem, de Weatherall rektort hallgatva, mind jobban világos lett számomra, hogy ez a hit mindaddig nem volt több számomra, mint egy bizonytalan vágyódás, melyet nem vettem nagyon komolyan. Istenországa eszméje, úgy gondolom, olyan probléma, amellyel legtöbb hívő ember napjainkban egy kicsit zavarban van. A fogalom, minden értéke ellenére, többé nem foglal el olyan központi helyet szabadelvű hitünkben, mint régen. A barbarizmus és anarchia világában, amelyben az emberi élet váratlanul véget érhet, vajon jogosan ismételjük-e Jézus imádságát: „Jöjjön el a te országod!“, és különben is, mit értünk Istenországon?

Az Újszövetség futólagos olvasásából is kitűnik, hogy Istenországa abszolút központi elem Jézus tanításában. Keresztelő János prédikálásának fő témája is az volt, hogy Istenországa itt van, és amikor őt elfogták, tanítását Jézus vette át és széles körben hirdette Istenországa közelségét. Hogy Jézus pontosan mit értett ezen, bizonyos fokig még vita tárgya, de a fogalom értelmezésénél figyelembe kell venni elsősorban a zsidó vallásos gondolkozást. A zsidók számára Isten a nagy király, aki örök király a mennyben és potenciálisan az egész föld királya. De a föld feletti királysága lényegileg a jövőhöz, az „Úr napja“-hoz tartozott. Ez lényegében egy váratlan, drámai megsemmisülés, melyben a Messiás, az Úr felkentje, a végső ítéletre és a jelen kor végéhez vezet. Ezt értik a tudósok az eszkatológián, mely jelen volt Jézus gondolkodásában, amikor Istenországa eljövételére utalt. Ezért az Istenországa kifejezést úgy kell érteni, mint amely nem egy helyet vagy befolyási kört jelöl, hanem inkább Isten királyságát vagy hatalmát. (A Máté evangéliumban található alternatív kifejezésnek — Mennyek országa — nincs

* Faith and Understanding. The Lindsey Press, London, 1963, 75—81. Fordította dr. Erdő János

különleges jelentősége. Az csupán az első evangélium szerkesztőjének ortodox rabbinikus felfogását tükrözi, aki nyilvánvalóan az „Isten“ szó használatát ellenezte és azt, a korabeli zsidó gyakorlatot követve, a „mennysország“ szóval helyettesítette. Jelentése ugyanaz mint az Istenországé.)

Istenországa eszméjének háttere Jézus tanításában ma általában jól ismert. Vitatott probléma a Jézus által elképzelt Istenországának létrejötte, mint egy hamarosan megvalósuló kataklizmikus külső esemény. Sok modern tudós Albert Schweitzer híres műve — *Quest of the historical Jesus* — nyomán hangsúlyozza, hogy Jézus egész tanítását az ún. „következetes“ eszkatológia szellemében kell értelmezni, és el kell ismerni, hogy az evangéliumokban sok olyan rész található, mely azt alátámasztja. (Vö. Mk 9,1: „Bizony mondom néktek, hogy vannak az itt állók között némelyek, akik nem ízlelik meg a halált, amíg meg nem látják, hogy az Istenországa eljött hatalommal“; lásd még Mk 13. részét.)

Másfelől sok különböző felfogást sugalmazó rész is van az Újszövetségben, mely Istenországa követelményeit hangsúlyozza és eljövételét az egyén állásfoglalásával kapcsolja össze. Jézus gyakran beszélt Istenországaról úgy, mint amely titkon és fokozatosan növekedik, amelyet az ember megtalál, abba belép és azt megkapja. Istenországa, mondja Jézus, egyénekhez tartozik (mint pl. a szerények, alázatosak és gyermekdedek: Mt 5,3 és 10; Mk 16,15; Jn 3,3—5), és más egyének ki lesznek zárva belőle vagy csak nagy nehézségekkel fognak belépni (pl. a gazdagok, öngigazoltak stb: Mt 8,11; Mk 10,23).

Mindez azt sugalmazza, hogy Jézus elfogadhatta azon rabbik felfogását, akik Istenországaról elsősorban, mint szellemi valóságról gondolkodtak, mely valóban vagy potenciálisan a jó emberek szívében létezik. Jézus dicsérete az igaz írástudóról: „Nem vagy messze az Istenországtól“ (Mk 12,34) világosan utal erre. Erdemes rámutatni, hogy az ismert textus: „Istenországa tibennetek van“ (Lk 17,2) ezt az értelmezést nem támasztja alá. A szöveg helyes fordítása szerint: „Istenországa már közöttetek van“. Jézus itt azt mondja, hogy az eszkatológiai Istenországa olyan drámai hirtelenséggel fog megérkezni, hogy az emberek csaknem maguk között fogják megtalálni, mielőtt tudnák, hogy hol vannak. Más szavakkal, újból a schweitzeri felfogásnál vagyunk.

Ugyanez a rész azonban azt is jelentheti Jézus felfogásában, hogy az Istenországa már eljött, — ez minket egy harmadik értelmezéshez vezet. Vitatni lehet megfelelő indokolással, hogy Jézus hitte, miszerint a nagy eszkatológiai esemény már megtörtént és Istenországa már megvalósult tény, egy jelenvaló, de titkos valóság. Máté evangéliuma szerint a gyógyítások Jézus számára bizonyítékok voltak arra nézve, hogy Istenországa eljött (12,28). Istenországának mint jelenvaló ténynek fogalmát, melyet gyakran „megvalósult eszkatológiának“ neveznek, bizonyos mértékig alátámasztja Pál apostol tanítása és a jelenben C. H. Dodd teológus

nevével kapcsolódik össze (Parables of the Kingdom). Mint Pál apostol esetében, nem zárja ki szükségszerűleg a hitet, egy jövőbeli és dicsőségesebb Istenországának megnyilvánulását a maga teljes hatalmában.

Abban a törekvésben, hogy felfedezzük, mit értett Jézus Istenországán, három különböző, bár bizonyos mértékig egybeeső lehetőséggel konfrontálódunk. Istenországa, mint egy jövőbeli kozmikus eszkatológiai esemény; Istenországa mint jövőbeli szellemi valóság, mely a hívek állásfoglalásától függ; Istenországa mint jelenlevő és megvalósult tény. De bármi lehetett Jézus felfogása, világos, hogy közvetlen követőinek hitvilágát egy következetes eszkatológia uralta. Számukra Istenországa egy közelgő eszkatológiai esemény volt, ami hamarosan megvalósul és Jézus drámai visszatérése vezet be. Hogy ez volt az őskeresztények többségének meggyőződése, azt lehetetlenség tagadni. Már az első század végén, az a tény, hogy Istenországa nem jött el, nagy zavart okozott.

Az őskeresztények Istenországa eljövételét úgy képzelték el, mint egy nagy eszkatológiai eseményt, mely rövidesen látványos és drámai módon beteljesedik. Ez pedig valójában a világ végét vagy még pontosabban a jelen korszak végét jelzi. Hogy mikorra várták a földi Istenországa megvalósulását, nem mindig világos. Az Istenországának eredeti héber felfogása bizonyosan magában foglalta egy eszményi földi közösség fogalmát, az aranykorszak visszatérését, a béke és jólét idejét, a testvériséget és egyenlőséget, méltányosságot, jogosságot, amikor minden ember a saját szőlőjében és fügefája alatt ül, és a föld teljes lesz az Ur ismeretével. Kezdetben nyilvánvalóan várták, hogy ez a dolgok jelenlegi rendjében megtörténik, de végül kialakult az a felfogás, hogy ilyen gyökeres átalakulás új eget és új földet követel. Ennélfogva, bár Istenországa a földön lesz, azt tartották, hogy ez a fizikai világ megsemmisülése után jön el, a jelenlegi korszak végén. Hogy egy ilyen felfogást átvettek a kereszténységbe, az kitűnik a Jelenések könyvéből. Az őskeresztények általában elképzelték a létező világ végét, mely azt jelentette, hogy számukra Istenországa egy mennyei ország.

A várt világvége folytonos halasztása következtében ez az eszme fokozatosan uralkodó lett a kereszténységben. Hogy Istenországa egyszer eljön, abban egy pillanatig sem kételkedtek, de feltételezték, hogy az idő tekintetében számításuk tévesnek bizonyult, és a várt esemény nem volt szükségszerűleg közeli. Éppen ezért Istenországát összekapcsolták az utolsó ítélettel és a világ végével, amely elméletileg minden pillanatban lehetséges, de inkább valószínű, hogy a közeli jövőhöz tartozik. Ennek következtében az Uri imádság ellenére — Jöjjön el a te országod — a földi Istenországa eszményét széles körben elfeledték, kivéve azokat a kisebb szektákat, amelyek Jézus második eljövételének várását fanatizmussal fenntartották, és az ő uralma alatti valóságos földi ország megvalósulását, mely ezer évig tart, várták. (Lásd: Jel 20. részt.) Innen van a „millennium“ kifejezés, mint a társadalom eszményi állapotának neve.

A keresztény eszkatológia ezen különleges típusának (hivatalosan úgy ismerik, mint millenárizmus vagy chilliázmus) sok lelkes követője volt különösképpen az újabb időben (pl. a mormonok, adventisták stb.), a jelenkor nevezetesebb képviselői a jehovisták. Érdeemes megemlékezni, hogy a hivatalos egyházi teológia mindig követte Augustinust abban, hogy Istenországát a földi egyházzal azonosította. Ezért bizonyos értelemben érvelni lehet, hogy Istenországa már eljött a földre, ahol az egyház uralkodik.

De általában beszélve, az adventisták és millenáriusok kivételével, egy földi Istenországa lehetősége teljesen mellőzött lett. A 18. és 19. században a haladás eszméjének kialakulása, Istenországának egy új fogalmához: egy távoli isteni esemény eszméjéhez vezetett, amely felé az egész teremtés halad; egy földi Utópia ez, melyet maga az ember isteni segítséggel egyszer felépít. Ennek a haladásnak záróköve a darwini fejlődés hipotézise, amelyik végülis a liberális protestánsok optimizmusához vezetett, akik ugyanis Istenországról alkotott evolúciós fel-fogásukat azonosították Jézus tanításával.

Ez a felfogás, mely annyira népszerű volt a múlt században, napjainkban hitelét veszítette, részben Albert Schweitzer eszkatológiai elmélete és részben a 20. század eseményei következtében. A protestáns ortodoxia uralkodó körei azt tartják, hogy a 20. század eseményei igazolták a bűn valóságának igazságát. Az ember bűnös és a tökéletesség elérésének bármilyen reménye és Istenországának eszméje csak illúzió.

De ez az álláspont valóban igazolt-e? Világos, hogy az automatikus örök haladás, előre és fölfelé, téves. Mi is elismerjük, hogy azoknak a reménye, akik a századfordulón meg voltak győződve arról, hogy Istenországa itt van a közelben, tévesnek bizonyult. Természetesen az is igaz, hogy az abszolút tökéletesség a tér és idő feltételei alatt elérhetetlen eszmék. De minket még meg kell győzni arról, hogy mindez a fejlődés eszméjét értelmetlenné teszi. Hogy a világ történetében igenis volt haladás, fejlődés, azt lehetetlenség tagadni, és mint Sir Julian Huxley mindig érvelt, hogy most kell vállaljuk és továbbfejlesztjük ezt a kozmikus folyamatot, amelynek mi vagyunk hivatva, hogy egyetlen csúcsai legyünk (lásd: *The Uniqueness of Man* c. esszéjét). Hogy mindeddig kevés vagy semmi sem valósult meg, ne kedvetlenítsen el. Az emberi történelem nagyon rövid. Az emberi fejlődés eszméjét nem rontja el az a valószínűség, hogy az emberi faj megsemmisítheti önmagát. Még ha ez nem is zárja ki a végső kialakulás lehetőségét, akár itt ezen a földön vagy a világmindenség távoli pontján, az emberi lényeknek egy új fajja képes lesz környezetéhez alkalmazkodni és érdemessé válni arra, hogy Istenországa örökös legyen. Tennyson nem tévedhetett, amikor mély próféta meglátással és Darwint megelőzve, az emberben meglátta „a magasabb faj hírnökét“ és „megpillantotta a távoli isteni eseményt, amely felé az egész teremtés halad“.

Gyakran kimutatták, hogy az idő jelentőségének fogalma a judaizmus egyik nagy hozzájárulása az emberi gondolkodáshoz, mely a kereszténységben is tükröződik. Amit a világ ma szükségel jobban mint bármi mást, az nem más, mint az Istenország eszméjében foglalt igazság újra-állítása és megerősítése. „Istenországának szervezője történeti folyamat, és akik építésén dolgoznak, azok Isten lelkészei“ (J. Needham).

Dr. Gaal György

BERDE ÁRON PÁLYAJA A TANÚGY ÉS TUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

A felekezeti kollégiumok életében a reformkor idején jutnak akkora súlyhoz a reál-természettudományos tárgyak, hogy előadásuk külön tantervet igényeljen. E tárgyak oktatásával nem mindegyik enciklopédikus műveltségű tanár tudott megbirkózni, így vált szükségessé bizonyos mértékű szakosodás. A kolozsvári Unitárius Kollégium történetében az autodidakta polihistor Brassai Sámuel kezében összpontosultak először a természettudományi diszciplínák. Első szakképzett, ezekre tervszerűen felkészült előadójuk viszont Berde Áron volt. Brassai évszázados élete mintegy keretbe foglalja a Berdeét. Ennek tanára, majd pályatársa volt, s pár évtizedig a Berde hírneve a Brassaiéval azonos rangúnak számított. Brassai utóbb a 19. századi erdélyi tudományosság szimbólumává vált; Berdéről viszont egyháza, iskolája is megfélekedett, a halála óta eltelt évszázad alatt egyszer sem tisztelegtek emléke előtt. E hiányt próbáljuk pótolni a mostani centenárium alkalmából.

Laborfalvától Kolozsvárig. Berde Áron életének első két évtizede nem sokban különbözik a tehetségesebb unitárius székely fiatalokétól. A laborfalvi Berde család Gergely nevű őse 1615. szeptember 12-én kapott nemeslevelet Bethlen Gábortól. A leszármazási táblát Pálmay József és Kempelen Béla családtörténeti munkái elég bizonytalanul közlik, az unitárius ág leszármazását legrészletesebben Benczédi Gergely adatolta.¹ Eszerint az 1752—1790 közt élt és 1776-ban bibarcfalvi Szabó Annával egybekelt Berde Ferencnek két lánya és két fia volt. Az idősebbik fiú, Áron (1787—1867) 1810-ben szemerjai Szász Krisztinát vette nőül, a fiatalabbik, Mózes (1790—1877) pedig laborfalvi Márkos Terézt. Az előbbi házasságból született Áron 1819. március 8-án Laborfalván, az utóbbiból

pedig Mózsza 1815-ben. Ugyhogy Áron, az ügyvéd, kormánybiztos és alapítványtevő Mózsának első unokatestvére volt.

Idős Áron mint lófő nemes a II. székely gyalog határőr ezredhez tartozott. Székelyudvarhelyi gimnáziumi tanulmányait a napóleoni háborúk miatt kellett megszakítania, nyolc évig katonáskodott távol szülőföldjétől. Azután birtokán gazdálkodott. Mindent elkövetett, hogy egyetlen fiát mentesítse a határőri szolgálat súlyos kötelezettségeitől. Erre a legbiztosabb út a taníttatással kínálkozott².

Ifjabb Áron hatéves korában, 1825-ben került a laborfalvi unitárius elemi iskolába, s hat évtizeddel később, mikor felidézi ide fűződő emlékeit³, élete egyik legnagyobb élményének tartja az osztályba való belépést. Ehhez foghatónak csak első vonatozását (Bécstől Berlinig 1841-ben) és a müncheni képtár mitológiai kiállításának megtekintését (1843-ban) véli. „Az iskola bútorzata a szabadszájú kemencén kívül három vagy négy egyszerű padból állott, melyek ugyanannyi szál hatlábbal felkészített, s már meglehetősen összefaragdosva volt deszkából készültek. Mégis be jó volt az ülés rajtok! Jobb mint ma a töltött széken. Betű vagy fekete tábla, palatábla s más tan- és íróeszközök nem tartoztak az akkori falusi iskolai szerelvények közé. Első mesterem sem tanulta a pedagógiát sem Pestalozzitol, sem Diesterwegtől, s mégis meg bírta kedveltetni az iskolát“ — idézi fel benyomásait. S míg három év alatt Bakó mester keze alatt végigjárta az ABC-ista, sillabizáló és olvasó osztályokat, olyan diáktársakkal barátkozhatik, akiből 3 pap, 1 gazdasági tanító, 1 miniszteri tanácsos, 1 miniszteri osztálytanácsos, 1 táblai tanácselnök, 1 árvaszéki ülnök, 1 megyei főjegyző, 1 törvényszéki jegyző, 1 ügyvéd kerül ki. Meleg szavakkal szól a disznóvágás és a karácsonyi kántálás falubeli szokásairól. Ez utóbbin kapott 3 krajcár volt első vagyona. Ehhez a közgazdászprofesszor e kommentárt fűzi: „Ha Marx Károly, a vagyon közösségének híres apostola az önnön munka gyümölcseinek örömeitől úgy át lett volna hatva, mint én a 3 krajcár feletti örömtől, tán soha meg nem írta volna híres munkáját a tőkéről, melyben azt bizonyítja be, hogy az egyéni tulajdon orzás“.

Az elemi iskolából — mint annyi más tehetséges unitárius székely gyermeknek — a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumba vezetett Berde Áron útja. Itt ekkoriban kilenc éves volt az oktatás. Az általános oktatás az infima classis, kis declinista, nagy declinista, comparatista, conjugista, etymologista, syntaxista osztályokban folyt, az algimnáziumi két osztály, a poeta és a rhetor hallgatói már tógás diákoknak számítottak. Közülük kerültek ki az alsó tagozat osztálytanítói. A két felső osztálynak volt csak tulajdonképpeni tanára: maga az igazgató, aki jóformán mindent előadott, kivéve az egyházi-vallásos diszciplinákat. Ez a másik tanár hatáskörébe tartozott, aki mindenkor a helybéli unitárius lelkészi állást is betöltötte. Szinnyi szerint⁴ 1827-től — véleményünk

szerint inkább 1828-tól — 1837-ig diákoskodott itt Berde Áron. Ekkoriban a diáklétszám évi 125 körül mozgott, tehát alig 10—15 tanuló esett egy-egy osztályra, különösen a tógás diákok száma lehetett alacsony, így ezekkel a két tanár alaposan foglalkozhatott. Az iskola igazgatója 1813—1863 között, kerek fél századon át csíkszentiványi Koronka József (1790—1863). A kolozsvári Unitárius Kollégiumban végezte tanulmányait, s közben a Királyi Líceumban is jogot hallgatott. Mindössze 23 évesen került a székelykeresztúri algimnázium élére. Nevéhez fűződik az 1820-as évek elején az új iskolaépület és a tanári lak felhúzása. Gazdasági, történelmi, földrajzi eikkei, beszédei jelentek meg, a kolozsvári lapoknak rendszeres munkatársa volt; Berde lapjaiban például meteorológiai, természetrajzi írásokkal szerepelt. Úgyhogy Koronka lehetett az első, aki felkelthette a fiatal Berde érdeklődését a természettudományok iránt. A másik tanár, a hittani tárgyak előadója 1824—1841 között id. Péterfi Sándor lelkész volt. Sándor János iskolatörténetéből⁵ az is kiderül, hogy 1836—1837-ben Berde Áron exactor — a diákelöljáróság díjszedője —, a gimnázium első diákja, s egyben a conjugisták osztálytanítója volt.

A legtehetségesebb székelykeresztúri végzettek rendszerint a kolozsvári Unitárius Kollégiumban folytatták tanulmányaikat, ez volt az unitáriusok legmagasabb fokú oktatási intézménye. Ennek négy évre terjedő filozófiai kurzusa a teológiát is magában foglalta, végzettjei lelkészek vagy akár algimnáziumi tanárok is lehettek. A kurzus alsó két osztálya nagyjából azonos volt a keresztúri utolsó két osztállyal, mintegy magasabb szintű ismétlést biztosított. A négy tanév nyolc félévre oszlott. Az első két év tantárgyai a latin irodalom, német, logika-matematika, földrajz, hazai történelem, dogmatikai teológia, erkölcsfilozófia, erkölcszociológia, természetjog voltak. A III—IV. éven szerepelt a héber, görög, pásztori teológia, biblikai teológia és egyháztörténelem mellett az egyetemes történelem, egy-egy szemeszter mathézis, geometria, fizika és kémia — mindegyik heti egyetlen órával. Ez a tanterv érzékelteti, hogy az egész kurzus főleg a lelkészképzést szolgálta. A négy szemeszterre terjedő reál-oktatás legfeljebb ízelítőt nyújthatott. Hogy e tárgyaknak mégis súlyuk volt az Unitárius Kollégiumban, az elsősorban az 1837-ben beiktatott, az egész iskola történetében korszakos jelentőségű Brassai Sámuel egyéniségének tulajdonítható. Ő vette át a reál tárgyakat, 1838—1840 között igazgató is. Ő az első, akinek magyar nyelven történik a beiktatása, s bár óráit még latinul tartja, ő lesz az első, aki 1842-től áttér a magyar tannyelvre. Az ő vegytani és természettani előadásai meghatározóak lehetnek Berde pályaválasztásában.

Brassai három tanártársa közül még kettő nőtt túl a helyi kereteken. Mindketten az unitárius püspöki székhelyben végezték pályafutásukat. Az egyik Aranyosrákosi Székely Sándor, az eposzíró, az egyetemes és hazai történet tanára, a másik Kriza János, a népköltészeti gyűjtő, kolozsvári lelkész, a vallási tárgyak előadója. Kevésbé ismert egyéniség Ara-

nyosrákosi Székely Mózes, aki hegelianus szellemben adta elő a filozófiát.⁶

Berdének tehát volt kitől tanulnia a kollégiumban. A diákok azonban nem elégednek meg a tantervi keretekkel. A reformkor szellemének hatása alatt már az 1829—1830-as tanév óta Baráti Kör, majd 1834-től Olvasó Társaság biztosítja a tantervben még nem szereplő műveltség elsajátítását. Gálfi Sándor, Szentiváni Mihály, Kriza János, Jakab Elek, Kőváry László a diákönképzés legfőbb szervezői, rajtuk keresztül jut el a reformkor eszmerendszere valamennyi unitárius diákhoz. 1834-től kezdve Remény címmel kéziratos köteteket állítanak össze. Majd ezek javát nyomtatásban is megjelentetik a Remény című zsebkönyvekben (1839, 1840, 1841)⁷. Berde Áron az 1839-es kötetben négy rövid lírai verssel (S... titka, Holdvilági tér, Cseme, Zernyest), az 1840-esben egyetlen versikével szerepel, melyekből a reformkori hazafias hangulat csendül ki. Szokásos korabeli tollgyakorlat, a kötet átlagszínvonalán áll.

Berde 1837—1841 között diákoskodott Kolozsvárt, s mint arra az iskola-társ Kőváry László és a tanár Brassai Sámuel is utalt⁸, osztályából „magasan kitűnt“. Kovácsi Antallal együtt „hatalmas versenytárs“-ak voltak. Később tanárként kollégák lettek. Míg Kovácsit inkább a humán tárgyak érdekelték, Berde a természettudományok iránt vonzódott. A selmebányai Bányászati Akadémiára készült.

A kollégium kötelékében. A kolozsvári Unitárius Kollégiumnak 1805-től öt rendes tanári széke volt. Ezekből azonban többnyire csak három-négyet tudtak betölteni. A tanároknak ugyanis a kollégium elvégzése után két évet kellett külföldi egyetemeken tanulniok, s lelkésszé is kellett szenteltetniük magukat. Ettől a bevett rendszertől egyedül Brassai Sámuel esetében tértek el, ő nem tanult külföldön, pappá sem szenteltette fel magát. Az 1840. évi bölöni zsinat figyelembe véve a kollégiumban lévő tanszékek megüresedését, felhívta a fiatalokat külföldi akadémiára való jelentkezésre. A püspöknél Berde Áron, Kőváry László, Hajós János, Kovácsi Antal és Máté István iratkozik fel. A püspök a konzisztórium javaslata alapján Berdét ajánlja az 1841 augusztusi kórondi zsinaton megválasztásra. Ennek megtörténte után kötelezvényt vesznek be tőle — melynek értelmében a tandíj fejében egyházát fogja szolgálni — és esküt tételnek vele. Majd utasítást kap a peregrinálásra: egyházközségből egyházközségbe vándorol, míg 1842 augusztusáig összegyűl a megfelelő összeg. Az egyház közben kijárja számára az útlevelet, mely Berlin, Göttingen és az angol egyetemek látogatását engedélyezi, megtiltja a jénai egyetem hallgatását. Berde 1842. augusztus 13-án indul Bécsbe, onnan vonaton folytatja útját Berlinig⁹. Berlin ekkoriban a Porosz Királyság dinamikusan fejlődő fővárosa, 1809-ben alapított, aránylag „fiatal“ egyetemén rendkívül színvonalas oktatás folyik. Az 1830-as évektől az unitáriusoknál már hagyományzámba ment a berlini egyetem választása.

Berde 1842. december 12-én Berlinből Iszlai László fő kormányászéki titkárhoz, a kollégium felügyelő gondnokához intézett levelében¹⁰ jelzi: „Az én gondolataim és vizsgálódásaim most tudomány és nevelés körül forognak . . .“ Mindent a hazai valósághoz mér. Így bámulattal és szomorú kánsan állapítja meg: „Itt ha igyekezet és ehhez pénz van, az ismeretszerzéshez bő alkalom kínálkozik. E félévre 152 tanító jelentette, hogy tanítani fog. Minő nagy szám egy intézethez. Nálunk az egész ország nem tud ennyit mutatni“. Pár hónappal később, 1843. április 2-án keltezett levele már rámutat, hogy „jelesen pedig a chemia teoriájával foglalkozom“. Még a szünidőt is Berlinben szeretné tölteni, mert „Itt helyben annyit lehet látni, hogy nagy földet kellene beutazni, míg ennyit láthat az ember“.

Ez az Iszlaihoz intézett második levél természettudományi elkötelezettségére, megszilárdult világnézetére is fényt vet. Szóba kerül ugyanis egy új kolozsvári kollégiumi tanszék felállítása: „az én csekély nézetem szerint egy más tanítói szék chemia és természethistóriára nézve bővebb sikerű lenne; a juris cathedra azért célszerű, hogy ifjaink sem a letörpült Lyceumra, sem a rendetlen református oskolára — honnan csakugyan sok rossz ragadott ifjainkra — nem szorulnak. Igen. Nekünk egy oly tanítói székre volna már szükségünk, melyből a természet esmerete terjesztessék ifjaink közt, mert ez a még annyira hiányos felsőbb osztályi tanítási rendszerünk legüdvösebb javítására, emelésére szolgálna. Jelenkorban a természettudomány minden nemzeteknél nagy figyelemre méltatik, s a figyelem bőven jutalmazva van. A természettudomány egyéb sokágú befolyása mellett legbiztosabb híd, mely az oskolát az étellel összeköti“. Schelling hatása alatt állapítja meg: „Az új filozófia alapja a természetfilozófia, s vajon hogy lehetne ezt megérteni anélkül, hogy a természettudományban kellő esmeretünk ne legyen. Bizony, ha mű is oly férfiakat akarunk előállítani, akikre méltán büszkék lehessünk, és ha jövőre prókátornál, ismeretnélküli publicistánál egyebet is nevelni akarunk, akkor ott kell kezdenünk, hogy az oly szép, oly hasznos, annyira gyönyörű természettudományt ifjainkkal megszerettessük, beléjük oltjuk.“

A Főtanácshoz 1843. július 24-én intéz levelet. Berde. Megerősíti, hogy továbbra is a természettudományokat hallgatja. A nyári szünidőben utazni szeretne, s ehhez pénzt kér. A Főtanács gyűjtést is hirdet a pénz előteremtésére.

Berde volt az első külföldön tanuló unitárius diák, aki eltért az eddigi hagyományoktól: nem általános, enciklopedikus műveltséget akart szerezni, hanem szakosodott. A természettudományok, s főleg a kémia érdekelték. Amennyire ideje engedte, az államtudományok, közgazdaságtan neves előadóit is hallgatta. Különösen a kísérletezést, laboratóriumi gyakorlatokat kedvelte. A szünidőkben ellátogatott több egyetemi városba, hogy megismerhesse az ottani — többnyire világhírű — pro-

fesszorokat. Így például Marburgban Robert Bunsen szerves kémiai és Sylvester Jordan államtudományi előadásain vesz részt. Hazatérte előtt Svájc és Franciaország egy részét utazza be¹¹.

Mikor 1844. augusztus 24-én Berde hazaérkezett Kolozsvárra, Brassai mellett a város legképzettebb természettudósa, s talán egyetlen, első szakosodott vegyész volt. Költségeiről készített számvetését 1844. október 6-án adta be az Egyházi Képviselő Tanácsnak, eszerint külföldi tanulmányai alatt 1500 ezüst forintot költött. Ha 1841-es kötelezvényét valamiért megszegné, ennyivel tartoznék egyházának.

Az erdélyi iskolarendszer csak az 1840-es években jutott oda, hogy felismerje a szakosodás fontosságát. Addig az alsó tagozaton osztálytanítók oktattak, akik minden tantárgyat előadtak, a bölcsészeti kurzus 3—4 tanára, enciklopedikus műveltségűek lévén, gyakran cserélték tantárgyaikat, legfeljebb egy-két alaptantárgyhoz jobban ragaszkodtak. Lényeges változást a természettudományok bevezetése eredményezett. Ennek oktatására már csak szakirányú képzéssel lehetett vállalkozni. Mikor 1846 őszén Berde a Természetbarát 10. számában üdvözli Hegedűs János megválasztását a marosvásárhelyi Református Kollégium termény- és vegytani tanszékére, hozzáteszi: „a természetrajzi és vegytanároknak Erdélyben félkezünk ujjain megolvasható csekély száma eggyel ismét szaporult“. Kolozsvárt mindhárom iskola az elsők között létesített természettudományos tanszéket. Az Unitárius Kollégiumban Brassai az első, akinek tantárgybeosztásából kiderül a természettudományos beállítottság.

Mikor Berde Áront 1844. szeptember 29-én a konzisztórium megbízásából gróf Bethlen Ferenc és Pataki József inspektor-kurátorok, valamint Aranyosrákosi Székely Sándor püspökhelyettes ünnepélyesen beiktatják a 287 éves kollégium egyik tanszékébe, vele teljesedik ki az öttagú tanári kar. Az Egyházi Képviselő Tanács még nem adja át neki a tantárgyakat, hanem latin, teológia, valamint egyháztörténeti órák tartását bizza rá. Négy kartársa Székely Sándor, Székely Mózes, Brassai Sámuel és Kriza János korábban neki is tanárai voltak. Közülük Székely Mózes most az igazgató. Minthogy a homoródalmási zsinat 1845. augusztus 25-én Aranyosrákosi Székely Sándort a püspöki, Székely Mózest pedig a főjegyzői székbe emeli, a tantárgyak új elosztása válik szükségessé: a püspököt felmentik tanári állásából, Székely Mózest pedig az igazgatói tisztségből. Brassai lesz az új igazgató, s csak a matematikát tartja meg korábbi tárgyai közül, viszont átveszi Székely Mózestől a filozófiát. Székely átmege a püspök volt katedrájára, a történelmi tárgyak tanszékére. Kriza folytatja a vallásos és egyházi diszciplinák oktatását, Berde pedig megkapja Brassaitól a természettan és vegytan szakokat, valamint az állománytant (statisztikát). Így megvalósul vágya, hogy a természettudományi tanszéken adjon elő. Az igazgatóvá lett Brassaitól megörökli a pedagógusfunkciót is. Ez amolyan aligazgatóság volt, ő felelt a

köztanítók alkalmazásáért, ellenőrizte őket. Ez a beosztás a forradalomig csak annyiban módosult, hogy 1847-ben az újonnan felállított jogi tanszékre Mikó Lőrincet választották meg, s 1847-ben Brassaitól újra Székely Mózes vette át az igazgatást.

Berde tulajdonképpen iskolai tanári munkájáról nem sok adat maradt fenn. Hiányoznak a tanítványi visszaemlékezések, a tanártársak vallomásai. A forradalom előtti években főleg iskolán kívüli tevékenységével alkotott maradandót: népszerű előadásokat tartott, tan- és kézikönyveket írt, természettudományos folyóiratot szerkesztett. Egyik nekrológiájában olvasható: „Különböző, de főleg felső osztályú tudománykedvelő férfiak felkérték őt, hogy részükre külön előadásokat nyisson a természettudományokból, amit szívesen megtett. Előadásait számos honoratior és arisztokrata hallgatta. Alapos és világos előadásával megragadta hallgatóit, népszerűvé tette az addig legelhanyagoltabb tudományt — a természettudományt¹². Légtüneménytan-könyvében Berde így vall: „mídon mint tanító egy intézet ifjúsága között munkálhattam, magam is megkísértettem önkénytelen ajánlkozó hallgatók előtt tolmácsolni az időjárás szabályait. A próba, dacára a tudomány iránti divatos nagy részvétlenségnek, jól sikerült, az itteni két kollegiom ifjúságának nagy része élénk részvéttel kísérte mindvégig a szokatlan tárgyú leckéket, másfelől felszólítást kaptam az iránt, hogy egy hasontárgyú munkát szerkeszteniék a magyar olvasók számára“.

Mindkét előadássorozat azt jelzi, hogy a fiatal Berde két tudományágnak az úttörője volt Kolozsváron, s tehetséges előadóként fel tudta kelteni az érdeklődést hallgatóságában. Vegytani kísérleteket is folytatott, sőt ezek az 1850-es években egészségére is károsan hatottak, ezzel magyarázzák egyik-másik megemlékezésben, hogy Berde elfordul a kémiától, inkább a közgazdaság kezd érdekelnit¹³. Kémiai előadásainak gerincét nyilván a fordításban megjelentetett Stöckhardt-féle tankönyv képezte.

Fizikai előadásairól egy jegyzet maradt fenn az Unitárius Kollégium egykori könyvtárában: *Természet Tudomány. Berde természettan studiuma*. Kolozsvár, 1843.¹⁴ Az 58 oldalas kolligátumba fogott kézirat a fizikai alapismereteket tartalmazza.

Az 1848-as forradalom eseményeitől — úgy tűnik — távol tartotta magát. Mikor a Természetbarát hasábjain állást kell foglalnia, ezzel a vallomással szól székely híveihez: „A székelyek egy professzorról, tudom, sok jót szoktak feltenni, noha nem mindig helyesen, mert ezek közt is vannak, szoktak lenni nép- sőt hazaárulók is. Ámde engem megölne a szégyen és gyalázat, ha csak egyetlen egy ember is méltán szememre lobbantathatná, hogy hűtlen voltam hivatásomhoz, elárulója a ti s bármely nép érdekeinek. Tanítványaim bizonyosságot tehetnek, miszerint nem egyszer mondám nekik: íme, megosztám veletek a tudomány, a felvilágo-

sodás kenyereből nekem jutott darabkát, ti részesültetek belőle; de vannak emberek, kik szerencsétlenebb csillagzat alatt születtek, hogysem körötökbe léphetnének veletek együtt osztolni e drága kincsből, tudom, ezek is örömet eljőnének ezen üdvös adomány után, de a mindennapi kenyér megszerzése gátolja: azért ti, kik e honban szétoszolva érintkezésbe jötök az ilyenekkel, legyetek az ők emberei, legyetek népbarátok, osszátok meg velők a lélek elfogyhatatlan kenyereét.¹⁵

A szabadságharc alatt és után a tanítás akadozik. A nagyobb diákok elmennek honvédnek. Brassai volt egyik fő buzdítójuk, úgyhogy 1848 novemberében a császári csapatok bevonulásakor elmenekül a városból, s csak 1859-ben tér vissza újból. Az iskolaépületet hadikórháznak foglalják le. 1850 végén kezdenek beindulni az osztályok különböző bérelt helyiségekben. Az erdélyi császári helytartóság különben 1850 februárjában a kolozsvári kollégiumot nyilvános főgimnáziumként ismeri el, de kiköt bizonyos szervezési változásokat. 1849 szeptemberében az Egyházi Képviselő Tanács Berde arra vonatkozó kérését tárgyalja, hogy a zavaros idők alatt, amíg úgy sincs tanítás, tartózkodhassék szucsági birtokán. A fiatal házasnak ezt azzal a feltétellel engedélyezik, hogy bármikor készen legyen a visszahívásra, ha beindul a tanítás.¹⁶

A tanítás az 1850-es években a négy megmaradt tanár vállára nehezől: Székely Mózes, Kriza János, Berde Áron, Mikó Lőrinc. Az utóbbi — a jogi tanfolyam megszűnővén — főleg németet tanít. Brassai óráit elosztják, Berdének jut a mathézis és a természetrájs is. 1852-ben meghal Aranyosrákosi Székely Sándor püspök, s a rendkívüli helyzetben nem engedélyezik a püspökválasztást, úgyhogy Székely Mózes püspökhelyettesként veszi át az egyház vezetését. Emiatt mentesítik őt az igazgatói teendők alól, s az 1853. február 7-i Főtanács Berde Áronnak adja át az igazgatást. Tanári és szerkesztői munkája mellett ezekben a vészes időkben nagyon túlterhelhették az igazgatói kötelességek. Már 1856 nyarán benyújtotta lemondását, de csak 1857-ben adhatta át tiszttségét a tanári székébe egy évvel azelőtt beiktatott Kovácsi Antalnak.

Berde igazgatósági évei az iskola megtartásáért folytatott harc és a modernizálás jegyében teltek el. 1850 őszétől a hatalom szorgalmazta az Organisations-Entwurf néven ismert tanügyi rendelet alkalmazását. Eszerint az iskola négy alsó gimnáziumi és négy felső gimnáziumi osztályból állt, a tanulmányokat érettségi zárta. A tanári kart legalább tizenkét tagúra kellett növelni. Megkövetelte egyes tárgyak német előadási nyelvét, növelte a reáltárgyak súlyát. Ahol ez még nem volt megoldva (például a kolozsvári Református Kollégiumban), az osztálytanítást szaktanári rendszerrel kellett helyettesíteni. Az újítások nagy része pedagógiai szempontból pozitívan hatott, emelte az iskolák szintjét. Csak a német előadási nyelv követelése váltott ki ellenkezést. Az új tanszékek létesítése anyagilag próbára tette a fenntartó egyházakat. Az unitáriusok az 1856 augusztusi Főtanácsn mondják ki, hogy ezután 8 rendes és 6

altanár képezze a tanári kart, s 1857-ben a különálló teológiai oktatás megszervezéséről is intézkednek. Mivel a tanárképzés még mindig külföldi akadémiákkal összekötött, évekbe kerül, míg a tanári kar szaporodik: a latinra szakosodó Kovácsi után 1857-ben Pap Mózes foglalja el tanszékét, s az algebra, geometria tanításával leveszi e tárgyak terhet Berde vállairól. 1859-től Brassai — átmeneti — visszatérése emeli a létszámot. Már nem reál tárgyakat, hanem logikát, görögöt, hébert ad elő. Az 1860-as évek elején Berde a rangidős tanár (természet- és vegytan, természetrajz), őt Mikó Lőrinc (jog, német), Kovácsi Antal (latin és igazgató), Pap Mózes (számтан, latin), Nagy Lajos (görög, egyházi tárgyak), Buzogány Áron (földrajz, történelem, magyar), Ferencz József (számтан, hittan) és Marosi Gergely (bölcsezet, görög, zsidó) követi. A nyolc professzoron kívül tizenkét köztanítója van az intézetnek. Bár Berde tanítási kötelezettsége mindössze 12 óra volt ekkoriban, úgy tűnik, hogy nehezebbre esett a középiskolai tanárság. Míg az 1840-es években a 4—5 professzor egyike lenni kétségtelen megtiszteltetésnek számított, az 1860-as években a többé-kevésbé kötött tanterv mellett alig érvényesíthette egyéniségét, egyike lett a több tucat kolozsvári tanárnak. Az akadémikus Brassai távozása után úgy érezhette, hogy mint frissen megválasztott akadémiai levelező tagnak, neki is lépnie kell.

Berde több mint két évtizedig tanított a kollégiumban, cselekvő részese, sőt vezetője volt a századokra visszatekintő kollégiumi tanítási rendszer átalakításának, a modern iskolatípus megalapozásának. Mikor Brassaitól átvette a fizika és a kémia oktatását, még a tárgy és főleg magyar nyelvű előadása újdonságnak számított. Berde mindegyik tárgyhöz szabályszerű kézikönyvet-tankönyvet dolgozott ki. Vass József 1868-ban nyomdakész *Tapasztalati természettan, Szerves testek kémiája, Kémiai műipartan* kötetéről számol be¹⁷. Sőt, az utóbbi „kömetszetben is megjelent hatvan íven“. Sem ezek, sem kísérleti eszközei sorsáról nem tudunk. Erre nézve Gál Kelemen terjedelmes iskolatörténetében hatvan évvel ezelőtt így nyilatkozott: „Az a kor, melyre az ő tanári és igazgatói működése esik, nem volt alkalmas arra, hogy iskolai szemléltető eszközök tervszerű gyűjtésével és gyarapításával foglalkozzék. E tekintetben nincsenek is adataink. De utóda, Benczédi már tervszerűen kezdte gyűjteni és gyarapítani különösen az ásvány- és vegytani gyűjteményt.“¹⁸

Berde 1863-ig volt a kollégium tanára, de jogakadémiai állása mellett 1866-ig teljes normával ellátta iskolai tanszékét. A közben utódjául kiszemelt és angliai tanulmányútról hazatérő Benczédi Gergelyt 1866-ban iktatják be a tanárok közé. Az Egyházi Képviselő Tanács 1866. szeptember 16-án Brassai Sámuel elnöklelte alatt küld ki bizottságot, melynek felügyelete alatt Berde a gondjaira bízott gyűjteményeket átadja Benczédinek¹⁹. Ez némileg cáfolja Gál Kelemen fentebbi állítását.

A tudós és szerkesztő. Berde tudósi rangját, hírnevét egyetlen nyomtatásban megjelent eredeti munkájának köszönheti: *Légtüneménytaná-*nak²⁰. Ha a kétkötetes közel ötszáz lapos művet kézbe vesszük, ma is tiszteletet ébreszt, ha régies kifejezéseivel megbírkózunk, sok érdekességet találunk benne. A mű három részre oszlik. Első, általános részének fejezetei: Léggör, Hörmérték, Szelek, Víznyomú tünemények, Léggöri vilány, Légnyomás. Második része „A két Magyarhon égalviszonyai“-t mutatja be. A harmadik rész pedig a meteorológia hasznosíthatóságát „Égaljunk befolyása a növényekre“, „Égaljunk befolyása az állatokra“ alcímek alatt.

A mű keletkezéséről maga Berde tájékoztat 1847 márciusában írt előszavában: Berlinben ő is hallgatta Dove professzor meteorológiai előadásait, „gyönyörű leckéit kedves emlékül“ hozta haza. Itt ő maga is tartott e tárgykörből előadásokat, s hallgatói biztatták egy ilyen jellegű szakkönyv írására. „... Az időjárás törvényeivel polgári törvényei felett aggódó nemzetünk eddig elé majd semmit sem gondolt. Ennek oka meglehet egyfelől tán az is, hogy nemzeti irodalmunk ilyenszerű terményt még nem hozott napfényre, hogy hiányzott egy olyan munka, mely feladatául az időjárás szabályok ismertetését tűzte volna ki. E hiányt akarja most pótolni e jelen munka, s ha célját csak némileg is megközelíti, írója örömmel feledi a ráfordított nem csekély fáradságot“ — vallja. A második és harmadik részről így vélekedik: „Ezen rész meglehet a leghiányosabb, s mégis én erről tartok többet, mint inkább szokta szeretni az édesanya azon gyermekét, mely legtöbb fájdalmába került. Ezt azonban oly reménnyel bocsátom közre, hogy olvasóim nem fogják feledni, miképp töretlen úton, minden vezér nélkül haladni nehéz feladat, s a történetelt eltévedés megbocsátható“.

A könyv megjelenését már 1846. július 9-i számában jelzi a Természetbarát. De csak az 1847. április 1-i szám közli tényként a kötet elkészültét, s rögtön idéz is az Erdélyi Híradó március 28-i számának ismertetéséből. A „Brassai Samu úrnak, a M. Akadémia s több tudományos társaságok 1. tagjának“ dedikált kötetről így vélekedik a kolozsvári lap tudós szerkesztője, az akadémiai levelező tagsággal is kitüntetett Méhes Sámuel: „e művet, mely eddigelé páratlanul áll a magyar irodalom mezéjén, mely szakértő embereink egyhangú magánvéleménye szerint a maga nemében igen jeles, melyből minden ember s kivált minden okszerű gazda hová tanulságokat meríthet, annál inkább ajánljuk t.c. olvasóink figyelmébe, mivel közösen érzett hiányt pótol, s oly kérdést fejt meg, melyet régebben a m. akadémia pályadíj által akart megfejteni, de akkor még siker nélkül. A munkás szerző, ki az egyfelől általa szerkesztett Természetbarátban oly jeles és szerencsésen népszerűsített cikkeket közöl olvasóival, jelen műve által a tudomány és haza érdekében valóban nagy szolgálatot tesz, mint szintén a kiadó könyvtáros Stein is.“²¹

A felgyorsuló történelmi események forgatagában — úgy tűnik — a kötet megmaradt helyi érdekességnek. Csak 1852-ben közöl róla ismeretést egy pesti lap²². Igaz, ez igen részletes, két folytatásban valósággal elemzi a művet. A kötet eljutott az Akadémia tudósai kezébe, s mikor 11 évi szünet után újra összeült az MTA ünnepélyes közgyűlése, 1858 decemberében, Berde megkapta érette az 1845—1850 között megjelent második legjobb természettudományos műnek kijáró Marczibányi-jutalmat. A tagválasztásokon is jelölték Berdét. A 15 betöltésre került természettudományi osztálybeli levelezői hely egyikére őt választották meg²³. 1860. március 12-én olvasta fel székfoglalóját *A levegői nyirkosság némely égalji befolyása* címmel.²⁴ A légköri nedvességnek a növény és gyümölcs-termesztésre gyakorolt hatását vizsgálja.

Reformkori könyvkiadásunkba Berde egy másik művel is beírta a nevét. Az első erdélyi vegytan könyvet ő fordította. Az 1848. március 14-i Erdélyi Híradó és a március 16-i Természetbarát jelzi, hogy a mű első füzeté megjelent, a II—IV. füzet júniusig kijön a nyomdából. *A chemia iskolája*. Magány és iskolai használatra. Írta Dr. Stöckhardt Fordította Berde Áron chemia r. tanára. 160 a szövegbe nyomott ábrával (Kolozsvárt, 1849)²⁵ — nem tekinthető egyszerű fordításnak. Abban az időben jóval nagyobb jelentősége volt. Az első magyar vegytan könyvet Kováts Mihály pesti orvos írta *Chemia vagy természetitka* címmel Friedrich Albrecht Gren hallei professzor műve alapján. A négy kötet 1807—1808-ban jelent meg, s csak a szerves kémiai tartalmazza. A második magyar vegytankönyv szerzője Nendtvich Károly, az első mai értelemben vett tudós kémikusunk: *Az életműtlen műipari vegytan alapismertetei* (Pesten, 1845). Mint írja, Bugáttal és Irinyivel 1841-ben megegyezett a műszavak használatában, néhol, ha kellett, gyártott is szakkifejezéseket. Ekkor még Nendtvich a nyelvészeti purizmus híve, nem fogadja el a nemzetközi műszavakat. A gyufa feltalálója, Irinyi János is tervbe veszi egy *A vegytan elemei* című könyv kiadását, de csak egyetlen füzet jelenik meg belől (Nagyvárad, é.n. — 1847). Ugyahogy Berde munkáját a harmadik magyar vegytankönyvnek tekinthetjük.

Berde fordítása a maga módján alkotó munka volt, neki is meg kellett küzdenie a szakterminológiával. Nem annyira purista, mint Nendtvich, a magyar kifejezések mellé rendszerint zárójelbe teszi a nemzetközi műszót. Alapmunkáját Julius Adolf Stöckhardt akadémiai tanár írta, eredeti címe: *Die Schule de Chemie* (Braunschweig, 1846). Sikerére jellemző, hogy 22. kiadása 1920-ban jelent meg. Ennek első, szerves részét ültette át magyarra Berde 408 paragrafusban, 293 lap terjedelemben.

A Szilágyi Ferenc szerkesztette Múlt és Jelen című kolozsvári hírlap 1848. március 10-i számában ezt olvashatjuk: „Azon időben, midőn a természeti tudományok haladása és befolyása a társasági mint politikai világra nézve oly szembetűnő, egy ilyen munkának hasznos és szüksé-

ges voltát emlegetni szükségfeletti, de nem mellőzhetjük el figyelmeztetni olvasóinkat arra, hogy e munkának igen csinos és díszes külalakja mindenképp figyelmét méltán magára vonhatja...“ Brassai Samu a Vasárnapi Ujság hasábjain²⁶ arra is utal, hogy a kötet módszere kitűnő, mert indukció útján oktat, ezt a módszert használja „a legünnepeltebb vegyész-professzor, Mitscherlich is“. Az egyik legjelentősebb kolozsvári tudományos kiadványnak tartja. A mű további visszhangja elmaradt. A kibontakozó szabadságharc eseményei kerültek előtérbe. A kötet azonban szinte valamennyi erdélyi iskolában kézikönyv, tankönyv lett. 1863-ban Berde elkészítette második, átdolgozott kiadását²⁷, mely két részből áll: Szervetlen vegytan és Szerves anyagok vegytana. Ez 1870 körül maradt használatban iskoláinkban.

A tekintélyes kollégiumi tanár, Berde 1847 júliusában alapított családot, az előkelő református birtokos családból származó, 1824 körül született botházi Szarvadi Karolinát véve feleségül. A lány szép szucsági birtokot²⁸ és házat kapott hozományul, s Berde Áron még hozzávásárolt birtokrészeket. Itt különösen a gyümölcsstermesztésnek kedvezett az éghajlat, úgyhogy Berde rövid idő alatt kitanulta a pomológiát²⁹. Ezután a család Szucságban töltötte a szünidőket. Berdeék házasságából két fiúgyermek született: Jenő (1852) és Béla (1857). Mindketten az Unitárius Kollégium diákjai lettek, majd 1872-ben a megnyílt egyetem jogászhallgatói. Mindkettőjük keresztapja Berde Mózsá volt. A családi életet utóbb idősebbik fiú, Jenő tüdőgyümőkóros megbetegedése és 1879. december 1-én bekövetkezett halála árnyékolta be³⁰. A másik fiú, Béla akkor már Kolozs megyei főispáni titkár volt.

Berde Áron néhány évi tanári munka után felismerte, hogy az iskolai órákon, ismeretterjesztő előadásokon nagyon kevés emberhez jut el a természettudományos műveltség. Még az iskolázottaknak is hiányoznak az alapismeretei. Ebből kiindulva egy népszerű folyóirat megjelenítésére határozta el magát. Tervében szövetségre talált a Református Kollégium 1845-ben kinevezett természet-, vegy- és számtan tanárában, Takács Jánosban. Közös erőfeszítésükkel indult meg 1846 júliusában a *Természetbarát. Természettudományos folyóirat*. Hetente egyszer, csütörtökön jelent meg. Mindkét tanár szerkesztőként jegyzi, a Királyi Lyceum nyomdájában kivitelezik. Első évfolyama 1846. július 2 — december 31. között az 1—27.; II. évfolyama 1847. január 7 — július 1. között a 28—53. (I. félév), július 8 — december 30-ig az 54—79. (II félév); III. évfolyama 1848. január 1 — június 29. között az 1—16. számot tartalmazza. Összesen tehát 105, egyenként nyolcoldalas száma jelent meg. A megváltozott című *Ipar- és Természetbarát* (Új folyam) keretében 1848. július 2. és november 9. között 38 négyoldalas szám lát nyomdafestéket hetenként kétszeri megjelenéssel. Az utolsó öt számot a Református Kollégium nyomdája hozza ki. A folyóirat végig kis ívű negyedréte alakú.

A szerkesztőtárs 1847. szeptember 23-ig (65. szám) szerepel az impresszumban. Figyelembe véve, hogy egyetlen nagyobb cikkel sem jelentkezett Takács a lapban, s — mint búcsúnyilatkozatában jelzi — alig segíthetett Berdének, a Természetbarát szerkesztését teljes egészében Berde művének tekinthetjük.

E hetilap úttörő szerepet tölt be a magyar sajtótörténetben. Összmagyar viszonylatban a rövid életű pesti Természet (1839. április—szeptember) után a második, Erdélyben az első természettudományos periodika. Az első azon célkitűzésében is, hogy magyar nyelven tudománynépszerűsítésre vállalkozik. Kolozsvár sajtótörténetében a 11. hely illeti meg. A város következő természettudományos periodikája az 1874-ben induló Orvos-Természettudományi Értesítő.

A lap első számában hosszú, aláírás nélküli Előszó a célkitűzésekről szól, a tudományterjesztés nehézségeit vázolja, a nagyközönség hiányos előképzettségére utal, majd így foglalja össze a lényegét: „Lapunk nem unaloműzésre, hanem hasznos ösméreték terjesztésére s a természet jelenségei iránti okszeres figyelemfelkeltésre szánvák, cikkjeink egyébaránt a lehetőleg népszerűek leendenek.“ Az első számok jó részét Berde írta tele. Három-négy cikk kitett egy számot. Többnyire B., Laborfalvi, Laborfalvi Vince, L. V. aláírással vagy név nélkül közli kis tanulmányait, melyek nagy része a meteorológia, a vegytan, természetrajz, mezőgazdaság témakörébe illeszkednek. Rendre kapcsolódnak be a természettudomány iránt érdeklődő tanárok, nevelők, lelkészek: Mentovich Ferenc, Brassai Samu, Gáspár János, Szokodi István (veszprémi tanító), Koronka József, Keserű Mózes (gyulafehérvári kanonok), Jánosy Ferenc, Vida Károly, Baló Benjámín (brádi lelkész), Ábrahám Bogdán (kolozsvári sebészstanár), Lugossy József (Debrecen), Vajkay Károly (ügyvéd), Katona Dienes (piarista tanár), ifj. Szász Károly, Hankó János (bányamérnök) — hogy csak a legismertebb neveket emeljük ki. Számos szignót, álnevet nem is tudunk azonosítani.

Berde második lapalapítása az önkényuralom korára esik. Azokra az évekre, amikor a nemzeti gyász kezd oldódni, amikor a magyarság kezdi sorait rendezni, hogy az új keretek megsabta lehetőségek közt is valahogy vegetáljon. Ez már a második forradalom utáni lapalapítási kísérlet a városban. Az első, a Kolozsvári Lapé Makoldy Sámuel nevéhez fűződik. Ez 1849 novemberétől 1852 júniusáig jelent meg, hetente kétszer, 1850 januárjától háromszor. Minthogy politikai jellege volt, kényszerítették a hivatalos hírek, közlemények, rendeletek, hadi törvényszéki ítéletek közlésére, sőt a lap nagyobb részét ezek tették ki, amivel inkább elriasztotta mint vonzotta olvasóit. Megszűnte után egy negyedévig nem volt magyar lapja Erdélynek.

Berde Áron a Természetbarát szerkesztésével szerzett tapasztalata alapján bizonyára a kolozsvári értelmiség biztatására folyamodott lapalapítási engedélyért. A hatóságok előtt elfogadható személynek számí-

tott, aki nem kompromittálta magát a forradalom idején. Ma már nem tudjuk eldönteni, hogy eredetileg politikamentes lapra kért engedélyt, vagy csak ilyenre kaphatott. 1852. október 2-án jelent meg a *Hetilap* (Gazdászati, műipari és kereskedelmi folyóirat) első száma másfél íven, 12 oldalon, a Római Katolikus Lyceum nyomdája kivitelezésében. December 25-ig megjelent 13 szám. 1853. június 1-től áttérnek a heti kétszeri megjelenésre, úgyhogy ebben az évben december 31-ig 84 számot hoznak ki. Júliustól az eddigi kis formátumról átváltanak a háromhasábosan tördelt ívrét alakra. 1854 folyamán 104 számot, 1855-ben március 21-ig (a megszűnésig) 26 számot jelentetnek meg. Tehát a lap két és fél éves fennállása alatt 227 számot hozott ki. Mindvégig az impresszumban ez áll: „A kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara befolyása mellett szerkeszté Berde Áron“. Ez a megjelölés kétélű fegyver volt: a Kereskedelmi és Iparkamarát Kolozsváron 1851. január 11-én alapították meg Dietrich Sámuel elnökletével bécsi utasításra. Mint pártoló intézmény, valamelyes védettséget biztosíthatott Berdének a hatóságokkal szemben. Ugyanakkor az 50-es években a Kamara a nagyközönség előtt — mint minden hatalmi kezdeményezés — népszerűtlen volt, s ez részben rávetült lapjára is.

A *Hetilap* mint kordokumentum egyedülálló e pár évre nézve. Követni lehet, miként indult meg a magyar szellemi-gazdasági élet Erdélyben a forradalom után. 1854 februárjában Mikó Imre itt közölt cikkével készíti elő az Erdélyi Gazdasági Egyesület újjáalakuló gyűlését. Az Iparkamara hírei mellé az EGE hírei is rendszeresen felsorakoznak, 1854 decemberében (98—102. sz.) *A magyar irodalom Erdélyben* címmel kapunk egy hosszú névsorral kísért összefoglalást.

Talán csak akkor értjük meg, miért fáradt bele Berde a szerkesztésbe, ha elolvassuk Ürmössy Lajos sorait: „Szinte hihetetlen, hogy a legártatlanabb dolgokkal tele töltött *Hetilap*ért szerkesztőjét, Berde Áront majd minden héten megidézték a rendőrséghez, hosszas vallatások alá fogták egyes szavakért, avagy egész cikkért, mind hiába védekezett a szerkesztő a cenzúra előzetes megtörténtével, az ilyen érvek mentségül el nem fogadtattak, s nagyon is megköszönhette a szerkesztő, ha az egyszerű leszidással megmenekülhetett a komolyabb bajoktól.“³²

A *Hetilap* megszűnte után egy egész évig Erdélynek nincs egyetlen magyar lapja sem. Az 1856. március 31-én megindított Kolo'svári Közlöny³³ szintén Berde Áron nevéhez fűződik. Keletkezéséről Ürmössy Lajos így ír: „Még múlt év (1855) tavaszán Berde Áron és Vida Károly egy lap megindítása érdekében Szebenbe utaztak Schwarzenberg kormányzóval való értekezés végett. De az engedély nem adatott meg. Látva Berde s Vida a nehézségeket, felhagytak a külön való lap tervezésével, hanem egy közös lap kiadásában egyeztek meg, mihelyt az engedélyt kinyerhetik. Ez ügyben való fáradozásaikat végre siker koronázta, amennyiben március elején értesítették, hogy egy politikai lap

kiadására az engedély megadatik, mely engedmény kieszközlésében nagy tényezők voltak Mikó Imre és Jósika Samu báró. A Bach-kormány népszerűségét mi sem jellemzi jobban, mint Jósika Samunak azon nyilatkozata, mit a Kolozsvári Közlöny érdekében tartott összejövetel alkalmával mondott, midőn a lap kiadása megengedett, hogy: a kormány mellett egy szót se írjon a lap, bármily hasznos intézkedést is tenne olykor; de viszont ellene se, mert könnyen a lap felfüggesztésével fog végződni a dolog“.

A hetente kétszer az Erdélyi Múzeum című melléklettel megjelenő lapot Vida Károly felelős szerkesztőként, Berde tulajdonos kiadóként jegyzi. Előállítója a Római Katolikus Lyceum nyomda. Az Előfizetési felhívás jelzi, hogy az Erdélyben körülbelül 1100 négyzetmérföldön 600 helységben élő körülbelül 600 000 magyar igényeit tartják szem előtt. „Kell-e mondanunk, hogy annyi jeles talentom, mely korábban szétszórva hallgatag magányba rejtőzködött, csak kellő alkalom- és térre vár, melyen nyilatkoznia s érvényre vergődni lehessen, hogy egy szellemi gyűlőhely, melyen egymással találkozassunk, s érzelmeinket úgy, mint gondolatainkat egymással kicserélhessük kiáltó szükségünkkel vált; hogy egy erdélyi magyar lap az itt létező magyar egyesületnek közlönye és fenntartó lelke, újaknak eszköze és ösztöne leend, hogy az végre magában a legáltalánosabb egyesülés minden jónak és szépségnek előmozdítására!“

A Vida szerkesztette lapban alig találunk néhány tartalmasabb cikket, csak apróbb politikai, közéleti híradások töltik ki. Bizonyára az Erdélyi Múzeum hozta a közérdeklődésre számot tartó tárcákat. Ennek ma már egyetlen példánya sem lelhető fel Kolozsváron³⁴. Vida szerkesztő állandóan polemizál, s Ürmössy Lajos szerint rövidesen Berde és Vida között is nézeteltérések robbantak ki a lapot illetően. Berde a lapindításkor kötött szerződés értelmében nem bocsájthatta el Vidát, így inkább beszüntette a lapot. A június 29-i 27. szám ezen titokzatos értesítést közli: „Miután a Kolozsvári Közlöny jelen viszonyai mellett, amelyeket megváltoztatnom nem lehet, nem állhat fenn, magam és a közönség iránti kötelességemnek tartom, hogy azt ezennel megszüntessem. (...) Berde Áron tanár és kiadó tulajdonos.“ Ugyanabban a számban Vida megteszi a válaszlépést: „Miután Berde tanárral kötött szerződése 5. pontja szerint a Kolozsvári Közlöny megszüntével és a Magyar Futárral mint amavval nekem egyszerre engedélyezett lappal léphetek annak helyébe: ezennel van szerencsém tisztelt olvasóimat értesíteni, hogy ezentúl lapjainkat Magyar Futár cím alatt küldendjük szét...“ S valóban a következő számok már e címmel jelennek meg, és sikerül a lapot 1859 végéig fenntartani. Vida később maga mellé veszi szerkesztőtársnak Finály Henriket.

Abban az időben nagy dolog volt egy lapalapítási engedélyt kijárni, s így a magyarság ügyének számíthatott Berde érvényes engedélyének felhasználása. „Berde a tudomány terén vívott közelismerést ki, a gaz-

dasági ágban tekintély volt, több társadalmi mozgalomban részt vett, úgyhogy neve imponált bármely lap élén, és így még a politikát űző lapban is“ — állapítja meg Ürmössy Lajos. Ma már nem tudjuk eldönteni, hogy Berde kereste-e Mikó Imre támogatását, vagy éppen a gróf biztatta lapja újraindítására a tudós tanárt. A *Kolozsvári Közlöny, Politikai, tudományos és szépirodalmi lap* 1856. október 1-én újra indult. Tulajdonosa és felelős szerkesztője Berde Áron. Az Ev.Ref. Főtanoda nyomdájában készült ívrét alakban, heti kétszeri megjelenéssel. Az előfizetési felhívásból kiderül, hogy egy héttagú szerkesztőség támogatja Berdét: Dózsa Dániel, Fekete Mihály, Gyergyai Ferenc, Halmágyi Sándor, Kócsi Károly, Kriza János, Vass József tagokkal. A 31 támogató névsorában szerepel Mikó Imre mellett Gámán Zsigmond, Jakab Elek, Kőváry László, Sámi László, Teleki Domokos.

Az első szám politikai hitvallással felérő vezércikkét maga Mikó Imre jegyzi *Nézeteim e lap feladatáról* címmel. Itt csak a szerkesztésre vonatkozó intelmeiből idézünk: „Ezzel már két magyar lapja van Erdélynek; hitem szerint egymás mellett mindkettő megállhat, ha bebizonyítja, hogy nem magánszenvedélynek, nem önző céloknak, de egyedül a közjónak kíván szolgálni, mi szerkesztőknek és munkatársaknak kötelességükké teszi azt: hogy *kormány, vallás, haza és nemzet iránt hódoló tisztelettel, a társnépek és osztályok iránt kellő figyelemmel legyenek, személyes vagy mellékes érdekeknek, meddő és illedék sértő vitáknak helyt ne adjanak, igyekezzenek lapjaikat tudomány, jó ízlés, tiszta nyelvezet, vagyis beltartalom és külcsin által becselessé tenni. Legyenek folyvást erősek a dolgokban, mindig szelídek és illedelmesek a modorban.*“

Epp Mikó és a hangadó erdélyi magyar politikusok támogatásának köszönhetően a Kolozsvári Közlöny Erdély Pesti Naplójává, félhivatalos szócsövénévé vált. Ez egyben az első mai értelemben vett hírlapunk. A cenzúra fokozatos enyhülése lehetővé tette, hogy mindennel foglalkozzék, ami a korabeli olvasókat érdekelte. Volt benne politikai-gazdasági vezércikk, tanulmányokat, szépprózát és verseket közlő tárca, belföldi levelezés, Kolozsvári Napló (vegyes hírek) rovat, Külföld (külpolitikai)-összeállítás, Nyílt posta és hirdetési anyag. Állandó témája a Mikó-féle Múzeum-alapítás. November 19-én Mikó *Az EME ügyében — a szabályzat és az EME ügyének pillanatnyi állása* címmel közöl vezércikket. Megkezdődik a Múzeum céljaira tett ajánlatok listájának közzélése rögtön a fejléc alatt: 1857 májusában már az 1500-as sorszámú megajánlásoknál tartanak. Berde *Szellemi érdekeink* címmel négyrészes cikksorozatban az iskolaügyről értekezik, *Mitől melegsünk* címmel pedig kétrészes kémiai vonatkozású felvilágosító írással szerepel.³⁵

Az 1856. december 31-ig megjelent 27 számot még Berde szerkesztette. 1857. április 1-én az 53. számtól áttérnek a heti háromszori megjelenésre. Az 56-os számban történeti beszélyre kiírt pályázati bírálóbizottságban Dózsa Dániel mint a Közlöny főmunkatársa szerepel. Úgy tűnik,

hogy április 1-ével Dózsa kezébe kerül a tulajdonképpeni szerkesztői munka. Dózsa viszont új engedélyt kellett hogy kíváltson, ami nagyon nehézkesen intéződött még ekkoriban is. Csak az 1859-i negyedik évfolyam február 4-i 16. számában jelzi Dózsa: „Most a tulajdonosi jog és felelős szerkesztőség legmagasabb helybenhagyás és engedély folytán reám átszállítván a mai napon kezdve a Kolozsvári Közlöny szerkesztését nevemre átveszem“. Azt is leszögezi, hogy a lap eddigi irányában nem lesz változás. Eszerint a Kolozsvári Közlöny 181 számát jegyzi Berde felelős szerkesztőként, de csak az első 50—55 számot szerkesztette teljesen. A lap Ocsvai Ferenc, Kőváry László majd Sándor József szerkesztésében 1873-ig fennmaradt és megőrizte félhivatalos vezető szerepét.

A közgazdász egyetemi tanár. A kolozsvári jogi oktatás gyökerei 1581-ig vezethetők vissza, amikor a Báthory István alapította egyetemen jogi kar is létesült. A tulajdonképpeni akadémiai oktatás a Mária Terézia kezdeményezésére 1774—1775-ben megnyílt hároméves jogi tanfolyammal kezdődött, mely az orvosi és bölcsészeti karokkal egyetemmé nőhetne volna ki magát. A forradalom következtében a felekezeti tanintézetek beszüntették jogi kurzusaikat, s mivel az 1850-ben közzétett rendelet értelmében csak állami tanterv szerint és német tannyelvvvel működhetek volna, beindításukra nem volt remény. A bécsi kormány 1851 augusztusában elrendelte Szebenben és Kolozsvárt egy-egy császári-királyi jogakadémia felállítását. A szebeni meg is nyílt, a kolozsvári — a tannyelv körüli nézeteltérések miatt — beindítása egyre halasztódott³⁶. Erre csak az újra összehívott szebeni országgyűlés határozata nyomán 1863-ban került sor, amikor Bécs már a magyar tannyelvet is engedélyezte. A kiírt 6 rendes tanári állásra körülbelül 20-an nyújtottak be pályázatot a fő-kormányshoz. A november 13-án kinevezett tanári kar egyetlen tagja Berde Áron kap rendes tanári (politika, nemzetgazdaság szak) besorolást. Ő a legidősebb, akadémiai levelező tagságával messze kiemelkedik a pályázók közül. Egyik tanárt sem tarthatták elég megbízhatónak az igazgatásra, úgyhogy mádэфalvi Istvánffy Pál nyugalmazott főkormányshéki tanácsost bízták meg e tisztségek ideiglenes ellátásával³⁷.

Az ünnepélyes megnyitóra december 7-én a Királyi Líceum nagytermében kerül sor. A piarista templomban tartott istentiszteletet követően „Istvánffy kirívó száraz hivatalos beszédje után Berde Áron tanár tartott egy helyzethez méltó nagy beszédet“³⁸.

Berde jelentkezése és kineveztetése a jogakadémiára nem előzmények és következmények nélküli. Egyik nekrológrója szerint³⁹ már 1849. április 17-én Csányi László kormánybiztosnál folyamodott az országos jellegű Királyi Líceum egy gazdasági tanszékéért, akkor nem került sor kinevezésére. 1863-as kinevezését az unitáriusok tartották sérelmesnek. Berde levélben értesítette egyházát új alkalmazásáról, kérve, hogy mentsék fel kötelmei alól: „kebelem felzajló érzelmei között huszonkét évi kedves

kapocs megszakadása folytán támadó fájó érzés kíséretében teszem a M(él)t(ósá)g(o)s és Tiszt(eletes) E(gyházi) K(épviselő) Tanácshoz azon nyilatkozatomat, hogy én sok évek során elfoglalt tanári állásomból kilépni kívánok, s ezen kívánságom helybenhagyását a Mtgs. és Tiszt. E. K. Tanácstól tisztelettel kérem“. Tisztában van azzal, hogy vallásközösségéhez kötődő szerződését egyoldalúlag nem bonthatja fel, de reméli: tekintettel 22 évi szolgálatára, s arra, hogy elfoglalandó állásában is közvetve — unitárius hallgatók képzése által — szolgálni fogja egyházát, kegyesen hozzájárulnak a szerződésbontáshoz. Egyben felajánlja, hogy fizetés nélkül tovább tanítja 1864 januárjától is szaktárgyait, míg megfelelő új tanárt képeztet ki egyháza. Kéri, hogy lakásában hagyják meg⁴⁰.

Az E. K. Tanács e bonyolult ügy véleményezésére hattagú bizottságot nevez ki, elnöke Brassai Sámuel. A december 13-án tárgyalt jelentés⁴¹ igen sérelmesnek találja egyrészt Berde eljárását, hogy egyháza előzetes jóváhagyása nélkül pályázott, másrészt a főkormányszékét, mely egyházi hozzájárulás nélkül tárgyalta a pályázatot. Berde tanári kinevezését — arra való tekintettel, hogy jelenleg is hallgatói közül több mint 30-an unitáriusok — nem kérdőjelezi meg, de kötelezi őt az 1500 forint tanulmányi költség visszafizetésére. Egyben kijelenti, hogy ez a példa nélkül szerződésfelbontás a jövőre nézve nem szolgálhat előzményül. A bizottság három tagja ellenvéleményt nyújt be, mely szerint Berde 22 évi szolgálatával eleget tett kötelmeinek, s a visszafizetést el kell engedni. Ha per lenne a dologból, az egyház kellemetlen fénybe kerülhetne. Átírnak a főkormányszéknek is, mely a február 21-én tárgyalt válasz⁴² szerint a kinevezéssel nem sértette meg az egyházi autonómiát. A rövid pályázati határidő, s az egész haza érdekébe vágó ügy nem hagyott időt az egyház véleményének kikérésére. Az egész ügy az 1864. szeptember 4-i egyházi Főtanács elé kerül, mely végül elengedi a tandíj visszafizetését, s lakásában hagyja Berdét mindaddig, míg tanít a kollégiumban⁴³.

Istvánffy 70 éves koráig, 1867-ig viselte a jogakadémia igazgatói tisztségét, utána ez Jakab Bogdán nyugalmazott főkormányszéki tanácsosra szállott. Őt rövidesen főispánnak nevezték ki, úgyhogy 1869-ben végre megbízták az arra legilletékesebbet, Berde Áront az igazgatással, ő természetesen óráit is megtartotta⁴⁴.

Vass József 1868-ban megjelent lexikon szócikke szerint Berde alaptárgyai mellett a statisztika, pénzügytan, az osztrák birodalomhoz tartozó országok történelme és etika rendkívüli tanítására is feljogosította. Oráin a „mélység- s alapossággal előadási tiszta, szabatos modort párosított“. Kéziratos Nemzetgazdaságtan könyvét a következő évben szándékozott sajtó alá bocsájtani⁴⁵. A tudomány vesztesége, hogy ez a mű soha sem látott nyomdafestéket.

A jogakadémia végig a Katolikus Főgimnázium második emeletén működött. 1633 kötetes szakkönyvtára 1872-ben beolvadt az egyetemi

könyvtárba. Tanárai közül Berdét, Groisz Gusztávot, Haller Károlyt, Csiky Viktort és Kolosváry Sándort egyetemi tanárokká nevezték ki. Berdét és Groiszot a Jogtudományi Közlöny a kolozsvári jogakadémia díszeként említi⁴⁶.

Az 1867-es kiegyezést követően nyilvánvalóvá lett, hogy az országnak szüksége van egy második egyetemre. Természetszerűnek tűnt, hogy ezt Kolozsvárt állítsák fel, mivel itt működött már egy Orvos-sebészeti Tanintézet és egy Királyi Jogakadémia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület pedig gazdag gyűjteményével segítette az oktatást. A jogakadémia — Berde Áron javaslatára — már 1867 októberében indítványozta a szakminisztériumnak, hogy a két felsőfokú tanintézetet emeljék fakultási rangra, s tekintsék a kialakítandó egyetem magvainak. Az ötletet Eötvös József miniszter felkarolta, de a kivitelezés már utódjára, Pauler Tivadarra maradt. Ő elérte, hogy Ferenc József 1872. május 29-én engedélyezze az egyetem megnyitását az országgyűlés utólagos jóváhagyásának reményében. A több mint 120 jelentkezőből kiválasztott 34 rendes és 5 rendkívüli tanárt 1872. szeptember 29-én nevezi ki Ferenc József. Az első kinevezettek között Berde Áron is szerepel.

Október 19-én a Katolikus Líceum dísztermében gróf Mikó Imre miniszteri biztos kezébe mindnyájan leteszik az esküt, megválasztják az egyetemi hatóságokat, s megalakítják az egyetemi tanácsot. Első rektorul Berde Áront, rektorhelyettesül Brassai Sámuelt választják egyhangúlag. Ezzel a két legidősebb professzort tisztelték meg, egyben a helyi elvárásokra is tekintettel voltak. Brassai a város legnagyobb tudósaként élt a köztudatban. Berde meg az egyetem egyik elődjének tekinthető, de az egyetemalapítás eszméjét is melengető jogakadémia tekintélyes igazgatója volt. Az 53. évében járó Berdének alaposan meggyűlt a baja az egyetem beindításával. Rá hárult a segédszemélyzet alkalmazása: egy-egy állásra húszan is jelentkeztek, többnyire a megszűnt főkormányzók alkalmazottai. Nagy gond volt a helyiségek biztosítása. A jogi kar továbbra is a líceum (Római Katolikus Főgimnázium) II. emeletén, a jogakadémia termeiben maradt⁴⁷.

Az egyetemi rektor-beiktatási ünnepséget november 10-re, vasárnapra tűzték ki, ezt a napot a város örömnepévé tették: délelőtt minden felekezet hálaistentiszteletet tartott, fél tizenkettőkor a líceum III. emeleti dísztermében igen előkelő közönség, főpapok jelenlétében Groisz Gusztáv jogászkarri dékán beiktatta Berdét, aki ezután elmondta székfoglaló beszédét⁴⁸. Délután a Redutban díszebédet tartottak a város szinte valamennyi értelmiségijének részvételével. Este a színházban díszelőadásra került sor, az egész várost kivilágították. Mindenütt Berde képviselte az új egyetemet. Életét, beszédét a helybéli és fővárosi lapok is ismertették, a Vasárnapi Újságban a Brassaiéval együtt az ő portréja is címlapra került Szász Károly méltató vezércikke kíséretében⁴⁹.

Berde 1873. október 12-én adja át a rektori széket az Orvosi kar részéről választott Schulek Vilmos szemészprofesszornak. Beszámoló beszéde⁵⁰ inkább adatok felsorolását tartalmazza. Mint kiderül, az első két félévben 269 illetve 278 volt a hallgatók száma, s ezek nagy többsége (170-en felül) jogot tanult. Utal arra a kitüntetésre, „melyben őfelsége az egyetem tanárait részesítette, megengedvén az illető karoknak, hogy a tiszteletbeli tudori oklevelet a kar nem tudor tagjai részére kiállítsák“. Az 1873/1874-es tanévben Berde a prorektori tisztséget viseli. De mivel a tanév közepén a rektor átpályázik a budapesti egyetemre, míg az Orvosi kar kiválasztja utódát, Machik Béla belgyógyász professzor személyében, megint rá hárul a vezetés terhe. A Schulek megindította folyamat, a Budapest felé elvándorlás csak Berde életében, 1891-ig a 16 legtehetségesebb tanárától fosztotta meg a kolozsvári egyetemet. Machik rektori beszámolójából kitűnik, hogy a tiszteletbeli doktori oklevelet a jogi karon Berdének, a bölcsészeten Brassainak, Koch Antalnak, Martin Lajosnak, az orvosin Mina Jánosnak kiadták⁵¹.

A következő tanévek egyetemi értesítői⁵² alig tartalmaznak adatokat Berdére nézve. 1883/1884-ben a Jogi kar dékánja, a következő tanévben prodékánja volt. Néhány cikke, tanulmánya jelent meg a napi sajtóban, pár alkalommal miniszteri biztosnak küldték ki volt iskolája érettségi bizottságába.

Átnézve a Berde egyetemi működésére eső 17 tanév és 1 félév idejére meghirdetett előadásait, ezekből kiderül, hogy alapkurzusosa a Nemzetgazdaságtan volt, melyre az első szemeszterben heti öt-öt órát, a másodikban heti öt órát szánt. Ezt rendszerint a II. éves joghallgatók látogatták. A Pénzügytan csak a második szemeszterben került előadásra heti 4—6 órában. Ezek mellé heti 1—2 órás szakkurzusokat (Bankrendszer, Bankügyletek, A bankjegyről, Államkölcson, A szocializmusról, Államhitelügy, Vasúti politika) illesztett be egyik-másik tanévben, többségük valamely aktuális gazdasági kérdéshez kapcsolódott, s ingyener előadásként a nagyközönség is hallgathatta.

1888. október 11-én a Jog- és Államtudományi kar megünnepelte Berde, Haller és Groisz Gusztáv negyedszázados tanári jubileumát. A tanártársak tisztelgése, bankett után a joghallgatók fáklyás menettel vonultak az ünnepeltek lakásához. Berde ablaka előtt Fuchs Salamon joghallgató így fejezte ki elismerését: „Ez ama hódoló tisztelet, mellyel viseltetünk a tudós iránt, ki immár egy emberöltőn át folyton munkálkodik, lankadatlanul, fáradhatatlanul; ki küzdött folyton ama nagyszerű tan mellett, melynek még tudományos voltát is kétségbe merték vonni, lelkesített a haladásra azon elvekkel, melyeknek gyakorlati helyes alkalmazása kiváló helyet biztosíthat egy nemzetnek a világegyetem örökkévaló rendszerében; lelkesített ama tudomány mellett, midőn az még hazánkban alig gyermekkorát élte, a hajnalodás korszakában ott haladt a jelesek élén, magasan lobogtatva a tudományosság messzire világító fák-

lyáját.“ Berde hosszabb beszédben köszönte meg a ritka tiszteletadást: „E jelenet, a fáklyás menet pályám kezdetére emlékeztet, midőn tanári állásom elfoglalásakor egy lelkes ifjúság szintén fáklyás menet kíséretében üdvözölt. Akkor e megtiszteltetés a tehetségeimbe vetett reményre valló alapeszme, az előlegezett bizalom volt, melyet megvalósítani tanári pályámon feladatom volt. A mostani megtisztelő jelenet egy hosszú tanári működés után történik. Ha Önök nem az évek hosszú sorát, hanem az években végzett tanári működés sikerét látják, s annak tudatával jöttek hozzám, az rendkívül lekötelez, mivel azt mutatja, hogy tanári kötelességemet teljesítettem. Igen, én egész életemben tanultam és tanítottam. Tanultam, hogy az előttem élt és velem egyidőben élő szakemberek eszméit, nézeteit megismerjem, s azok által magamat erősítem, tanítottam, hogy a műveltség terjesztése, az ifjúság képzése által hazámnak erkölcsi és munkaerőt fejlesszek“⁵³.

Ugyanazon tanév végén Kolosváry Sándor rektori jelentésében⁵⁴ már ez olvasható: „Mély sajnálattal kell megjegyeznem, hogy e kar tiszteletet érdemlő egyik jubilált tagja, dr. Berde Áron, a nemzetgazdaságtannak ny. r. tanára bekövetkezett betegsége okán a II. szemeszterben nem tartotta meg előadásait. A kar felterjesztésére, miniszteri engedéllyel, a helyettesítéssel dr. Vályi Gábor ny. r. tanár bízott meg.“ Berde 1889 júniusában kénytelen nyugdíjaztatását kérni, melyet jóvá is hagy a minisztérium, s egyben „hosszas és buzgó szolgálata közben szerzett érdemeiért a Miniszter Ő Nagyméltósága köszönetét és elismerését“ tolmácsolatja az egyetemi tanács útján⁵⁵. Berde tanszéki utóda 1891. augusztus 31-től dr. Pisztóry Mór, a pozsonyi jogakadémia korábbi tanára.

Berde egyike az első magyar hivatásos közgazdászoknak, erdélyi, kolozsvári viszonylatban a legelső. Németországi tanulmányai során hallgatta az 1830-as, 1840-es évek vezető német közgazdászának, a heidelbergi Karl Heinrich Rau professzornak az előadásait, de utána jó két évtizedig legfeljebb csak egy-egy cikkében érintett közgazdasági kérdéseket. Úgyhogy, amikor elnyerte a kolozsvári jogakadémia tanszékét, alaposan fel kellett frissítenie ismereteit, be kellett hoznia lemaradását. Minden bizonnyal kora legjobb külföldi szakirodalmát használta fel. Kérdés, hogy ezt az 1860-as évek közepére kidolgozott kurzusát később felfrissítette, módosította-e. Hiszen negyed századig volt e tárgy egyetlen kolozsvári előadója.

Mi megelégszünk a tanszéki utódnak, Pisztóry Mórnak a megállapításaival. Berdét halálakor a professzor az amerikai Charles Henry Carey magyar követőjeként méltatta⁵⁶. Carey (1793—1879) az amerikai közgazdász-iskola megalapítója volt, aki szembefordult a hagyományos angol iskolával. Különösen értékelmélete hatott újszerűen. A jogász-professzorek irodalmi munkásságának számbavételekor Pisztóry így jellemzi elődje munkásságát: „a nemzetgazdaságtannak számos problémáját éles logikával és eredeti önálló felfogással fejtette. A természettudós

és nemzetgazda kettős látkörével sok olyan megfigyelést tett, mely egészen új szempontokból világította meg a gazdasági kérdéseket. (...) Sajnos, hogy teljesen kidolgozott nemzetgazdaságtani kézikönyve nem látott napvilágot, sőt annak kritikai ismertetésére sem nyílt alkalom.⁵⁷ Nekrológjai a Nemzetgazdaságtan mellett még Az európai és észak-amerikai nemzeti bankok ismertetése című kéziratát is számon tartják. Nem kizárt, hogy a fővárosba áttelepülő Berde Béla ezeket valamelyik ottani kéziratárban helyezte el.

Kapcsolata egyházával és halála. Berde aránylag hosszú élete az egyháztörténet két különböző szakaszát fogja át. Ebből fakad, hogy viszonya az unitárius egyházhoz igen megváltozik, némileg ellentmondásosnak tűnik.

Élete első szakasza az értelmiség-képzés azon korszakára esik, amikor ez csak egyházi keretekben volt megvalósítható. Az elemitől a kolozsvári kollégium filozófiai kurzusának elvégzéséig más iskolázási lehetőség nem kínálkozott. Ezután már választhatott volna világi vonalat is, például a bánya-akadémia hallgatójaként, de kapva kapott az egyházi ösztöndíj-rendszeren. A külföldi taníttatás akkori felfogás szerint őt egy életre lekötölte egyházával szemben. Ő volt az első, aki kinőtt az egyházi keretből, s kérte e kötöttsége megszüntetését. Utána olyan magasra ívelt pályája, hogy egyháza, mely addig jóformán csak gazdag főurakat, főtisztviselőket választott meg a főgondnoki tisztségbe, elismerve tudományos-közéleti megbecsültségét, érdemesnek találta a világi vezetésre. A feudális jellegű egyházi gondolkodástól a polgári szemlélet diadalmas-kodásáig vezető átállás tükrözi ez.

Mint külföldről hazatért akadémista a professzorság mellett az 1840-es években mindazokat a tisztségeket viselte hosszabb-rövidebb ideig, amelyeket tanár-elődei századokon át magukra vállaltak egyházi téren.

1845-ben a felszentelendő teológusok zsinati vizsgálati bizottságának elnöke. A homoródalmási zsinaton beszédet is mond *Miért van, hogy a vallás ahelyett, hogy összekötne, egymástól elrekeszt, s hogyan lehetne ezen segíteni?* címmel⁵⁸. Ebben természettudósként, a természet összhangját hozza fel példaként, mint amely egyesül illik Istenhez, a keresztény vallás szelleméhez. Hogy a vallás még sem tölti be az összekötő kapocs szerepét, annak okát a vallások papjaiban látja. Ezek ugyanis Jézus tudománya helyett Jézus személyét helyezik előtérbe, s így jönnek létre a különböző irányzatok, felekezetek. A jövő papok feladata megteremteni a Jézus hirdette egyezséget, „magoknak a tanítóknak kell a míveltség terjesztése által elkészíteni a nép szívét a szeretet összesítő vallására“. Később is hangoztatott eszméjét már itt kifejti: „... a vitatkozás, a véleménybeli különbségből eredő surlódás magában nem rossz dolog, ha az eszmék országának határai közt marad, ha a surlódást a

gyakorlati életbe át nem vesszük.“ A jövő lelkészeinek feladatát így összegezi: „E szerint ti vagytok egyházi tanítók, kiknek legszebb alkalmatok van a népművelésre áldásos hatást gyakorolhatni, kezetekben a kolcs, mely szívét feltárja a józan vallásos érzések befogadására, s a közhasznú ismereteknek utat nyit a nép szelleméhez.“ Mint kitűnik, Berde főleg a lelkészek népművelői, oktatói feladatait helyezi előtérbe.

Berde a filozófiai tanfolyam elvégzésekor az azzal összekapcsolt teológiát is tanulta, s mint egyházával szerződésre lépett felekezeti tanárnak, az egyházi szabályok szerint fel kellett volna magát szenteltetnie. Az 1846 júniusában tartott főtanács a 32. pontban fel is veti, hogy a tanárok közül Brassai és Berde még nincs pappá szentelve. Brassainak ajánlják, Berdét — szerződéséből kifolyólag — kötelezik, hogy a következő zsinaton szenteltesse fel magát. A forradalom zavaros éveiben elmaradtak a zsinatok, s feledésbe merült Berde felszentelése. Ő maga is — úgy tűnik — vonakodott ettől. Így Berde lett a második unitárius tanár, aki nem volt egyben lelkész is. Alighanem Brassai és Berde egyaránt természettudományos meggyőződésből fakadóan nem találta becsületesnek beállni a lelkészek sorába. Pedig mindketten egyházi belső emberként akár a püspöki székig eljuthattak volna.

1846—1848, majd 1852—1860 között a defensor matrimonii (házasságvédő) tisztséget tölti be az akkor még egyházi keretekben zajló válóperekben. E tisztségénél fogva a főpapi szék tagja volt, s e minőségéről csak 1867-ben mondott le. 1858-tól 1862 szeptemberéig pénztári jegyző és számvevő bizottsági írnok.

Mint arra már rámutattunk, 1863-1864-ben valóságos jogi vitát okozott az egyházi vezetésben Berde példa nélkül álló lépése, mellyel világi állást pályázott meg, s kérte kötelmi levele és esküje alóli felmentését. Ugyanakkor szép gesztus részéről, hogy óráit még két teljes tanáéven át minden bérezés nélkül ellátja, nehogy zavart okozzon iskolája működésében. Közel tíz év telik el, s az első rektor dicsőségét is viselnie kell, míg egyháza napirendre tér hűtlensége felett.

Berdét 1873-ban megválasztják iskolai felügyelő gondnoknak, majd innen 1876-ban a főgondnoki székbe vezet útja. Az augusztus 27—28-án tartott árkosi zsinaton választották Ferencz Józsefet püspökké, a főgondnokságra Berde Áronon kívül Berde Mózsá, Paget János, Jakab Elek és Brassai volt még jelölve. Jellemző Berde tekintélyére, hogy a leadott 96 szavazatból 83 rá esett, unokatestvére 2 szavazatot, a többiek 1—1-et kaptak. Ő volt az első „doktor-főgondnok“, aki szellemi teljesítményével vívta ki ezt a megtiszteltetést. 1889-ig rendszeresen eljár a zsinati és főtanácsi ülésekre, de nem sok nyoma van a jegyzőkönyvekben szerepvállalásainak, felszólalásainak. Haláláig meghagyják a főgondnokságban.

1885 augusztusában ő is részt vesz a Dávid Ferenc Egylet megalapításában, s alapító tagként tevékenykedik. Az Unitárius Közlöny első,

1888-as kötetében cikkel is szerepel: *A pap a nemzetgazdaságban*. Ugyancsak 1888-ban a Keresztény Magvetőben közöl egy hosszabb dolgozatot *Kapcsolatok az emberiség haladásában* címmel. Az emberi kapcsolatok fejlődését követi nyomon a rabszolgaságtól az amerikai demokráciáig. Ez utóbbiról így nyilatkozik: „Észak-Amerika néhány státusának felkelése és győzedelme az angolok felett, meghozta az észak-amerikai státusok alkotmányát, az egyenlőségnek és szabadságnak e földön való megtestesülését. A Krisztus által hirdetett egyenlőség országa a mennyből leszállott a földre.“ Ha e sorok ma már naivnak is tűnnek, abban a kontextusban, ahogy szembeállítja az amerikai demokráciát a szocializmussal, Berde meglátását sok szempontból igazságosnak véljük: „De midőn a jogegyenlőség megvalósult, előáll az élvezeti egyenlőség utáni sóvárgás; a gazdagok és szegények közti különbség eltüntetése. Erre törekszik a szocializmus, melynek gazdasági rendszerével megszűnne a család, a férj és nő közti mai viszony, a szülők és gyermekeik közti kapocs, az egyéni tulajdon, a vagyonszerzési vágy és annak minden eszköze; megszűnne a mai jogrend; megszűnnének a mai társadalmi viszonyok; megszűnne a vallás és annak organumai, a papok és templomok. Vallástalan emberek számára vallástalan társadalmi és gazdasági rend következne. Vajon lehetséges e rendszer? Némelyek azt vélik. Azonban az emberi természet azt tanítja, hogy ez lehetetlen.“ Berde még csak teoretikusan fogalmazta meg állítását. Mi egy század elmúltával, az emberiség leggyászosabb kísérlete után saját bőrünkön tapasztalva tanúsíthatjuk Berde igazát.

Berde halálakor nem alaptalanul kiáltott így fel Boros György: „Vajh támad-e férfi sorainkból, ki meg tudjon futni oly hosszú pályát, s arról annyi előnyt árasszon egyházára, mint Berde Áron tevé?!“⁴⁵⁹

1888 késő őszen Berde Áront séta közben szélhűdés érte, de pár heti fekvéssel valamennyire összeszedte magát. „Bár gyenge és beteg volt már, egyetemi előadásaira felment és azokat rövid ideig folytatta, ámde a kész lélek mellett erőtlén volt a test. Végül nyugalomba vonult, s kedves szucsági jószágán igyekezett fellelni a foglalkozást“ — emlékezik róla Boros György. Halála előtt is nem sokkal járt nála, s meglepetéssel tapasztalta, hogy a bénasággal küzdő embernek megmaradt a szellemi ereje, emlékezőtehetsége. Berde valósággal túlélte korát, így halála sem volt váratlan.

Tanárai közül már csak Brassai élt, kortársai közül alig néhányan, s — minthogy már három éve nem tanított — diákjai többsége is távozott az egyetemről. Kevesen voltak, akik emlékeztek azokra az időkre, amikor Berde a természettudományok itteni hirdetője, amikor az egyetemi lapszerkesztő, a jogakadémia díszje vagy az egyetem első rektora volt.

Berde halála hosszas szenvedés után 1892. január 25-én reggeli 1 órakor következett be. A család és az Unitárius Vallásközönség Egyházi

Képviselő Tanácsa gyászjelentéseket adott ki, a kolozsvári három nagy napilap, az *Ellenzék*, a *Kolozsvár* és az *Erdélyi Híradó* hosszabb-rövidebb hírekben beszámolt a halálesetről, többnyire Szinnyei alapján vázolták Berde pályáját, majd tudósítottak temetéséről. A *Kolozsvár* találóa n je-gyezte meg: „Nevéhez fűződik egy egész darab Kolozsvár tudományos életének történetéből.”⁶⁰

A temetésre 27-én délután 3-kor került sor a Kül-Monostor 24-es számú családi háztól. Az itt felállított ravatalnál megjelent a város értelmisége. A temetési szertartást Ferencz József püspök és Péterfi Dénes lelkész végezte. Az Egyetemi Kör és a jogászhallgatók nevében Oberschall Pál mondott búcsúbeszédet. Az unitárius ifjúsági dalárda gyászdalokat adott elő. Az egész Monostor utat betöltő gyászmenetben testületileg jelen volt az egyetem, az Unitárius Kollégium tanári kara, az unitárius egyházvezetőség. Külön kiemelik gróf Beldi Ákos főispánt és Szász Domokos református püspököt. A Házsongárdi temető Lutheránus sírkertjének szélén, a köztemető főútiára néző ma is meglévő laborfalvi Berde kriptába temették. A sírbatételnél az akadémia részéről Brassai Sámuel és Kövály László jelent meg, az utóbbi rövid beszédet mondott⁶¹.

JEGYZETEK

¹ *Háromszék vármegye nemes családjai*. Szerkesztette Pálmay József. Sepri-szentgyörgy, 1901. 68—69.; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. Bp. 1911. II. köt. 119—120.; Benczédi Gergely: *Berde Mózsza életrajza*. Bp. 1901. 85.

² *Nekrológok az MTA elhunyt tagjairól*. XIV. Berde Áron (1819—1892). Akadémiai Értesítő III. kötet 8. füzet 460—464. A továbbiakban: *Akadémiai nekrológ*.

³ Berde Áron: *Az első iskola, melyben tanultam*. Magyar Polgár, 1885. febr. 11.

⁴ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I. köt. Bp. 1891. 909—911. h.

⁵ *A székelykeresztúri Unitárius Gimnásium történelme*. Összeállította Sándor János. Székelykeresztúr, 1896.

⁶ Az iskolatörténeti adatok fő forrása: Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története*. I—II. köt. (Kolozsvár) 1935.

⁷ Vö. Antal Árpád: *Szentiváni Mihály*. Bukarest (1958). 16—24., 50—64. és Gaal György: *A kolozsvári Unitárius Kollégium kéziratos lapjai*. Keresztény Magvető, 1982. 144—150.

⁸ Brassai Sámuel: *Kovácsi Antal*; Kövály László: *Kovácsi Antal mint gyermek és ifjú*. Unitárius Közlöny, 1892. 17—19., 21—22.

⁹ *Kolozsvár — Tanárok*. Kéziratos nyilvántartó könyv az Unitárius Püspökség levéltárában. Valószínűleg Benczédi Gergely állította össze. A 603—617. lapok Berde-re vonatkozó adatokat tartalmaznak.

¹⁰ *Unitárius egyháztörténeti adatok (1619—1866)*. Kiadja ifj. Biás István levéltáros. Márosvásárhely, 1910. Berde levelei a 213—216., 218—222. lapon vannak.

¹¹ A külföldi tanulmányokra nézve tájékoztat: -á — -r (Szász Károly): *A kolozsvári egyetem első rektorai*. Vasárnapi Újság, 1872. 657—658, valamint az *Akadémiai nekrológ*.

- ¹² *Akadémiai nekrológ.*
- ¹³ *Hármas jubileum.* Kolozsvár, 1888. okt. 11.
- ¹⁴ A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Ms. U. 1277/c jelzetű kézírata.
- ¹⁵ *Természetbarát*, 1848. máj. 11.
- ¹⁶ Zsinati Fő- és E. K. Tanácsi Jegyzőkönyvek. 1849. szept. 21. 45. sz. (Az Unitárius Püspökség levéltárában.) A következő adatok is innen vannak.
- ¹⁷ V. J. (Vass József): *Berde Aron (laborfalvi)*. Egyetemes Magyar Encyclopaedia VI. köt. Pesten, 1868. 124—125. h.
- ¹⁸ Gál Kelemen: I.m. II. köt. 200.
- ¹⁹ Az Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyve. 1866. szept. 16. 285. sz.
- ²⁰ *Légtüneteménnyan s a két Magyarhon égaljviszonyai s ezek befolyása a növényekre és állatokra.* Irta Berde Aron természet- és vegytan r. tanára. Kolozsvárt, Özv. Barráné és Stein tulajdona, 1847. XII+299+238 l. + 3 tábla.
- ²¹ Erdélyi Híradó, 1847. márc. 28.
- ²² *Értesítő.* Irodalmi, művészeti, ipar- és kereskedelmi lap. Pest, 1852. ápr. 17.; ápr. 20.
- ²³ Vö. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei 9. 43. és 54—55.
- ²⁴ Magyar Akadémiai Értesítő. A matematikai és természettudományi osztályok közlönye. I. köt. (1860) II. sz. 45—64.; 65—67. Tartalmát ismerteti az *Akadémiai nekrológ.*
- ²⁵ Tilts János tulajdona. Nyomtatott a Ref. főiskola nyomdájában. 293 l. Bizonyára üzleti megfontolásból nyomtattak 1849-es évszámot az 1848 tavaszánnyarán megjelent kötetre.
- ²⁶ *Új könyvek.* Vasárnapi Újság, 1848. márc. 12.
- ²⁷ *A vegytan iskolája.* Dr. Stöckhardt után dolgozta Berde Aron, természettudományok tanára és a Magy. Tud. Akadémia I. tagja. Második átdolgozott kiadás. Kolozsvárt, 1863.
- ²⁸ Berde Béla: *A Kolozs megyei Szucság története.* Bp. 1914. Itt található a család-történeti adatok is.
- ²⁹ *Gyász hírek.* Erdélyi Gazda, 1892. jan. 31. A szerkesztőség mint az EGE igazgató választmányi tagját, „nagy pomológus“-t búcsúztatja.
- ³⁰ Keresztény Magvető, 1879. 423. és gyászjelentése az Unitárius Püspökség levéltárában.
- ³¹ *Nyilatkozat.* Természetbarát, 1847. szept. 23.
- ³² Ürmössy Lajos: *Tizenhét év Erdély történetéből.* Temesvár, 1894. I. kötet. 136. Innen a további Ürmössy-idézetek is.
- ³³ A címlécben végig az 1—27. számban a régies Kolozsvári Közlöny szerepel, míg a laptestben, hirdetésekben a Kolozsvári alakot használják.
- ³⁴ Erdélyi Múzeum. Kolozsvári Közlöny melléklete 1—13. sz.: A Kolozsvári Magyar Futár melléklete 14—26. sz. 1856. 1—26. sz. 210. l. 4° (1856 októberétől a Magyar Futár tárcájába olvad be.) Könyvtári jelzete: H 867 — ez található az Erdélyi Múzeum-Egyesület állagából a Központi Egyetemi Könyvtárba került sorozat kartotéklapján. A raktári polc jegyzőkönyve szerint ez az unikumpéldány Iosif Kovacs önkényeskedő prorektor és államalelnök törvényellenes kikölcsönzése nyomán veszett el.
- ³⁵ Kolozsvári Közlöny, 1856. okt. 22.; nov. 22.; 1857. febr. 15.; márc. 5. illetve 1857. jan. 4.; jan. 22.
- ³⁶ *A magyar királyi jogakadémiák és jogliceumok története.* Pest, 1873. 179—208.; *Publicola: Szózat a jogtanulás és jogügyletek érdekében az erdélyi magyarságot illetőleg.* Kolozsvári Közlöny, 1857. márc. 19.; márc. 22.

³⁷ A jogakadémia megnyitására vonatkozó adatokat a Korunk, a Kolozsvári Közlöny 1863 augusztus—decemberi és az Erdélyi Posta október—decemberi számaiból vettük.

³⁸ Urmössy Lajos: I.m. II. köt., 157—158. A beszédek szövege megjelent a Korunk 1863. dec. 9. és dec. 11-i számaiban.

³⁹ *Akadémiai nekrológ.*

⁴⁰ Az Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyve 1863-ról. 47. ülés. 366. sz.

⁴¹ Uo. 375. sz.

⁴² Az Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyve 1864-ről. 57. sz.

⁴³ Zsinati, Fő- és E. K. Tanácsi Jegyzőkönyvek. 1864. szept. 4. 34. sz.

⁴⁴ A jogakadémia történetére vonatkozóan a 36. jegyzetben említett művön kívül adatok találhatóak még: *Emlékkönyv dr. Haller Károly működéséről.* Kolozsvár, 1906. 10—14.

⁴⁵ V. J. (Vass József): *Berde Aron (laborfalvi).* I.h.

⁴⁶ Dárdai Sándor: *A kolozsvári egyetem.* Jogtudományi Közlöny, 1872. 301—302.

⁴⁷ A kolozsvári Magy. Kir. Tudományegyetem Almanachja 1872—1873. Márki Sándor: *A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872—1922.* Szeged, 1922.; Pisztóry Mór: *A kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Jog- és Allamtudományi Kara 1872—1895-ig.* Bp. 1896.

⁴⁸ A beszédek szövege megtalálható: *Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Anni 1872—1873.* Fasc. I. 25—46.; Kelet, 1872. nov. 12.

⁴⁹ Szász Károly: *I.m. i.h.*

⁵⁰ *A tudomány-egyetem története 1872—1873.* *Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Anni 1873—1874.* Fasc. I. 5—21.

⁵¹ Uo Anni 1874—1875. Fasc. I. 10.

⁵² Az értesítő három sorozatban jelent meg: 1. A kolozsvári M. Kir. Tudományegyetem Tanrendje; 2. A kolozsvári M. Kir. Tudományegyetem Almanachja; 3. *Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae (Beszédek).*

⁵³ *Hármas jubileum.* Ellenzék, 1888. okt. 11.; további adatok találhatóak az ünnepségekről az Ellenzék és a Kolozsvár október 11-i és 12-i számaiban.

⁵⁴ *A tudomány-egyetem története 1888—1889-ik tanévben.* *Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Anni 1889—1890.* Fasc. I. 27—28.

⁵⁵ *A tudomány-egyetem története 1889—1890 tanévben.* Uo. Anni 1890—1891. Fasc. I. 19.

⁵⁶ *Emlékezés Berde Aronról.* Kolozsvár, 1892. jan. 26.

⁵⁷ Pisztóry Mór: *I.m.* 10.

⁵⁸ *Szent beszédek.* H(omoród) Almáson az Unitárius zsinati gyűlésen 1845. aug. 24-ik s következő napjain tartották Székely Sándor választott püspök. Berde Aron tanár és vizsgálati elnök, Inczei József esperes és derzsi pap, Gyöngyösi István vargási pap. Kolozsvártt, 1845. 20+24+28+20 l.

⁵⁹ B. Gy. (Boros György): *Dr. Berde Aron.* Unitárius Közlöny, 1892. 36—37.

⁶⁰ *Berde Aron.* Kolozsvár, 1892. jan. 26.

⁶¹ A halálról és a temetés részleteiről az Ellenzék valamint a Kolozsvár 1892. jan. 26—28-i számai tudósítanak. A laborfalvi Berde kriptá a Lutheránus temető 57-es helyrajzi számát viseli, területe 49 m². Bizonyára Berde Jenő halálát (1879) követően építették. Berde Áronnét is ide temették 1904-ben.

VALLOK ÉLETUTAMRÓL (4. rész)

ÜRMÖSÖN

Ürmös oltmenti közepes község. Segesvárról Brassó felé utazva, ha Ágostonfalvát elhagyjuk, ott találjuk a jobb oldalon, mindjárt, ahogy a vasútvonal derékszögben egyenesen délnek fordul.

Eredetileg kicsi település volt; főúri Maurer család birtoka. Mezőgazdasági területének nagy része erdőirtás; ami jó az Olt terében fekszik, árvíz veszélynek kitéve.

A falu a fővonal megépülése (1873) után kezdett lábra kapni. Férfilakosságából ma is vasútépítő csoportok verődnek össze, s az ország iparosodó városaiban hol itt — hol ott találja őket az ember, mint megbízható szakmunkaerőt.

A községnek ma 1600 körüli lakosa van. A férfilakosság túlnyomó többsége és a nők jórésze is Brassóba ingázó munkával pótolja az otthon nehezen termő kenyeret.

Ez a két felkínálkozó munkalehetőség, nemcsak azt művelte, hogy fokozatosan, utóbbi évtizedekben felgyorsulva megnövekedett a lakosság, hanem azt is, hogy az építkezésen, a lakások berendezésén meglátszott az életszínvonal emelkedése. Utóbbi években a létszám nem növekszik; a városba költözések következtében jobb esetben áll az említett létszám közelében.

A lakosság, falu-szociológiai szempontból, néhány olyan sajátos jellegzetességet mutat, amilyennel Kadácsban, faluépítő törekvéseink közben, nem találkoztunk. Azt hisszük, egy pár vonatkozásban inkább Mészköhöz hasonlít. Sok közöttük az ipari szakember, a szakképesített gyári munkás s utóbbi évtizedekben szaporodik a községben elhelyezkedő vagy onnan kiszálló értelmiségi is.

A lakosság nemzetiségi megoszlása: 60% magyar, 40% román anyanyelvű, de a két nemzetiség, családi viszonylatban, annyira el van keveredve, hogy ha nemzedékekre visszamegyünk, aligha találunk egyet is, amelyikbe a másik be ne keveredett volna. Vannak párhuzamosan egymás mellett élő rokonszaladágak, melyek közül az egyik Halmágyi, a másik Halmajan nevet visel; hasonlók Tikosi és Ticusan, Fekete vagy Negrea stb. Ők az anyanyelvet tartják döntőnek.

Másik jellegzetesség a családalapítás és életvitel terén mutatkozó szabadoosság, lazaság. Első felmérésünkkor a közvetlen gondozásunk alá

tartozó családoknak 33%-a — polgárilag is — törvénytelen volt. Ősi örökség, eredetét, és okát nem tudjuk felderíteni. A mi időnkben is történtek leányszöktetések, még kétszeresek is: a leányt megszöktette egy legény s tőle megszökött egy másikkal. Azon lakoma és mulatság közben, amellyel minket fogadtak, három fiatal menyecske kapott verést. S az ilyen jelenségeknek nem mindig az a nótabeli „Nem tudok már nálad nélkül élni“ halálos szerelem volt a rugója, hanem valami könnyebb fajsúlyú, pl. társadalmi rang, vagyoni érdek, vagy „majd én megmutatom“, esetleg dac (a „zum Trotz“).

Amellett, hogy 1947-ben, amikor mi Ūrmösre kerültünk, már minden községben megvolt szervezve a mezőgazdaság, a kultúrélet, a sportélet, a szórakozási lehetőségek. A sajátosan Ūrmösi körülmények is megszabták a munkánk korlátait és kijelölték különleges feladatainkat.

Nem felejtettük el azt a bölcs tanácsot, melyet annak idején Balázs Ferencnek valaki adott, s melyet ő nem tudott megtartani: lassan ereszkedtünk bele az Ūrmösi életbe. Első vállalkozásunkra attól kaptunk indítást, hogy a volt dalárda öreg tagjai, látogatásaink alkalmával, elővetették kottafüzeteiket és a visszaemlékezés elérzékenyedésével mesélték sikereiket. Összeszedtük az öregeket, ők újakat verbuváltak, amíg összejött egy 30—40 taggal hullámzó vegyeskar. Tagjai mindkét nemzetiségből adódtak össze. Mindenki örvendett neki, s ünnepeken és ünnepélyeken szolgálatait minden szervező hatóság igényelte.

A dalárdát sikerült végig működésben tartanunk, pedig a velük való foglalkozás mind nehezedett, ahogy a munkába járók száma szaporodott, s brassói vállalatoknál a munkafegyelem mind szigorúbbá vált. Ha meghívást kaptunk valahová, fontosabb szereplésre, azt legalább egy hónappal előre tudnunk kellett, hogy arra a napra minden énekes szabaddá tudja tenni magát. Új darab tanulás esetében, még hacsak otthon került is előadásra, megtörtént, hogy egyetlen nélkülözhetetlen szólamtág kívánságára — s az egész érdekében is természetesen — egy vasárnap kétszer gyűltünk össze próbára, mert a tag hetenként csak egy napra jött haza munkából.

Aztán voltak más körülmények is, melyek zavarták a dalárda munkáját. Legtöbbször családi eredetűek voltak.

Elismeréssel gondolunk azokra a férfiakra és nőkre, akik éppen olyan életelemlüknek érezték a karban dalolást, mint mi (a dalárda magjának nevezhetnök őket!), s akik a felmerülő nehézségeken lelkes mellettünk állásukkal átsegítették a dalárdát, s mesterséges légzési gyakorlatokkal életre hozták a már-már haldoklót.

Egyéb kultúrcélú munkánk hivatali szolgálatunk határain belül mozgott.

A háztáji gazdaság területei között a kertre terelte a figyelmünket az a 3000 négyzetméteres terület, amelyen első szemügyrevételkor néhány

nem is öreg, mégis haldokló almafát találtunk. A kert gyümölcsös részét 30—50 cm-rel feltöltötte az Olt nagy áradozása, s szegény fák gyökérzete reménytelenül küzdött a levegőért. Kiszedtük őket. Emellett, természetesen, ott találtuk a szokványos szilvafabongort is. Ugyanaz lett a sorsa.

A tyúktenyésztés, a kert mellett, egy kicsit mellékág szintjére maradt vissza, de elég szakszerű volt ahhoz, hogy például szolgáljon és segítséget nyújtson a faluban és távolabbról érdeklődőknek.

A kert beállítását és hasznosítási irányát ahhoz szabtuk, hogy Ūrmös vidékén két-három héttel rövidebb a tenyészidény, mint pl. Székelykeresztúron. Ezt az Ūrmösi öregek az Olt-derével hozták összefüggésbe. A kert művelésében — amit Ūrmösön is végig saját kezeinkkel végeztünk — a példamutatás és tanítás szempontjai mellett, mind nagyobb teret kapott a hajlamunkból fakadó kísérletezési vágy, amely bizonyos irányokban egyenesen szenvedéllyé (hobbyvá) erősödött. Gyümölcsfa-fajtákat gyűjtöttünk, különböző alanyokkal kísérleteztünk; különböző koronaformákkal próbálkoztunk (sövények, alakfák), rózsafajtákat, tulipánfajtákat gyűjtöttünk.

Kísérleteink fölöslegét a Ferenczi nagyapámtól tanult elv szerint és szellemben adtuk annak, aki kérte. Ami ősszel nem fogyott el, elvitték tavasszal a későn ébredők.

Virágainkkal, dísz-bokos és dísz-fa termékeinkkel részt vettünk a község-szépítés terveinek megvalósításában.

Terveink szerint beállított háztáji családi kertet hagyunk magunk után; beállításnál vigyáztunk arra, hogy a család zöldséggel való ellátására, sőt gazdasági termékek előállítására is, bőven legyen hely, bármely nagy család részére.

A kertben és az udvaron több mint 100 gyümölcsfa állott, legfeljebb 12 éves korú, de legnagyobb részt termő állapotban. Hobbynk szerint ahány alma- és körtefa, annyi fajta; a szilváknak egy része még kipróbálás alatt állott. Bogyós gyümölcsök több fajtában és változatban. Szamócafajták táblaszáma.

Az Ūrmösi néptanács búcsúlátogatásunk után a maga részéről így nyugtázta 27 évünket:

„Ebben a kerestetlen pár sorban próbáljuk kifejezni elismerésünket azért a sokoldalú gyakorlati útmutatásért, mellyel ön elősegítette községünkben a háztáji gazdálkodást és pártolta község-szépítő törekvéseinket.

A község központjában létesített parkban az ön által nevelt és ajánlékozott fenyők koszorúja eljövendő évek során út beszél az ön segítőkészségéről; tavaszunként pedig az ön által nevelt és összeválogatott tulipánok tarka pompája eszünkbe juttatja az ön ajándékozó kedvességét. Viorel Husariu, elnök. Pecsét. Bódiné, titkár.“ (Ūrmös, 1285/1974 november 19-i átiratának fordítása.)

KERESZTÚRON – NYUGDIJBAN

1975. január elsejével még egyszer hazaköltöztünk Székelykeresztúrra — nyugdíjba.

A város sokat változott — előnyére, de ... sok kisebb-nagyobb dolog, amihez gyermekemlékeink kötődtek, eltűnt ... és sok mindenki odalett ... bele kellett alkudnunk ...

Vágytunk meglátni Kadácsot: életünk főiskoláját. Egyik vasárnapon megleptük a falut. Külsőre nem sokat változott ... de az utcán „idegenekkel“ találkoztunk. Hírünk hallatára összeverődtek, akiket mint ifjúságot hagytunk el hűtlenül, 35 évvel ezelőtt; s botra támaszkodva előcsoszogott néhány kortárs férfi és asszony is, akikben munkatársainkra, dalárdistáinkra ismertünk. A távolabbról szemlélődő „idegenek“ csodálkoztak, s talán el-el is mosolyogtak azon, hogy mi sírva egymás nyakába omlunk, de ahogy a szülő, nagyszülő közelebb szólította egyiket-másikat, örömmel fedezték fel arcképükön és mozgásukban a jól ismert vonásokat-mozdulatokat.

Jól esett megtudnunk, hogy az egykori legények-leányok ma családapák, édesanyák, ők viszik a falu életét, mint gondnok, pénztáros, brigádos. A gyermekek, unokák közül sok kiszállott a faluból s mint szakmunkás, technikus, értelmiségi dolgozik erre-arra az országban.

Órákat bolyongtunk a bozótos temetőben. Jánosnak, aki vezetett, minden helyismeretét elő kellett szednie, hogy minden öreg sírjához lejussunk. Mélyen meghatódva állottunk meg egyikük-másikuk sírköve mellett, emlékek raja szállott fel szívünkből, míg tiszteletet adtunk nekik. Ők voltak számunkra az élet bölcs tanítómesterei; azóta rég beláttuk, hogy még akkor is igazuk volt, amikor legyőztek minket, fék nélkül nem lehet haladni.

Mikor Ūrmöstől búcsúztunk a dalárda arra kért, hogy az utódom fogadási ünnepélyére mennek vissza, hogy még egyszer énekeljünk. Visszamentem; legkedvesebb darabjainkat elénekeltük. Az estéli vonathoz úgy próbáltam kiszökni a társasvacsora mellől, hogy nem búcsúztam el senkitől. Félttem az elszakadástól. Cselemet többen felfedezték. Utánam rohantak az állomásra. Mózes, egyik a dalárda leglelkesebb „életmentő tagjai közül“ zokogva a nyakamba borult: „papbácsi, a dalárda meghalt“. Magamon kívül voltam ... feltettek a vonatra ... álltam az ablaknál s néztem az üres, sötét világot ... arra riadtam föl, hogy a kalauz azt mondta: „Urmează Sighișoara!“

Nemsokára kórházba kerültem ... Rossz híremet vették ... Komoly férfiaki küldöttsége jött, meglátogattak ... hazakerülesem után csoportosan jöttek: családok, ifjúság, gyermekek, vegyesen, körül ülve a kicsi szobában, elleptek minden ülőhelyet. Még az idén is alig telt el hét, hogy közülük egy-egy vagy csoport fel ne keresett volna.

Tudom, a látogatási láz alább fog hagyni. Nem csak azért s főleg nem azért, mert mi már túl vagyunk azon, hogy a látogatásaikban kifejezésre jutó érdeklődést, szeretetet személyesen látogatásainkkal viszonzni tudjuk, hanem azért, mert ez az élet törvénye.

Fel lehet róni kívülállóknak a mi róvásunkra is sok mindent: többek között pl. azt is, hogy — noha a régi „vad“ házasság 75 %-át sikerült felszámolnunk“, maga a házasságkötés és a családi életvitel szabados szelleme lényegében nem sokat erkölcsösödött, hanem inkább új „korhű“ megoldásokat kapott. Utalok itt az ingázó ifjúság számára jelentkező sok kísértő alkalomra (kursza).

S mi, ezeknek a felrhatóknak dacára, nem tudjuk sem magunkat, sem Kadácsot, sem Ürmöst megfosztani attól a bizonyosságtól, hogy amit mi ott magunkból szétsugároztunk, azt onnan kitörölni nem lehet, csak továbbsugározni.

Ha volt életünknek tartalma s napi erőfeszítéseinknek értelme, annak ez az egyedüli forrása. S hátralevő napjaink nyugalmanak nem az-e a biztosítéka?

* * *

Lőrinczi László önéletrajza itt megszakad, befejezetlen maradt. Szerzője 1981. október 24-én, 83 éves korában elhunyt. Október 27-én helyezték örök nyugalomra a székelykeresztúri timafalvi temetőbe.

Egyed Emese

„MI KÖZUNK HOZZÁD, NÁZÁRETI JÉZUS?”

A kérdés Jézussal csatázik, régi, de nyugtalanít ma is. Most is.

De — kedves társaim a Készülődésben — hadd kezdjem messziről; hadd adjak időt a gondolatoknak, hogy megtalálják érvényes jelentésüket; és a sejtéseknek, hogy bizonyossággá váljanak.

Hadd kezdjem Nápolyal, ahol már hetek óta apró jászlak barkácsolásával készülnek családapák és utcai árusok az ünnepre; Velencével, ahol farsangra gyűlnek már az arany-ezüst álarcok, és ahol az őslakók hagyományos körben ünnepelnek majd meghitt Karácsonyt; tudják,

hogy olyankor sirályok ülnek az oszlopfőkre Márk szárnyas oroszlánjai mellé, és gyökereikről álmodnak a palotákat tartó évszázados azúrkék szilfacölöpök.

Hadd folytassam Újvidékkel, a háború árnyékában élő barátaimmal; és azokkal, akik földönfutók lettek, akik fölé nem borít fedelet a békeség. Akik szeretnének ünnepelni, de szétfoszlottak reményeik; sok két-ségbeesett emberrel, akiket személyesen nem ismerek, de akiket, mert adventkor érzéseink figyelmesebbek: egyre bizonyosabban ismerek.

Mert — Jézus van. Átala, egymástól távoli gyarlók, egymásra találhatunk.

Ezeknek az ismerős, szenvedő ismeretleneknek ajánlom szavaimat. A következő gondolatmenetet pedig a *Zsoltárok könyve* segíti kiforrott igéivel, és a talán legrégebbi evangélium, a Márk írása szerint való.

A Márknak tulajdonított Jézus-történetben kétszer hangzik el szinte ugyanúgy az imént címbe emelt, kételyt, lázadást, kényszeredettséget kifejező kérdés.

Először a kapernaumi zsinagógában, egy olyan ember szájából, „akiben tisztátalan lélek volt“:

„Mi közünk hozzád, Názáreti Jézus? Azért jöttél, hogy elpusztíts minket?“ Mk 1,24.

Másodszor a gadaraiak földjén kikötött Jézus elé borul így egy sírboltokban és sziklák közt bujkáló, önmagának is terhére levő ördögös ember:

„Mi közöm hozzád, Jézus, a magasságos Isten Fia?“ Mk 5,7.

Nyomasztó példázatok, mondhatja a szemembe bárki.

Nem tekintjük magunkat tisztátalanoknak, még kevésbé ördögösöknek. Sokkal inkább azonosulunk azzal a tükörképpel, amely egyik Dávid-féle Grádicsok énekében kínálkozik:

„Uram, nem fuvalkodik fel a szívem,
nem kevély a tekintetem.
Nem törekszem arra, ami túl nagy
és elérhetetlen nekem.“ Zsolt 131,1.

Mégis: kicsit kényelmetlen, hogy ilyen hamar és ismét itt van ez a Karácsony. A gondolatát sem állhatjuk az ördögös ember lebírhatalan démon-légiójának: de valami belső dacosság miatt úgy érezzük, mint-ha... időszerűtlen lenne ez a mindegyre megszületni kívánó Jézus.

Hiszen gondolnánk a bájos és saját gyermekeinktől is ismerős kisdedre; de lehetetlen csak a kisdedre gondolnunk; tudjuk a *folytatást*. A fényes arcú gyermek tekintetében meg kell látnunk a majdani árvaságot is, a szenvedést, a megtöretést. Legnagyobb tetteinkben felelősséget vál-

lalhatunk valamiért, valakiért: Ő a felelősség felső határára eljutni született: a párnás kezű, derűs újszülött többre képes, mert többre hivatott — vagy többre küldetett — mint mi, földi álmélkodók.

Maga az engesztelő áldozat, maga a Megváltás. Pusztulás, mely a jóságot érte miattunk.

Pünkösöd is, reménység is, persze; de valljuk be: hajlamosabbak vagyunk csak a keresztfáig látni, majdani temetőnkig, tapintható tárgyi dolgokig.

Egyébért is kényelmetlen ez a sürgető Karácsony.

Mert szokás szerint készülődni kellene rá, és hogyan? Meg szeretnők adni a közösen elköltött vacsora módját; de többet kell dolgozni, ravaszkodni, utánajárni — esetleg lemondani, hogy jusson a családnak kalács és elvárt ajándék. Köszöntő lapokat küldenénk azoknak, akik messze vannak, és drága a bélyeg. Talán erősebb lesz az önzésnél a szeretet, hazajönnek a távolra szakadtak és nincs, nem lesz amiből méltóképpen vendéget fogadni . . .

És itt a város, csoportos életünk viharvert színtere; a város légköre sem nevezhető az alkalomhoz illőnek. Érzik benne a fiatalság egyre keserűbb szobor- és eszményörző makacssága: zsoldárfoszlányok és gertyafüst, hallgatás. Feldereng elharapott szavainkban az elnéptelenedő falvak és a beomlott iskolák délibábja és annyi rossz minden; érzik a levegőben a kétségbeesés, a tehetetlenség, a gyűlölet és a gyűlölködés, a fásultság, a lemondás, a kiszolgáltatottság.

Mondom a zsoltár szavait, de bizonyára nemcsak a magam felismerését:

„olyan vagyok, mint bagoly a romok közt.

Almatlan vagyok és oly magányos,
mint madár a háztetőn.“ Zsolt 102,7,8.

Máskor azt kérem, de csak néma szóval, de perzsa-öböli, temesvári, vajdasági kegyetlen Karácsonyoktól rettegve már ezután mindig:

„Ments meg, Uram, a gonosz emberektől . . . kik rosszat terveznek szívükben, nap mint nap háborúságot szítanak!“ Zsolt 140,2,3.

Az ellenség alakját felismerni: erre kialakult már bennünk az éleslátás. Megnevezni — ehhez is van talán földi bátorságunk.

De vajon hányan vagyunk olyanok, akikben életre kelt a bizakodás hajlama is, akik mint a meggyógyított vak, nem csak az embereket látjuk a találkozás után „mint valami járkáló fákat“, hanem magát a csodatevő reménységet is? Túl a hazai ködön és kisebbségi keserűségen, bénító közállapotokon, rossz hangulaton.

Kolozsváron, mi tagadás, rosszkedvű ez az Advent. És ha csoda nem történik bennünk, elkapkodott, felületes: hazug lesz a Karácsonyunk.

Elidegenedés ez is. Mondhatnók: bálványimádás.

Politikai fétisek, érzelmi bábok dédelgetése és rettegése; a rombolás betessékelése legszentebb kertjeinkbe. Elidegenedés, mi volna más, hogy nem marad percünk, mosolyunk este, figyelmünk és játékkedvünk nappal a gyermekek számára; hogy nem jut segítségre, szóra időnk az itt felejtett töpörődő anyókáknak és apóknak. Egy városi főhivatalnok, egy eszelős pártvezér minden alkalmi átkát följegyezzük, üzöttek és gyöngék vagyunk; nos mi helye értelme volna itt egy titokzatosan mosolygó, idejétmúlt betlehemi csecsemőnek?

„Mi közünk hozzád, Názáreti Jézus?”

Vajon kire vonatkozik ez a többes szám? Az evangéliumban bizonyára az ember és a gonosz átmeneti közösségére. A mi esetünkben az emberi társadalom és a vak reménytelenség megalkuvó együttesére.

A másik esetben: „Mi közöm hozzád, Jézus?”, a kiabáló önelégültség egyedül a gonosz hangja. A megszállott ember csodaváró reménye szavak helyett néma gesztusok révén nyer kifejezést. „Amikor távolról meglátta Jézust, odafutott, leborult előtte.”

Nemsokára zenét hallunk, ami egyértelműbb vágyakozás a tökéletesség felé, mint a szavak.

Előtte pedig verseket. Gyermekektől, fiataloktól. Egy-egy találkozás nyelvi emlékeit, hiszen Balassi Bálinttól Király Lászlóig, Petőfitől Babitsig ugyanaz történt e vallomások szerzőivel: Istent keresték és Jézussal találkoztak.

A költő viselkedése a vers, vetem közbe; leborulása, kiáltása, vágya és magányossága igazán versben nyer hiteles alakot.

De nem is a versszerzőkkel próbálnak azonosulni az itt összegyűlt fiatal és bátor versmondók, hanem a megérezett versbeli őszinteséggel, a várakozás mindent betöltő érzésével. Örülnek egy már megtalált igazi szónak, verssorrá lett *válasznak*.

Mert a készülődés — maga ez az Advent is — meg-megújuló kérdés. Olyasmit jelent, mint s mi végre vagyok a világon. De inkább, vagy ezzel egyszerre: mi végre vagyunk. Hiszen tőlem függ, kivel oldom föl egyedüllétemet, a gyűlölet démonaival vagy Jézus révén a jósággal.

„Legyen bennetek só, és békeességben éljeteek egymással” — idézi Márk evangélista Jézus szavait. Mk 9,49. Nemcsak a régi tizenkét tanítványra vonatkozik a szelíd parancs.

Vonatkozik a Mátyás korabeli és a mai kolozsvári bírókra, szerbekre és bosnyákokra, magyarokra és — magyarokra.

A rabság, amelyben élünk, és amelynek tudata így Karácsony táján felerősödik, bizony nem természetes. Nem törvényszerű a teremtett világban. Hitelenségünk türelmetlenné tesz; tévelygőbbé, mint amilyen a hegy- és sírkamralakó ördögös volt. Rabságunkban is van személyes karácsonyi vágyunk. Hogy valaki, aki nekünk kedves, gyógyuljon meg,

valaki térjen haza, valaki boldoguljon; netán olyasmi, hogy kerüljön ki ennek vagy annak a csoportnak az igaza. Vagyis győzzön itt holnap a mai legyőzött.

Hát a karácsonyi adni vágyásunk?

Az, amiről Vörösmarty ír *A szegény asszony könyvében*; Dsida Jenő pedig akkor, amikor arról töpreng, *Miért borultak le az angyalok Viola előtt*.

Nem Babits Jónásának sértettsége, „Mi közöm nekem a világ bűnéhez?” —, hanem a szándék, amely maga is segíteni próbál a legközelebbi szenvedőn; elbizonytalanodás és elbizakodottság között félúton a felelősség felismerése, az adni mindig lehet öröme. Valami ahhoz hasonló, amit a nyomorúságban veszteglők eszedező zsoltára már átélt.

„Lelkünk megmenekült, mint a madár, a madarász töréből. A tör összetört, és mi megmenekültünk.“ Zsolt 124,7.

Dr. Kovács Lajos

„TI VAGYTOK A VILÁG VILÁGOSSÁGA”

Mt 5,14—16

Ebben az áhítatos órában, mely a magyarsárosi gyülekezetben történelmi jelentőségű ünnepet jelent, amikor az ünnepi istentisztelet keretében négy ifjú lelkészünk felavatására és hagyományos úrvacsorai szertartásra kerül sor, arra a gyülekezet minden tagjához közel álló kérdésre szeretnék feleletet adni, hogy mit jelentett a legkorábbi keresztény gyülekezetekben, mit jelentett a hosszú évszázadok során és mit jelent ma Jézus-tanítványnak lenni.

Az evangéliumok tudósítása szerint Jézus nyilvános tanításainak kezdetén maga köré tanítványokat gyűjtött, bizalmas munkatársakat választott. Példaadó tanítómesterünk őket, akik az ő közvetlen hallgatói és missziói tevékenységének részesei voltak, a só mellett a világossághoz hasonlította, akiknek az a hivatásuk, hogy az Istennek tetsző, magasrendű élet lényegét az ő tanításainak szellemében továbbadják, és önmagukból fényt, világosságot árasztva, az eszményi élet, az Istenországa eszméinek hordozóivá válva, a tanítvány nevezetre méltóknak bizonyuljanak.

Jézus fellépésében, tekintetében, szavaiban, mondanivalójában, egész lényében volt valami egészen rendkívüli, lenyűgöző, megragadó, amit az egyik evangélista ebben a tömör jellemzésben találóan így fejezett ki: „Elálmélkodtak az ő tanításain, mert úgy tanította őket, mint akinek hatalma van“.

A jézusi örömmüzenet lényege néhány szóban így összegezhető: szeresd az Istent, a gondviselő édes jó Atyát és szeresd felebarátodat, mint önmagadat. Amit akarsz, hogy az emberek veled cselekedjenek, mindazt te is úgy cselekedd velük. Légy könyörülő samaritánus; siess segítségére a jerikói úton vérében fetregő embernek, anélkül, hogy nemzeti hovatarozása, társadalmi helyzete vagy politikai felfogása téged a legkisebb mértékben érdekelne.

Mindezt megköveteli a jézusi parancs, amelynek betöltése az előfeltétele annak, hogy az Istenországába belépjünk, az eszményi világhoz közel érkezzünk.

A Jézus halála után kialakult ösgyülekezetekben már a legelső időkben meghatározódtak, kirajzolódtak a Jézus-tanítvány nemes méltóságára való eljutás előfeltételei. A kereszténység egész történelme folyamán, mind a mai napig, a legteltesebb megbecsülés és legáltalánosabb tisztelet azokat a híveket vette és veszi körül, akik példaadásukkal, hithűségükkel és mindennapi cselekedeteikkel, hősi magatartásukkal a Jézus-tanítvány nevezetet kiérdemelték és kiérdemlik.

„Ti vagytok a világ világossága. Nem rejthetitek el a hegyen épített várost“ — ezekben a szavakban Jézus félreérthetetlen határozottsággal azt adta tudtul a tanítványoknak, a hozzá legközelebb állóknak, hogy az ők hivatásuk a másoknak való világítás. A szobában meggyújtott gyertyának kialudnia nem szabad. Nekik olyanokká kell válniok, mint a hegyen épített város, mely szüntelenül árasztja fényét, világosságát, melegét az emberek felé!

Hangzik ebben az ünnepi órában felétek, Jézus-tanítványokhoz, felavatás előtt álló ifjú lelkésztestvéreinkhez az evangéliumi felhívás, a feltétlen kíváncsi: nektek még azoknál a buzgó híveknél is többnek kell lennetek, akik gyülekezeteinket alkotják. Nektok a fény, a világosság fiainak kell lennetek. Mindent meg kell tennetek, szüntelenül abban kell magatokat gyakorolnotok, hogy lényetekből az evangélium szellemében fény, világosság, békesség, szeretet, összhang sugározzék.

Ti elsősorban, mindenekelőtt, Jézus-tanítványok vagytok, akikre vonatkozik mindaz, amit Jézus az első tanítványoktól megkövetelt. Mert az a lelkész, akiben nem lobog kellő lángolással a nagy ótestamentumi próféták szent tüze; aki a kettős szeretet parancsolatot csak hirdeti, de nem gyakorolja, aki a mások iránti szüntelen szeretetszolgálat által nem magasztosul Jézus-tanítvánnyá, a lelkészi szolgálatra alkalmatlanná válik.

Ti azért, ifjú lelkésztestvéreim, legyetek továbbra is gyülekezetetek prófétái lángolású pásztorai, akik, ha kell, életeteket is odaáldozátok az eszméért, a jézusi életprogram megvalósításáért.

Hangzik azért a szószék magasságából felétek az evangéliumi felhívás: „Úgy fényljk a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a ti jócselekedeteiteket és dicsóítsék a ti mennyei Atyátokat“.

Minden istentisztelet számadástételre jelentkezés gondviselő Istenünk előtt. Számadástétel az örök evangéliumi tantárgyakból, a jóság, a békesség, igazságosság, szelídség, megbocsátás, szeretet jézusi parancsolataiból. Parancsoló szüksége annak, hogy egyéni és közösségi életünk portáján időről-időre rendet teremtsünk, mély őszinte magunkbaszállással lelkiismeretvizsgálatot tartsunk, hitben, szeretetben, lélekben újjászüljünk.

Az Isten színe elé járulásra egyedül nekünk, gyarló, múlandó, hátrók közt élő embereknek van szükségünk. Annak helye pedig elsősor-

ban, mindenekelőtt a templom, ez a templom és minden szent hely, ahol alkalomról-alkalomra ráeszmélünk arra, hogy mindenért, amik vagyunk és mindenért, amink van, Istenünknek kell újra meg újra lélek szerinti hálát és köszönetet mondanunk, aki életünk teremtetője, gondviselője, irányítója, védője, oltalmazója. De ugyanakkor számonkérője is, akinek, amikor ő akarja és ahogyan akarja, vissza kell adnunk a tőle ajándékképpen kapott földi, véges életünket.

Ez a templom és minden templom egyfelől azért épült, hogy minket múlandó voltunkban szüntelenül arra figyelmeztessen, hogy előbb vagy utóbb, kivétel nélkül mindannyiunknak végső számadástételre meg kell jelennünk a hitünk szerint megbocsátó szeretettel ítélkező örök bírónak, Istenünk előtt. A templom és ez a templom is ugyanakkor az a szent hely, ahol a falak újra meg újra, töretlenül, diadalmasan visszhangozzák a názáreti Jézus evangéliumát. Ahol örök időszerűséggel hangzik a kettős szeretetparancs; hangzanak az ahhoz kapcsolódó valláserkölcsi követelmények, melyek megalkuvás nélkül, minden szószéken és minden szertartási szolgálatban, több mint ezer éve, mind a mai napig kötelező erővel meghatározzák az unitárius ember mindennapi életére, általános magatartására, életszemléletére és cselekedeteire vonatkozó evangéliumi életeszmenyt.

Legyenek áldottak azok a vezető vagy egyszerű, buzgó gyülekezeti tagok, akik egyházunk és népünk iránti ragaszkodásukról, áldozatkészségükről, hithűségükről a múltban, viszontagságos, keserves időszakokban, veszélyektől körülvéve, öntudatos lélekkel, nemes példaadással bizonyosságot tettek, és egyházunk megmaradását biztosították. És legyenek áldottak mindazok, akik a mai válságos időben is szívvel-lélekkel, tántoríthatatlan hűséggel egyházunk mellett megállanak és gondolkodásukkal, cselekedeteikkel Jézustanítványoknak bizonyulnak.

Legyen ez a szent hajlék a jövőben is erős vár, áldott világítótorony, mely szüntelenül árasztja védő, oltalmazó fényét, világosságot, hitet és reménységet árasztó áldását mindazokra, akik annak ajtaján lelki megtisztulásra, pihenésre, új erő gyűjtésére, szellemi újjászületésre betérnek. Legyenek áldottak mindazok, akik ma az ünneplő gyülekezet lélek- és szeretetközösségében buzgó áhitattal imádkoztak.

Isten áldása legyen e Zsinati Főtanács összejövetelem. Ez a szent hajlék pedig még sokáig, nemzedékeken keresztül hirdesse az egy. örök Isten, gondviselő Atyánk dicsőségét és az ember, a testvér, feltétlen szeretetszolgálatát. Amen.

LASSI!

Lk 18,41—42; Jn 9,39—41

Jerikó külvárosának egy szegényes kapuján minden reggel csaknem ugyanabban az órában kijön egy ember. Nem tekint sem jobbra, sem balra — úgy is hiába —, csak jobbra fordul, felszegett fejjel, botját kissé előre tartva elindul. Egyenletes lépésekben halad, ismeri az utat, sokszor megjárta már, meg is számolta lépteit a kerek köig, amelyen ülni szokott. Meg is érkezett. Komótosan letelepszik a köre, kalapját ölébe teszi, s ha utas jár arra, maga elé tartja s kérő, könyörgő hangján szól: „Könyörüljenek a szegény vak kolduson“.

Így ül és könyörög minden napon, évek hosszú sora óta. Már ismeri a körülötte zúgó-zajgó életet. Cipők kopogásáról, paták dobbanásáról tudja, hogy ember vagy állat közeledik felé. Szekerek zörgéséről, kocsik tovasuhanó hangjáról tudja, hogy szegény vagy gazdag jár az úton. Mésziről megérzi a munkás verejtékszagát vagy előkelő nők illatát. Könnyen megkülönbözteti a könyörtelen szívű adakozók zsebében megcsörrenő pénzt, huncut pajkos gyerekek kezében megkoccanó kövek nesztét, mely ha kalapjába hull, egyformán szól: „Az Isten adjon ezerennyit helyette!“

Amíg így teltek a napok a körülötte zajló világ hangját figyelve, vagy a reá hulló csendben, sokszor sírt föl benne a lélek egy más világ után, amikor nemcsak zajokat hall, illatokat érez, hanem lát is. Mondják, milyen kék az ég, sötét az éj, ragyog a nap, csillog a harmat, szép a virág, de én még nem láttam ragyogó napsugárt, csillogó harmatcseppet, kék eget, sötét éjszakát. Istenem, milyen jó lenne egyszer látni — sírt föl benne a lélek. Néha felcsillant benne egy-egy reménysugár, hátha . . ., de ki is aludt hamar. Ő már csak alamizsnát várhat e világtól. Hallott ugyan egy emberről, aki meggyógyítja a sántát, bénát, visszaadja a vaknak látását, de ő hol találkozzon vele, vagy ha találkozik is, vajon meglátja-e őt, a nyomorult vak koldust?

Egyszer csak a nagy csendet, mely köréje telepedett, emberi hangok zaja verte föl és egyre jobban közeledett. A közel érkező emberektől tudakozódik: „mi dolog az?“. Megmondák pedig néki, hogy a Názáretbeli Jézus megy el arra“. Mintha villám ütött volna belé, egyszerre felszökött, a rongyos kalap leesett öléből, a néhány garas csörögve gurult szanaszét. Arcát a zaj irányába fordította, kezét magasra tartotta és hangosan kiáltva mondván: „Jézus, Dávidnak fia, könyörülj rajtam!“.

pedig elől mentek, dorgálák őt, hogy hallgasson el, de ő annál inkább kiálta: „Jézus, Dávidnak fia, könyörülj rajtam!“. Jézus magához viteti és megkérde őt, mondván: „Mit akarsz, hogy cselekedjem veled?“ Az pedig monda: Uram, hogy az én szemem világa megjöjjön. És Jézus mondta néki: Láss; a te hited téged megtartott“. És azonnal megjöve annak szeme világa.

A János evangéliuma kilencedik fejezete egy ehhez hasonló gyógyítást ír le, de a vak meggyógyulásával a történet nem ér véget. Azt hinnők, hogy az emberek együtt örülnek a meggyógyult beteggel, de lám, a farizeusok kárhoztatják Jézust, mert szombat napon gyógyított és a meggyógyult embert is arra akarják rábírní, hogy vallja ő is bűnösnek. A meggyógyult azonban így felelt: Hogy bűnös-e, nem tudom. Egyet azonban tudok, hogy noha vak voltam, most látok. „Pedig tudjuk, hogy az Isten nem hallgatja meg a bűnösöket, hanem ha valaki istenfélő, és az ő akaratát cselekszi, azt hallgatja meg“. A farizeusok ezért kiveték őt. Jézus, amikor meghallotta ezt, a következőket mondotta: „Ítélet végett jöttem én e világra, hogy akik nem látnak lássanak; és akik látnak, vakok legyenek“. A farizeusok kérdésére, hogy ők vakok-e, ezeket mondja: „Ha vakok volnátok, nem volna bűnötök; ámde azt mondjátok, hogy látunk: azért a ti bűnötök megmarad.“

Figyeliétek-e, milven mélyvértelmű szavak ezek? Sokszor elolvastam és elgondolkoztam felette, hogy megértsem. Előttetek egy történettel kívánom megvilágítani. Bálint Tibor „Családi ház kerttel“ című írásában olvastam: Két ember, két különböző helyről, kórházba került. Egyiknek zöld, a másiknak szürke hálvog volt a szemín, nem láttak. Egymás mellé került a kórházi ágyuk. Sokat beszélgettek származásukról, családjukról, sorsukról, foglalkozásukról, és eközben kiderült, hogy mennyi hasonlóság van az életükben. Jóbarátok lettek. Elhatározták, hogy ha fölgyósvulnak és hazamennek majd levelezni fognak, egymást fölkeresik. Csaknem egyszerre operálták és gyógyulás után egyszerre vették le a szemükről a kötéseket. Boldogok voltak, hogy látnak. De látták, hogy az orvos egyiket gondosabban ápolia, kötözi, mint a másikat. A másiknak több látogatója van és így tovább, addígel, hogy egymásra kezdtek irísvék lenni, neheztelni. Egvre ritkább lett a beszélgetés, annyira, hogy amikor kibocsátották, még el sem búcsúztak egymástól. Amikor elolvastam ezt a történetet, egyszerre megvilágosodtak Jézus szavai: „Ha vakok volnátok, nem volna bűnötök; ámde azt mondjátok, hogy látunk: azért a ti bűnötök megmarad.“

Nemrég Székelyudvarhelyen az egyik utcában, egymásba karolva, kedélyesen csevegve két világtalan jött szembe velem. Arcukon ott feszült a minden pillanat veszély lehetősége, de ezt mintegy feloldotta egy belső tisztaságból fakadó s arcukra kiráizolódó érzés. Az élet ezernyi kfsértése elkerülte lelküket. Amint tovább mentek, a körülöttem lévő világra figyeltem. Egy ember sóvár tekintettel bámulta a fényes, gazdag

kirakatokat. A másik irigy tekintettel kísérte a fényes, külföldi kocsi-
ban tovaszáguldó barátot. Egy megtört öreg, irigy szemmel figyelte a
gondtalanul fecsegő fiatalok társaságát. Arra gondoltam, hogyha Jézus
itt lenne, látva ezeket, most is elmondaná: „Ha vakok volnátok nem
volna bűnötök“.

Míg lelkem fölitta Jézus szavait, gondolatban túlmentem az utcán, a
városon, az országhatáron s magam előtt láttam az embereket: fehéret,
feketét, sárgát, akik gyűlölettel nézték egymást, mert más a színük.
Láttam embereket, más és más nyelven beszéltek, s mert nem értették
egymást, rosszat sejtettek beszédükben s kételkedve, gyűlölködve hallgatták
egymást. Láttam embereket, kiknek más a hitfelfogása, más a gondol-
kozása, más a véleménye s ezért haragudtak egymásra. Ezért rágalmaz-
zák, ezért üldözi egyik a másikat, s arra gondoltam: Istenem, mennyi
vak ember, mennyi lelki vak van a világon, akik nem látják meg az
emberben az embert, a testvért, az istengyermekeket, hogy szegény és
gazdag, öreg és fiatal, fehér és fekete, más hitet valló és másként gon-
dolkozó mind-mind ember és testvér. Jött hogy elkiáltsam magam, mint
Jézus a vak Barthimeusnak: Láss!

Nem mondok újat, ha azt mondom, századunkban ennek az ország-
nak a népe nem élt át ilyen terhes, nehéz időket, mint ma, gazdasági,
társadalmi, erkölcsi vonatkozásban egyaránt. Meglazultak az erkölcsök,
felelőtlené váltak az emberek mások, különösen intézményeink bajai
iránt. Az önérdek-hajhászás irányítja, mozgatja cselekedeteiket, szaba-
dosság uralkodik a társadalom minden rétegében, nincs semmi se, ami
szent volna az emberek előtt; feje tetejére fordult körülöttünk és ben-
nünk minden. Én ebben a helyzetben mondom, hogy ez nem lehet így
sokáig, itt rendnek kell lennie, mert nem csak nehéz idő ez, hanem nem
volt még ilyen sorsdöntő, jövőt meghatározó idő, mint ez a mostani. Fel
kell ismernünk az irányt, az utat, merre kell haladnunk. A ma Jézu-
sainak oda kell állaniok a vak világ elé és bele kell kiáltaniok az élő
lelkiismeretbe Jézus szavát: Láss!

Láss! Figyelmeztetni az ország nagyjait: minisztereket, parlamente-
reket, hogy egy ország népe néz reátok és vár tőletek: kenyeret, békét,
törvényességet, jogot, biztos holnapot.

Láss! Figyelmeztetni az egyházak lelki és világi vezetőit, hogy nem
elég csak beszélni erkölcsről, felelősségről, áldozatosságról, naponként
bizonyosságot kell tenni róla, teljesíteni az apostol intelmét; Állj elő alkal-
mas és alkalmatlan időben, hirdesd az igét, ints, fedj, buzdíts béketü-
réssel, mert nem csak az emberek, de Isten is számon kér tőled.

Láss! Figyelmeztetni a politikai pártok és szervezetek vezetőit, hogy
ne a rágalomhadjárathban, a visszavonásban, de az összefogásban legyenek
nagyok és példaadók.

Láss! Figyelmeztetni, kire Isten a mezőket bírta, s nemcsak önmaga,

de milliók kenyerét kéri számon, hogy ne álljon tétován, hanem szántson új vetésnek új szántást, új ugarat.

Láss! Figyelmeztetni a hitük, nyelvük, világnézetük miatt egymást gyűlölőket, hogy ne átkozzák és gyűlöljék egymást, hiszen: Dunának, Oltnak egy a hangja, magyar, román, szláv bánat mindig egy bánat marad.

Láss! Figyelmeztetni a szülőföldet könnyen odahagyni akarókat, hogy „El ne hagyd az ősi házat, el ne hagyd az ősi telket, hol a csűrön késő ősszel gólyamadár kelepelget“, hogy vigyázz, mert „pusztulunk, veszünk s mint oldott kéve, széthull nemzetünk“.

Ebben a sorsdöntő, jövőt meghatározó időben, a jelen és jövő közt tátongó mély szakadék szélén nem lehet vakon bolyongani. Meg kell találni azt a szakadékot átívelő hidat, mely ebből a bizonytalan jelenből egy biztos, boldog jövőbe átvezet. Erre a tisztán látásra vezéreljen minket a gondviselő Isten, hogy általa legyen számunkra itt e földön boldogság és Neki dicsőség, mindörökké. Amen.

Szabó Zoltán

MEGLÁTNI AZ ISTENT

Jób 42,5; ApCsel 17,27—28

Athén ma milliós nagyváros. Ott terül el az Akropolisz, a fellegvár körül. A városnézőnek, első pillanatra, úgy tűnik, hogy a város a 20. század alkotása, de aki valamelyest is jártas a történelemben, az tudja, hogy ez a város több évezredes múltat tekint vissza. Évezredekkel ezelőtt Athén a gondolkodás, a filozófia, a tudomány, a művelődés, a művészetek, az építkezés egyik legfontosabb központja volt. Ezért keresi fel ma sokszáz, sokezer turista, hogy megnézze múzeumait, amfiteátrumait, vízvezetékét, egykori templomait. Az Athént megtekintő ember számára azonban ma is a legjelentősebb látnivaló az Akropolisz, amely ott helyezkedik el a város szívében, fölében emelkedve annak. Itt a fellegváron van az a kicsiny térség, amelyet Areopagusznak neveznek s amelyből, mint egy hatalmas, természetalkotta szószék emelkedik ki az a márvány-sziklatömb, amelyen közel kétezer évvel ezelőtt Pál apostol először hirdette a városban Jézus tanítását, az evangéliumot. Mivel tudta, hogy az athéni emberek elsősorban a gondolkodás emberei, annak megfelelően, úgy fo-

galmazta meg első beszédét, hogy azzal megragadta hallgatóságát és az evangélium magját elvesse. Itt az Areopaguszon és ilyen körülmények között fogalmazta meg Pál apostol a mindenkori ember egyik örök vágyát: meglátni, megismerni az Istent, találkozni vele: „Hogy keressék az Urat, ha talán kitapogathatnák őt és megtalálhatnák, jöllehet bizony nincs messze egyiköntől sem: Mert ő benne mozgunk és vagyunk;“.

Keresni, megtalálni az Istent, találkozni vele „színről színre“, erre törekszünk mi is, mert érezzük, hogy szükségünk van rá, a vele való találkozásra, az ő megismerésére, mert hisszük, hogy az Istennel való találkozásból erőt, bátorságot, kitartást, bölcsességet, jóságot, reményt, segítséget és szeretetet meríthetünk, s mindezekre nem csak a múlt idők emberének, de nekünk, ma élő embereknek is oly nagy szükségünk van. Az élet követeli tőlünk. De amikor az Istennel való találkozás vagyát felismerjük önmagunkban, azonnal feltesszük a kérdést: vajon lehetséges-e? Találkozhatunk-e Istennel mi, élő emberek? Megismernetjük-e őt?

Az Oszövétség sok olyan történetet örökít meg, amelyek szerint emberek találkoztak Istennel. A leírások szerint ezek a találkozások mindig döntő fontosságúak voltak, s nem ritkán fordulatot jelentettek annak az embernek az életében, aki átélte azt.

— Találkozott az Istennel az első ember, Ádám, amikor Isten megállapította, hogy az Edenkert minden bősége és gondtalansága közepette sem boldog az ő teremtménye, mert „Nem jó az embernek egyedül lenni“; és ő, Isten úgy döntött: „szerzek néki segítőtársat, hozzá illőt“; így lett az ember közösségi lény. Találkozott Istennel Ádám akkor is, amikor a maga bűnét elkövette és Isten büntetése lesújtott rá, de úgy, hogy ez a büntetés nem megsemmisítette, hanem elindította őt egy új úton, a szabadakarat s a nemes küzdelem útján.

— Találkozott az Istennel Jákób, a pátriárka, amidőn félelemmel és őszinte büntudattal együtt, visszatérőben volt az otthon földjére, de félt a testvéri bosszútól. Találkozott Istennel a Jabbók révénél, s Isten megáldotta őt, s ebből az áldásból Jákób reménységet merített arra, hogy testvére nem a bosszúálló pallossával fog ellene és övéi ellen rontani, hanem a testvéri szeretet megbocsátásával. Így térhetett vissza a régen elhagyott, de annyira áhított szülőföldre.

— Találkozott az Istennel Mózes a Hóreb hegyén, és hangzott felé Isten szava, amellyel élethivatását megszabta számára az Ur: „Most azért eredj, elküldelek téged... hozd ki az én népemet... Egyiptomból“. Vezesd a népet a szabadság és emberi méltóság földjére, oda, ahol igazán néppé lehet. Mózes egész életét ennek a feladatnak szentelte. E hivatás teljesítésében nem tudta megakadályozni őt sem az, hogy „...nehéz ajkú és nehéz nyelvű...“ volt, sem a fáraó hatalma, sem a nép kicsinyessége, ingadozása, sem a más népek fegyveres szembeszegülése, semmi sem. Találkozott az Istennel, s az a találkozás életének célt, értel-

mel s ezek megvalósításához erőt, kitartást, bölcsességet és bátorítást adott.

— Találkozott az Istennel Illés próféta, amikor Isten meghallgatta az ő imádságát a Kármel hegyén és hozzásegítette, hogy győzelmet arasson a Baül papjai fölött. Isten meghallgatja a tiszta szívből fakadó imádságot, amely igaz ügyért hangzik el.

— Az Istennel találkozó ember volt Jób is. Gazdag ember volt. Kiterjedt földjén juhoknak, tevéknek, szamaraknak sokasága legelt. Családja nagy volt, hét fiú és három leány tette boldoggá életét. Hosszú éveken keresztül bőségben, örömben, nyugalomban élvezte az Ur által megáldott életét. Hallott az Istentről, tisztelte is őt, a maga módján, amit szükségesnek érzett, megtette iránta: „Az én fülemnek hallásával hallottam felőled . . .“ De nem találkozott vele, nem ismerte őt. Bekövetkeztek életében a megpróbáltatások: nyájait idegenek hajtották el, szolgálait megölték, gyermekeire ráomlott a ház és mind elpusztultak, testét fekélyek borították el, az emberek elhagyták őt, még legközelebb barátai is „... boldogságom eltűnt, mint a felhő“, „... világosságot vártam és homály jöve.“ „megrohantak engem a nyomorúságnak napjai.“ „Hegedűm sirássá változék, sípom pedig jajgatók szavává.“ fakad ki kétségbeesettségében. A szenvedés és nyomorúság, a magány és elhagyatottság legmélyebb sötétjében, a megpróbáltatások közepette találkozik igazán Jób az Istennel, ott ismeri meg igazán őt s tör fel belőle a megingathatatlan őszinte vallomás: „Az én fülemnek hallásával hallottam felőled, most pedig szememmel látlak téged.“

Csak kevés, kiválasztott embernek jut-e élete során osztályrészéül az Istennel való találkozás? Csak az Ószövetség legendává homályosuló messzeségében élt, kimagasló személyiségei részesülhettek-e abban a kiváltságban, hogy megismerjék Istent, hogy találkozhassanak vele? Mi ma élő emberek, találkozhatunk-e Istennel? Te, testvérem, vajon nem találkoztál-e vele?

— Te, édesanya, aki fájdalma között szülted meg gyermekedet, amikor meghallottad első, gyöngye sírását, elfelejtetted fájdalmaidat és öröm, boldogság töltötte be szívedet. Ki tette ezt veled? — Isten!

— Te, felnőtt ember, aki ifjú korodban elszegődöttél valamely hivatás szolgálatára, amelynek betöltéséért éveken, évtizedeken át munkálkodsz, honnan merítetted az erőt és kitartást? — Istentől!

— Neked, akit megpróbált az élet, a világ: otthontalansággal, nélkülözéssel, üldözéssel, rabsággal, megaláztatással, testi vagy lelki szenvedéssel, — te nem találkoztál-e Istennel? Ő szólt hozzád: reményt, biztatást, bátorítást adva.

— Te, aki feküdtél betegágyon s néha a kétségbeesés sötét mélyébe zuhantál, kibe kapaszkodtál minden erőddel? — Istenbe!

— Számunkra, amikor koporsó mellett állunk, amelyben édesanyánk, édesapánk, testvérünk, hitvestársunk, barátunk fekszik, ki az, aki szelíden közel jó hozzánk s vigasztalást hoz? — Isten!

Ő mindig velünk van, csak keressük őt, mert ha keressük, megtaláljuk „Mert ő benne élünk, mozgunk és vagyunk...” „...nincs mesze egyikünkötől sem“.

Istennel való találkozásainkat mindig vegyük észre, és tudatosítsuk önmagunkban, figyeljünk reájuk, s merítsünk azokból bőven: hitet, bátorságot, áldozatkészséget, jóságot és szeretetet, mert mindezekre elengedhetetlenül szükségünk van, ahhoz, hogy emberhez méltó életet élhesünk. Ámen.

Pálfi Dénes

IDŐTÁLLÓ ALAPVETÉS

1Kor 3,10—11

Egy ház, egy épület erőssége nagy mértékben függ az alap szilárd-ságától. Minél erősebb az alap, annál tartósabb az épület, a jó alapra könnyű jó házat építeni. Elmondhatjuk, hogy egy épület döntő fontosságú része: az alap. Ezért kell azt megfontoltan, szakértelemmel, bölcsen elkészíteni, beönteni.

Alapja azonban nemcsak az épületnek van, hanem — átvitt értelemben — mindennek. Például, egy embert csak jól megalapozott, bizonyítható vádak birtokában lehet elítélni. Egy felnőtt viselkedésén látszik, hogy milyen volt az alap: a gyermekkori nevelés. Alapja kell legyen minden állításnak, különben elesik. Bármilyen gazdasági kezdeményezés kudarcba fullad, ha hiányzik az ahhoz szükséges pénzalap. S így sorolhatnánk tovább az érveket, melyek mind azt bizonyítják, hogy életünkben elengedhetetlen fontosságú az alap.

A felolvasott bibliai versekben Pál apostol az alapról beszél, amelyet, mint bölcs építőmester készített. Ez az alap pedig Jézus tanítása. Ezen áll a keresztény egyház épülete, s az apostol is ezt prédikálja, ezt adja a pogányokból lett keresztényeknek, felismerve a jézusi eszmék döntő fontosságát az ember életére nézve. Ő tudta, hogy csak ezen az alapon állva épülhet a hívő lélek Isten templomává, mert Jézus az, aki a leg-tökéletesebb képet adta Istenről az embernek.

S midőn a jézusi alapot lefektette, Pál bölcsnek, okosnak bizonyult, hisz éppen Jézus tanította: „Aki tehát hallja tőlem ezeket a beszédeket, és cselekszi, hasonló lesz az okos emberhez, aki kösziklára építette a házát.“ (Mt 7,24.) S a jézusi alapon állva, az élet s a történelem viharai sem tudták megsemmisíteni a bölcs építőmestert, Pál apostolt. Ő, akár-csak Jézus, él a világ végezetéig!

Ila az alapozás jó volt, az épület is jó kellene legyen, mondhatnánk a bevezetőben hallottakra hivatkozva. Ha az alap időtálló, a ház is tartós lesz. A keresztény egyház történetében azonban nem így alakult a dolog. Az apostol azt mondja, hogy ő, mint bölcs építőmester alapot vetett, de más épít rá tovább. S hozzáteszi: „Vigyázzon azonban mindenki, hogyan épít rá“. Az első keresztények — figyelve az apostol meghagyására — a jézusi alapra építették tovább a keresztény egyház épületét, sokszor életüket követelő áldozatok árán is. A hatalomra jutott utódok azonban lassan hamis, kitalált tanítások tégláit rakták az isteni szeretetről, megbocsátásról, igazságról beszélő jézusi alapkövekre. Így rakódtak rá a tiszta jézusi eszmékre a különböző dogmák és tévhitek, melyek szerint Isten három személyű, Jézus, mint Isten, imádandó, s aki nem hisz isteni voltában — hiábavalók jó cselekedetei — nem igaz keresztény. Annyira, hogy a végén már a fal lett a fontos és nem az alap. Jézus istenítése, imádása és nem az Isten és ember iránti szeretet, melyet Jézus tanításai középpontjába helyezett.

Az igazságot azonban nem lehet véka alá rejteni, annak fénye, ha századok múltán is, egyszer elődereng a vakhomályból. Hiába takarta el hamis eszmék fala a tiszta jézusi alapot, egyszer eljött az idő, hogy a sok vakhit épülete összeomoljon, s a romok alól újra felragyogjon az ember Jézus hite és szeretete.

Luther Márton, Zwingli Ulrich és Kálvin János nagy úttörők voltak egy tisztultabb vallás felszínrehozásában, de a tiszta jézusi alapig nem jutottak el. Az, aki a tiszta jézusi kereszténységet felszínre hozta: Dávid Ferenc volt! Lépésről lépésre haladt a lassan felderengő jézusi világosság felé, amíg rájött arra, amit Pál apostol tanított: . . . „más alapot senki sem vehet a meglévőn kívül, amely a Jézus Krisztus.“

S midőn ezt az igazságot felismerte, többé nem rejtette el, hanem hirdette erős hittel és meggyőződéssel. Mert akiket Isten lelke megvilágosított, nem hallgathatnak, sem az igazságot el nem rejthetik. „Nekünk nem Athanasiust, hanem amit Krisztus mond, azt kell követnünk. Senki más alapot nem vehet, mint amit ő vetett. Emellett kell megmaradnunk.“ — hirdette s emellett megmaradt.

Mint bölcs építőmester, a tiszta jézusi kereszténység alapjára épített, vigyázva, hogy az alaptól, Jézustól soha el ne térjen. S Jézussal együtt vallást tett az egy Istenről, akit nem lehet részekre vagy személyekre osztani, mert ő oszthatatlan, egy és örök. Jézussal hitt egy szerető Atyában, aki nem veti el magától bűnös gyermekeit sem, mert megbocsátó

és türelmes Isten. Jézust embernek hitte, jó barátnak, aki szüntelenül hív mindenkit: Kövess engem! S életével, tanításaival mutatja az utat Isten felé. Istent megismerni és Jézust, az embert szeretetben, jóságban, alázatban és szelidségben követni, jelenti az üdvösséget! — tanította. Ezt olvasta és értette meg a Szentírásból, lelkiismerete csak ebben nyugodott meg. „Mert — hirdette — a lelkiismeret semmiben sem nyugszik, hanem csak az igazságban és a Szentírásnak a Jézus Krisztus felől való fundamentumában.“

S bár mindezeket Jézustól vette át, a Szentírás szeretettel és értelemmel való szüntelen tanulmányozása közben, mégis újítónak, a vallás elferdítójének és megrontójának nevezték. S hiába hangoztatta türelemmel, megértést remélve, hogy: „...nincs a világnak semmi oka lázongani azok ellen, kik a különböző úton, módon eltemetett igazságot napfényre törekednek hozni“. Hiába hangsúlyozta, hogy a hit Isten ajándéka, a hitéért háborgatni senkit sem szabad, vallásos meggyőződéséért holtig tartó börtönbüntetésre ítélték. Déva várába zárták, ahol — a hagyomány szerint — 1579. november 15-én meghalt.

Börtöne falára — a hagyományörzők szerint — ezeket írta: „Semmi erő soha nem tartja föl azt, ki igaz. / Azt írtam s hittel hirdettem, amiket érzek: / Holtom után a hamis hit Babilonja ledül“.

Végrendeletét a századok igazolták: hamis hitek romjain túl él a mi hitünk, az unitárius vallás, s él a jézusi igaz eszmékben a bölcs építőmester: Dávid Ferenc.

S az alapra, amelyet élete árán hozott napvilágra, mi, kései utódok, hogyan építünk? Bölcsökként, akiknek drága a múlt, a jézusi eszmék sziklafundamentuma, s melyre szeretetben, jóságban, hithűségben és áldozatban gazdagodó, Dávid Ferenchez méltó életünket állítjuk? Vagy balgákként, akik homokra alapozzák bűnben, hitetlenségben és gyarlóságban romladozó életüket?

Itt és most választanunk kell, felmérve Dávid Ferenc hitet és egyházat építő áldozatát, megértve, hogy csak az általa hirdetett tiszta jézusi eszmék időtálló alapján épülhet fel az Istennek tetsző, igaz emberi élet. Amen

A HALHATATLANSÁG ÚTJA* (Reformáció)

Péld 12,28

Midőn a reformáció ünnepéhez illően nagybetűs Reformációra gondolkodom, emlékezőm csöndjében „fölgangoskodnak Luther kalapácsütései a wittenbergi vártemplom kapuján“; szívenben dörömbölnék, századokat is átható döndüléssel. Történelmet teremtő erővel zúgtak-zengtek e hangok, s nyomukban kibontakozásnak indult egy új szellem és új lelkiesség forradalma — a reformáció.

Ha a reformációra gondolkodom, mégsem időben és térben távoli helyet és eseményt jelöl számomra; jelenti a bércektől ölelt Erdélyt — Tündér Ilona országát; jelenti a „kincses várost“, Kolozsvárt, egy egykoron Európához tartozót, sőt: a vallási türelem és lelkiismereti szabadság — 1568-as tordai — törvénybe iktatásával a korabeli Európát is meghaladót!

Jelenti a 452 évvel ezelőtt született erdélyi fejedelmet — János Zsigmondot —, akinek felvilágosult humanizmusa, türelmes és megértő szel-
leme nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a reformáció — és annak radikális ága, az unitarizmus — Erdély földjén gyökeret verhetett. Jelenti az uralkodót, ma úgy mondanánk: a hatalmat képviselőt, aki maga is unitárius lett, de erejét, hatalmát nem arra használta, hogy elnyomja a másként gondolkodókat, elnémítsa vagy elüldözze a más hitet vallókat, hanem egyenlő jogokat — és békességet — kívánt biztosítani mindenki számára, míg Európaszerte féktelen türelmetlenség tombolt, uralkodott.

Jelenti a reformáció számomra — természetesen — Dávid Ferencet, az egyszemélyben protestáns és humanistát, a reformáció különböző fokozatain átmenő és túlnövő reformátort, az igazságot szenvedélyesen kereső lángelmét, a „theologus incomparabilis“-t, egyházam megalapítóját és első püspökét, „a megfeszült Jézus Krisztus szolgáját“, és az isten-egység-hit erdélyi vértanúját.

Jelenti számomra a reformáció, hogy „A hit Isten ajándéka“, hogy a gondolat és lelkiismeret minden hatalmi megkötöttségtől ment és szabad. Jelenti Déva komor várbörtönét, de azt is, hogy: „Szárnyad van, lelkem, meg ne tagadd magadat!“

* Elhangzott a kolozsvári Rádióban, 1992. október 31-én.

Jelenti a reformáció, hogy „Szabadságra vagytok hivatva“ (Gal 5,13), hogy a lélek és az ember felemelkedésének és üdvösségének útja Istenben van, s hogy mindennek alapja, zsinórmértéke és iránya Jézus evangéliuma.

Es persze, jelenti még a reformáció az édes anyanyelv szárnyakat bontogatni kész szavát, a magyar nyelvű könyveket, s azt, hogy a kiejtett vagy nyomtatott „szavak csupán addig érnek valamit, amíg akadnak, akik készek börtönbe menni értük“. (Vaclav Havel)

S mennyi mindent jelent még! Számomra — unitárius számára — mérhetetlenül sokat: legszűkebb hazám, otthonom történelmének, többet mondok: sorsomnak alkatrésze a reformáció!

És jelenti azt is mindez, hogy: a reformáció örök. Ugy is, mint igény, mint szükség s korparancs. A vértanúk — tartozzanak bármilyen valláshoz vagy felekezethez — arra köteleznek, hogy tisztelettel adózzunk emléküknél. Ez már nem csak „a múlt lángjainál való melegedés“! Több: „az előttünk járók“ példája — követésre hív. Szemek vagyunk a láncban: az utánunk jövőknek — nekünk kell utat készíteni! A ma is járható út: az örök reformáció, mert — „Az igazság ösvényén élet van, és útja a halhatatlanság felé vezet.“ (Péld 12,28).

Tudjuk hát megülni az ünnepet, és tudjuk megélni szellemében a hétköznapokat; legyünk gondtalanok az örömben és gondosak az öröm kimunkálásában! Erre akar tanítani bennünket ez az ünnep. Ámen.

REMÉNY, MELY NEM SZÉGYENÍT MEG

Róm 5,5

Közhelynek számít, hogy az életben vannak — egyént és közösséget egyaránt megpróbáló — nehéz helyzetek. Ugy egyéni, mint közösségi életünk sok példát szolgáltat erre.

Mit látunk, mit tapasztalunk ezekben a helyzetekben? Általában két alaptípust figyelhetünk, különböztethetünk meg. Vannak, akik a megpróbáló, nehéz helyzetben összeroskadnak. Megtörtén, reményt-vesztetten feladják a küzdelmet és elbuknak. Ezekkel szemben vannak, akik az élet legkilátástalanabbnak tűnő helyzeteiben is tovább küzdenek. Valahogy mindig megőrzik a lélekjelenlétüket, és valahogy mindig „talpon maradnak“. Be szeretnénk mi is ebbe a második csoportba tartozni! Az élet megpróbáló, nehéz helyzeteiből is győztesen kikerülni, vagy — legalább is — nem elbukni, hanem „talpon maradni“... Vajon, mi a titka ennek?

Ahogy mondani szoktuk: remény nélkül nem lehet élni. Sokan tanúsítják, hogy az ember akár hatvan napig is kibírja élelem nélkül, akár egy hétig víz nélkül is megél, de remény nélkül élni ennél kevesebb időt sem lehet, illetve nem érdemes. A remény azt sugallja; hogy: nem szabad feladni! Erre késztet. Arra biztat, hogy az élet legmegpróbálabb helyzeteiben is van megoldás, a legkilátástalanabbnak tűnő helyzetekből is mindig van kiút. Olyan a remény, mint a színpompás szivárvány. Egyéni és közösségi életünk viharos-borús egén tündöklön: szebb napokat ígér. Megoldást, kiutat, talponmaradást, megmaradást.

Vajon nem hiú ábránd, csalóka és meddő álmodozás mindez? Nemde erről írta egyik nagy költőnk, hogy a remény csak „csalóka kéjleány”? Az embert megszegyenítő. És mikor csal meg? Midőn csak üres ábrándozás, amolyan meddő — „sült galambot váró” — tétlen álmodozás. Bizonyára ebben az értelemben írta másik nagy költőnk is, hogy: Az ábrándozás — az élet megrontója.

A keresztény embernek más reménysége van. A keresztény remény Istenre alapoz. Isten szeretetére. Arra az atyai szeretetre, amely megtartója az egyes embernek, és az egész világnak. Arra a szeretetre, amely nem kívánja, hogy valaki is elveszen, hanem azt akarja, hogy „minden ember üdvözljön” (1Tim 2,4).

A keresztény ember a legnagyobb próbák és kísértések között is számít mindig erre a szeretetre, mert „hűséges az Isten”, Aki — a kellő időben — „el fogja készíteni a szabadulás útját is” (1Kor 10,13). E hatalmas tapasztalás birtokában írhatta Pál apostol, hogy bár: „Mindenütt szorongatnak minket, de nem szorítanak be, kétségeskedünk, de nem esünk kétségbe; üldözöttek vagyunk, de nem elhagyottak, letipornak, de nem pusztulunk el” (2Kor 4,8—9). Ez az Isten szeretetére alapozott reménység, amely nem szégyenít meg. És milyen szépen indokolja Pál apostol ezt: „mert szívünkbe áradt az Isten szeretete”. Azért nem szégyenít meg ez a reménység, mert nekünk már a szívünkbe áradt Isten szeretete. Azt sűgja a szívünk: megsejtettük, megérettük, sőt megtapasztaltuk már ezt az atyai szeretetet, amely soha el nem fogy és soha el nem hagy. Erre a „szívünkbe áradt” szeretetre alapoz mindig — cselekvésre indítón — az a keresztény reménység, amely nem szégyenít meg soha.

Az életnek már sok, remény-foszlato, nehéz helyzetében megtapasztaltam Isten szeretetét. Ezért nem mondhatok le a reményről. És boldog vagyok, hogy — Pál apostollal — tudom: ez a reménység nem szégyenít meg soha! Sokszor voltam úgy, hogy nem értettem, nem tudtam felfogni, hogy — az adott helyzetben — mit is akar velem az Isten? Nem értettem, miért kerültem ebbe vagy abba a helyzetbe, s nem abba, amelybe kerülni szerettem volna. Isten gondolatai nem a mi gondolataink! Be nehéz ezt megtanulni. Volt, hogy csak évek múltán döbbsentem rá: Isten jót cselekedett! Az én érdekemben, az én javamra. És szívemben áradt

szeretete, mely soha el nem fogy és mindent jóra fordít. A lényeg a szemnek láthatatlan — írta Saint-Exupéry, és ezért szívével néha többet lát az ember. Ha egyszer „szívünkbe áradt az Isten szeretete“, akkor miénk a reménység, amely nem szégyenít meg. Éltető reménynek is szoktam nevezni.

Hangzatos jelzőkkel teleaggatott korunk, „modern“-nek nevezett világunk forgatagában nem lehet nem észrevenni, hogy — sajnos — meg-sokasodott az elfásultak, közönyösek, csalódottak, kiábrándultak, kiégettek száma. Egyre nő a „menekülő emberek“ száma is. Alkoholizmus, kábító-szer-élvezet, külföld és minden korosztályt veszélyeztetően: az öngyilkos-ságba menekvők. Gyűjtő néven: talajt vesztett embereknek nevezik őket. Valójában reményt vesztett emberekről beszélhetünk. A reményt vesz-tett emberek — mindig — talajt vesztett emberek is.

Engedjük hát szívünkbe áradni Isten szeretetét, hogy egyéni és közösségi életünknek minden helyzetében erősítsen, éltesen és megtart-son az a remény, amely nem szégyenít meg soha. Ámen.

KÉSZSÉGESEN ÉS MEGGONDOLTAN

Jak 1,19—20

Ellentétektől megosztott, nyugtalan világunkban gyakran halljuk ezt a szót: dialógus. Egymással szemben álló feleknek ajánlják a dialógust, mint megoldási lehetőséget, hogy — az értelmetlen és pusztító háborús-kodás helyett — békés úton szüntessék meg az ellentéteket.

Mi a dialógus? Magyarul: párbeszéd. Ismerjük a szót, eíég gyakran használjuk és leginkább beszélgetésként értelmezzük. Két ember társal-gása, párbeszéde.

Az ilyen jellegű magyarázat azonban meglehetősen felületes. A pár-beszéd ugyanis több mint egyszerű társalgás, beszélgetés, eszme-csere, netán csevegés. A párbeszéd tudatosan meggondolt emberi magatartás és készséggel vállalt viselkedésmód. Abból a felismerésből fakad, hogy az ember egyedi és ugyanakkor közösségi lény is, aki arra hivatott, hogy együtt éljen másokkal. Arra az emberi tapasztalat által is igazolt, mélyen keresztény meggyőződésre alapoz, hogy az emberek között feszülő ellen-tétek feloldására, megszüntetésére mindig alkalmasabb a dialógus, a készséges és meggondolt párbeszéd, mint a türelmetlenség, a harag, a gyűlölet és az ezekből táplálkozó erőszak, az értelmetlen és pusztító há-borúskodás. Ez utóbbiak sohasem jelentenek valódi megoldást. Zsákutcát kínálnak csupán. „Az aljasságra vicsorgó gyűlölet is eltorzítja az arcvo-

násokat. Az igazságtalanság miatt érzett haragtól is bereked a hang.“ (B. Brecht) Jakab apostollal szólva: „az ember haragja nem szolgálja az Isten igazságát.“

A párbeszéd nemcsak a beszéd készségét foglalja magába, hanem a hallgatását is. Késznek-képesnek és készségesnek kell lenni mindig a meggondolt beszédre, hogy a másik ember meghallja és megértse, de készségesek kell legyünk a hallgatásra, hogy mi is meghalljuk és megértjük a másik embert. Enélkül nincs párbeszéd.

Szinte naponta találkozunk olyan emberekkel, akik készséggel érdeklődnek hogylétünk felől. Amilyen jólesik érdeklődésük, amely figyelmeséget, törődést sejtet, annyira megdöbrent és kiábrándít, midőn észrevesszük, hogy válaszukra már oda sem figyelnek! Nem is érdekli őket. Egyszerűen, olyannyira önmaguknak élnek, hogy nincs is idejük ránk. Max Picard fájdalmasan igaz megállapítását idézik eszembe: „Az atomizált embernek nincs ideje, mert nincs szeretete. A szeretet és az idő összetartozik. A szerető ember megáll a másik ember és a dolgok előtt, és időt szán rájuk — és ez a szeretet. Még egyszer: az idő és a szeretet összetartozik...“

Így nézve, vajon milyen hangsúlyt nyer a régi bölcs figyelmeztetése, hogy Isten két füllel rendelkező lénynek teremtette az embert, míg száját csak egyet adott neki?!

A párbeszéd tehát az értelmes emberi lényre jellemző magatartásmód, de egyben mélyen keresztény — tehát humánus — viselkedésforma. Miért? Azért, mert a szeretetre alapozva segít megszüntetni az emberek közötti ellentéteket, kiküszöbölni az ezekből fakadó összetűzéseket.

Ellentétektől megosztott, nyugtalan — és összetűzésektől sem mentes — világunkban égető szükség van a nehezen haragvó, beszédben meggondolt és hallgatásra kész emberekre. A nyitott és párbeszédre mindig kész keresztényekre, akik Isten akaratát és igazságát szolgálják a földön. Legyünk ilyen emberek. Ámen.

ITT AZ UTOLSÓ ÓRA (Szilveszter)

Jak 5,3/c

Egy év újra elrohant felettünk, s eljött az utolsó nap és az utolsó óra is. Ha utolsó, akkor — több már nincs hátra. Bárhogy kapkodunk, az óramutató feltartóztathatatlan megy körbe a számlapon, s minél inkább kapkodunk, annál jobban elaprózódik ez az utolsó óra is.

Az amerikai unitárius lelkész-költő, Emerson, Napok című versének filozofikus mélységű sorait idézem:

„Álszent napok, / Idő leányai, / mezitlábás dervisként siketek / végtelen sorban némán vonulók, / ág van a kezükben és diadém, / Ajándékukból jut kinek-kinek / kenyér, királyság, csillag, tágas ég. / Pompájukat kertemből nézdelem, / hajnali vágyaim feledve már, / sebtiben tépek almákat, füvet. / S némán kimúlt a nap. Csak nagysoká látom meg komor éke közt a gúnyt.“

Álszent napjaink úgy múlnak el, hogy sokszor észre sem vesszük. Félelmetes, hogy életünk maga is elmúlhat így! Pedig a múltó napok mindannyiunknak tartogatnak valamilyen ajándékot. Kérdés, hogy megszerezzen-e őket? A múltó napoknak isteni rendeltetésük van; a múltó földi létet talentumként bízta ránk, ajándékozta nekünk Isten, hogy „éljünk vele“, hogy valódi kincseket, értékeket gyűjtsünk. Ezért kell bölcsen felhasználni múltó napjainkat, jól gazdálkodni velük, mert az elmúlasztott alkalmak soha többé nem hozhatók vissza. Az utolsó óra, a naplemente pillanatában már hiába kapkodunk fűhöz-fához: az csak a „sebtiben tépett almák és füvek“ hiábavalósága! Az értéktelen „kincsek“ gyűjtésének hiábavalósága...

Lám, ebben az évben is itt az utolsó óra. Ezen már fűhöz-fához való kapkodásunk sem segít, nem változtat. Emberfia nem fordíthatja vissza az „idő kerekét“: íme, itt az utolsó óra!

Belém sajdul fájdalma: be jó lenne újra kezdeni, előről. De nem lehet. Pedig annyi mindent másképp csinálnék. Túlságosan odakötöttem magam, életem a hiábavaló dolgokhoz. Ismét betöltötték, lefoglalták, felélték mindennapjaimat. Veszélyesen odagyökereztem a múlandó, „földi dolgokhoz“, s nem maradt időm — csak oly kevés — a lelkiekre. Nem gondoltam az utolsó órára. „Kincseket gyűjtöttem, még az utolsó napokban is“, de milyeneket? Tékozló gyermek voltam újra: kipergett, elfolyt ujjaim között az Isten által adott drága idő aránya... Most már komolyabban venném a maradandó dolgokat, az igazi kincseket! Nem feledném a hiábavalóságok utáni hajszában ezt a közelgő utolsó órát! De most már késő. Itt az utolsó óra.

Ekkor hajol közel hozzánk — tékozló gyermekeihez — az Atya, Aki kezdettől fogva velünk volt! Aki az elmúló esztendő utolsó órájában eszmélő, bűnbánó, megtérő gyermekét sem tagadja meg, mert szeret. Nem, Ő sem fordítja vissza az idő kerekét; nem íratja velünk újra az esztendőt. Azt elkerülhetetlenül, visszavonhatatlanul „le kell írunk!“ át kell adnunk az elmúlásnak. De amint elmerül az idő végtelen tengerében, életünk egén felragyog egy új év ígérete. A szilveszter est — az utolsó óra — komor sötétjéből, lassan feldereng egy új nap hajnala, mint az újesztendő ígérete. Tiszta, fehér lapként, melyet — az előző évek tanulságaival gazdagodva — nekünk kell majd teleírunk. Áldott, ígéretes, új lehetőséget kínál fel, ajándékoz nekünk a szerető Isten.

hogy mi — végre — igazi kincseket gyűjtsünk. Melyeket nem rág meg a moly, nem emészt meg a rozsda, sem a tűz.

Örök kincskeresők, kérjük hát a költővel mi is az Idők Urát: „Ó, Istenem, teremts hát a semmiből / Új esztendőt nekünk, / Fehér lapot, hogy írjunk végre rá / Igaz történetünk: / A szeretet s a jóság álmait . . . “ (Reményik Sándor) Ámen.

Gálfalvi Sándor

A SZOLGÁLÓ EMBER

Megilletődve veszem kezembe a Berde-serleget. A Zsinati Főtanács záró akkordjaként a közel száz éves Berde-serleggel mondott pohárköszöntő évszázados hagyományt ápol és megtisztelő számomra, hogy részese lehetek ilyen nemes hagyomány továbbéltetésének.

Meghatódásom mélyebb oka mégsem ez, hanem annak a felismerése, hogy a Berde-serleg az elmúlt évszázad során szimbólummá vált: a lankadatlan munka, a kitartó, gyakran az élet örömeiről lemondó céltudatos takarékoság, az egyházát és népét szolgáló áldozatkészség szimbólumává.

Berde Mózes már kora ifjúságában megfogalmazza célkitűzését. Benczédi Gergelyhez írt levelében ezt olvashatjuk: „Egész életemben, úgyszólván gyermekségem óta, egy szent célért küzdöttem . . . meg akartam mutatni, hogy szegény legény is hasznára lehet társadalmának, az emberiségnek, nemzetének, erős akarattal.“

Egész életvitelét, minden cselekedetét ez a fiataalkori célkitűzés határozza meg. Ezért tanul és lesz neves jogtudós, ezért vállal közszolgálatot, aminek bére királyi kegyelemből börtönbüntetésre változtatott halálos ítélet, ezért él szinte a nélkülözésig menő szigorú önmegtartoztató életet és vállalja minden nemes ügynek a szolgálatát.

Életeszményét nem foglalta könyvbe, hiszen széleskörű munkássága miatt erre talán nem is volt ideje, de levelezéseiből, hivatali munkájának jelentéseiből világosan bontakoznak ki életét szabályozó, magas erkölcsiséget hordozó gondolatai.

Korán felismeri, hogy fő célját, az „unitárius nevelőintézetek kedvezőbb állapotára való segítését“ csak úgy érheti el, ha megfelelő anyagi bázist biztosít egyházának. Rendkívüli gazdasági érzékével, következetes gazdaszellemevel hatalmas vagyonra tesz szert: ingatlanait, ingóságainak

értékét milliókkal lehetett csak mérni. Ezt a hatalmas vagyont azonban nem tekintette sajátjának, hanem úgy érezte, hogy semmi sem az övé, ő „mindennek a kezelője“.

„Kora fiatalságotól szívem egy érzést, agyam egy gondolatot táplált: felsegíteni szegény vallás-közösségemet, könnyíteni az utat tanuló fiatalságának a tudományok megismerésére és segíyezni elaggott szolgáit és tanárait“ — írja végrendeletében. Ennek a szent célnak tett eleget, amidőn egész vagyont szeretett egyházára és annak iskoláira hagyományozta. Ennek a valóban fejedelmi adománynak köszönhetően a kolozsvári, a tordai és a székelykeresztúri gimnázium kétszáz tanulója hosszú évekig „naponként három jó, egészséges, tápláló kenyeret vagy cipót“ kapott, de jutott adomány a kolozsvári Mária Valéria árvaháznak, a vakok intézetének, a felállítandó ipariskoláknak, valamint a lelkeszek, tanárok fizetésekiegészítésére és nyugdíjára is.

Sajnos, a történelem vihara elsodorta, megsemmisítette a földi kincseket. Azonban Berde Mózes hagyott ránk ércnél-aranynál maradandóbb értéket: magasfokú erkölcsiségéből fakadó életvitelének példáját. Megmutatta és levelezéseiben, jelentéseiben meg is fogalmazta erkölcsi elveit: „Az embernek saját lelkiismerete legjobb barátja, bírója és vezére; lelkiismerete jelölheti meg a legbiztosabb utat, mely őtet az élet szövevényes, sikamlós utain vezetheti...“ írja a közszolgálattal kapcsolatosan. Így fogta fel és így végezte közszolgálatát akár egyházi vonalon, mint főtanácsí tag, jogtanácsos, jószágfelügyelő, akár mint országgyűlési képviselő, kormánybiztos vagy a szabadságharc honvédségének hadbiztosa.

Felfogásában az egyház és a nép szolgálata egybeolvadt: úgy szolgálta egyházát, hogy azzal népét is szolgálhassa. Tette mindezt a legnagyobb önzetlenséggel. Midőn, mint kormánybiztos, hozzáértő, kitartó munkával visszaszerzi Csíkszékben a hadsereg részére elrekvirált 52 000 hold erdőt, a katonai raktároknak lefoglalt iskolákat, középületeket, még az évekig tartó vizsgálatok kiadásait is magánvagyonából fedezte.

Az ifjúságot seóíti, de követelményt is támaszt nevelésükkel kapcsolatosan. Daniel Gáborhoz írt levelében olvashatjuk: „Önállásra, munkásságra és takarékoszágra szoktatni a fiatalokat — mert e három erény teszi az embert függetlenné és úrrá... Én csak embert akartam nevelni, mert ebből idővel kitelik az úr is... Az ifjú tisztességes szigorban, önmegtagadásban és munkásságban nevelendő. Ez az én hitem.“

Így hitte, így élte életét. Ezért volt ereje mindig talpraállni, ha az élet nehézségei legyőzték. A székelykeresztúri múzeum levéltárában található Berde Mózesnek egy eddig ismeretlen levele, amelyet halála előtt két évvel írt a gimnázium igazgatójának, és amelyben ez olvasható: „Sok csapás ért az életemben, de túléltem mindent, a romokból felépültem, mert volt resignatio lelkemben, munkaerő fiatal testemben.“

A történelem megismétli önmagát. Nemzeti nagy tragédiánk — Mohács, Nagymajtény, Világos — azt igazolják, hogy az elbukást mindig a győzők fékevesztett megtorlása követi. Így vagyunk most is. Az uralkodó többség támadásai, megaláztatásai közepette kell küzdenünk elvett egyházi vagyonunk, iskoláink, kulturális intézményeink visszaszerzéséért, megtartásáért.

De a történelem tanulsága az is, hogy minden elbukásból van fel-támadás, mindig akadnak Berde Mózsák, akik a felemelkedés harcosaivá válnak.

Még mindannyian hatása alatt állunk a lelkészavatás lelket melengető processzusának. A felavatott ifjú lelkészek, egyházunknak és népünknek felesküdt katonái, mit vihelnének innen értékesebbet új életbe induló útjukra, mint Berde Mózes életének tanulságát, amit Vörösmarty Mihály így fogalmazott meg örök értékű szép soraiban: „Gondolj mérészet és nagyot, / És tedd rá éltedet: / Nincs veszve bármi sors alatt / Ki el nem csüggedett.“

Ezzel az érzéssel és elhatározással vállalják a feltámadás szent harcát, mert csak így válhatnak, Erdély szívében, Egyházunk és népünk megtartó erőivé.

Isten áldása kísérfje nemes harcukat.

ESZMÉK GONDOLATOK

A minőség azáltal, hogy van, győz. *(Németh László)*

Hiszek hitetlenül Istenben, / Mert hinni akarok. / Mert soha nem volt így rászorulva / Sem élő, sem halott. *(Ady Endre)*

Nem emel föl már senki sem, / belenehezültem a sárba. / Fogadj fiadnak, Istenem, / hogy ne legyek kegyetlen árva. *(József Attila)*

Testvér, ne fogadd el az életet úgy, ahogyan az emberek nyújtják. Ismételjéd szüntelenül: csak rajtam múlik. Csak a gyáva nyugszik bele abba a rosszba, ami az embertől függ. *(André Gide)*

Mikor lehet, örülni kell, s túrni panasz és jajgatások nélkül, amit meg nem változtathatunk. *(Kazinczy Ferenc)*

A boldogság és az eszmény titka: örömmel végezni azt, ami kötelességünk. *(A. Huxley)*

Csak magunkban van a hiba, de egyszersmind magunkban van a feltámadási erő. *(Széchenyi István)*

Embertársait csak az szolgálhatja, aki minden erejéből szolgálja Istent. *(Kodolányi János)*

A jellem, amely megismeri az emberben az istenit, erősebb, mint a sors. *(Márai Sándor)*

Az egyház csak akkor egyház, ha másokért van. *(Dietrich Bonhoeffer)*

Az események romboló szele / Nem fú jelenleg, és a porszemek /
Nyugton hevernek biztos helyükön; / De ha föltámad a szél, mielőtt /
Eggyé olvadnánk: el-szétszór örökre. / A nagyvilágnak minden részibe. /
És soha többé nem leljük meg egymást. / Iparkodjunk. A század viselő, /
Születni fognak nagyszerű napok, / Élet-halálnak vészes napjai. *(Illyés Gyula)*

Aki a gyermeket szereti, Istent félti. Mert a gyermek teremti a jövődőt. *(Juhász Gyula)*

Ma sem volt könnyű élni, / Nem lesz könnyű sosem. / De érdemes volt! s mindig / érdemes lesz — hiszem. *(Váci Mihály)*

A jó cselekedet jutalma abban áll, hogy azt megcselekedtük. *(Emerson)*

A panaszkodásra bő szókincsünk van. A vigasztalásra erőtlén, sápadt pár szavunk. *(Hankiss János)*

Amint kezdettől fogva az igazság szeretője voltam, úgy ezután is az akarok lenni és tehetségem szerint követni az Isten tiszta igéjét. Ha pedig valamiben tévedtem volna, akik Isten igéjéből igazabbat mutatnak, megköszönöm és követni őket nem szégyenlem. *(Dávid Ferenc)*

Élni a hó alatt is lehet, / de csattogó szélben érdekesebb. *(Farkas Arpád)*

EGYHÁZI ÉLET – HÍREK

Egyházi Képviselő Tanács

1992. november 19-én tartotta negyedik évnegyedi gyűlését. Tárgysorozatán szereplő fontosabb ügyek voltak: unitárius szeminárium 9. osztály megnyitása az 1993/1994. tanévben Kolozsváron a „Brassai Sámuel“ líceum és Székelykeresztúron az „Orbán Balázs“ gimnázium épületében; Misszió, Lelkészképesítő, Szakvizsga és a Nyugdíjintézet Vezető tanácsának jegyzőkönyvei; jelentések a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet oklándi konferenciájáról, az unitárius Nőszövetség kolozsvári nagygyűléséről, az IARF-Unitárius Világszövetség franciaországi „Albert Schweitzer“ konferenciájáról; az Egyházi Képviselő Tanács és Nyugdíjintézet általános jelentése az 1991—1992. évi működéséről; az Egyházi Központ és Nyugdíjintézet 1993. évi költségvetésének megállapítása; végül véleményezte az 1992. december 2—3. napjain tartott Zsinati Főtanács tárgysorozatán szereplő ügyeket.

Zsinati Főtanács

1992. december 2—3. napjain tartotta ülését a magyarsárosi egyházközösségben. Tárgysorozatán szerepeltek: Jenei Dezső főgondnok elnöki megnyitója; a püspöki, az Egyházi Képviselő Tanács és a Nyugdíjintézet általános jelentése 1991—1992 évről; az egyházköri választások jóváhagyása; tiszteletbeli címek adományozása; Szentegyháza filiának önálló egyházközösséggé alakulása, valamint a szásznádasi és nyárádszeredai leányegyházközösségek társegyházközösséggé alakulása; választások, valamint lelkészavatás.

Zsinati Főtanács az 1991—1994 évek hátralevő ciklusára főgondnoknak Gálfalvi Sándor székelykeresztúri egyháztagot, főtanácsai tagnak Török Áron sepsiszentgyörgyi lelkészt és a Pénzügyi Bizottság tagjául Durugy Lóránt kolozsvári egyháztagot választotta meg.

A december 3-i istentisztelet keretében a Zsinati Főtanács négy lelkészt avatott fel: Fekete Levente sepsiköröspataki, Léta Sándor petrozsényi, Fóris F. Zoltán újszékelyi és Kelemen Levente oklándi lelkészt. A felavatott lelkészek nevében Fekete Levente mondott beszédet.

Az E. K. Tanács által valláserkölcsi tankönyv írására meghirdetett pályázatra beérkezett „Több világosságot“ jellegű pályamunkát, a bíráló bizottság javaslatára, Zsinati Főtanács 25 000 lej pályadíjban részesítette, szerzője dr. Rezi Elek.

A Zsinati-Főtanács december 2-i istentiszteletén Farkas László korondi és 3-án Lakatos Gyula homoródkarácsonfalvi lelkész prédikált. A lelkészavató beszédet dr. Kovács Lajos püspök, az úrvacsorai ágendát Máthé Sándor olthévízi lelkész tartotta. Az énekvezéri teenedőket mindkét alkalommal Bögözi Molnár Erzsébet Tünde marosvásárhelyi énekvezér látta el.

A Zsinati Főtanács közös vacsorával ért véget, amelyen a hagyományos Berde-pohárköszöntőt Gálfalvi Sándor tartotta.

A Zsinati Főtanácson részt vett Bartók Béla a magyarországi Unitárius Egyház főgondnoka és Bencze Márton püspökhelyettes.

Egyházközi közgyűlés

A *székelykeresztúri* egyházkör 1992. október 6-án Firtosmartonosban tartotta évi rendes közgyűlését, melyen megtárgyalásra került az esperes évi jelentése, valamint a hozzá kapcsoló részjelentések. Az 1993—1996 évek ciklusára eszközölt választások eredménye: esperes: Báró József székelykeresztúri lelkész; felügyelő gondnokok: dr. Molnár István és Gálfalvi Sándor székelykeresztúri egyháztagnak; jegyző: Szombatfalvi József csehétfalvi lelkész; közügyigazgató: Bíró József kadácsi lelkész; pénztáros: Bíró Mihály firtosmartonosi lelkész; jogtanácsos: Benke András siménfalvi egyháztagnak. A valláserkölcsei Nevelési Bizottság tagjai: Jakab Dénes szentábrahámi lelkész, Farkas Dénes korondi, Dancs Lajos énlaki, Szombatfalvi József csehétfalvi és Bíró Lajos siménfalvi lelkészek. Fegyelmi Bizottság tagjai: rendes tagok: Botha Dénes fiatfalvi lelkész és Tófalvi B. Ferenc korondi egyháztagnak; póttagnak: Kis Gergely székelyszentmihályi lelkész és Szabó Béla újszékelyi egyháztagnak. Közigazgatási Bizottság tagjai: rendes tagok: Rázmán Csaba alsóboldogfalvi lelkész és Lőrinczi Domokos székelykeresztúri egyháztagnak; póttagnak: Péterfi Sándor kissolymosi lelkész és Mátéffy Domokos szentábrahámi egyháztagnak.

A közgyűlési istentiszteleten Török István medeséri gyakorló segédlelkész végezte a szószéki szolgálatot.

Lelkészi értekezletek

A *harmadik negyedévi* értekezleteket a következő sorrendben tartották az egyházkörökben: a kolozs-tordaiban október 9-én Komjátszegen; a marcs-küküllőiben október 6-án Segesváron; a székelykeresztúriiban október 14-én Szentábrahámon; a székelyudvarhelyiben október 14-én Homoródszentpálon; a sepsiszentgyörgyiben október 2-án Brassóban. Az

értekezleten két előadás hangzott el: Balázs Ferenc: Az új ember vallása (2. rész) és dr. Erdő János: Az unitárius vallástanítás módszerei. Ezt követően különféle egyházköri ügyeket tárgyaltak meg.

A *negyedik negyedévi* lelkészi értékeztetést csak három egyházköri körben tartották meg. A székelykeresztúriiban november 10-én Székelykeresztúron; a székelyudvarhelyiben november 11-én Székelyudvarhelyen, és a sepsiszentgyörgyiiben november 12-én Olthévizen. Az előbbi két egyházköri körben Gálfalvi Sándor tartott előadást: A vallástanítás szerkezete és folyamata címen; a sepsiszentgyörgyiiben Máthé Sándor olthévízi lelkész angliai tanulmányairól számolt be.

Személyi változás

Kelemen Levente lelkészjelölt kinevezést nyert 1992. december 1-től az oklándi egyházközségbe, rendes lelkészi minőségben.

■ *A Teológiai Intézet évnyitó istentiszteletén* dr. Kovács Lajos püspök prédikált; ugyanazon a napon délután tartották az intézeti évnyitó ünnepélyt.

■ *Az első félévi előadásokat* október 1—december 18 között tartották; karácsony ünnepén hallgatóink legátusi szolgálatot végeztek különböző egyházközségekben.

■ *Teológiai hallgatóink 1992. november 15-én* a kolozsvári belvárosi templomban Dávid Ferenc emlékünnepélyt rendeztek.

■ *Az oklándi egyházközség* 1992. december 13-án rendezte meg Kelemen Levente beiktatását. A kinevezési irat felolvasása után az új lelkész megtartotta beköszöntő beszédét. A beiktatást Bencző Dénes esperes végezte. Az Egyházi Központ nevében András György előadótanácsos, az egyházkör részéről Kelemen Csongor felülvizsgáló gondnok, Lakatos Gyula, Kászoni József, Andorkó Ferenc és Ilkei Árpád lelkészek köszöntötték. Az egyházközség nevében Benedek Áron gondnok és Rigó Irén üdvözölték az új lelkészt.

■ *A fogaras-nagyszabasi egyházközség* 1992. december 13-án rendezte meg Márkos Ervin lelkész beiktató ünnepélyét. A kinevezési irat felolvasása után az új lelkész tartotta meg beköszöntő beszédét. A beiktatást Gál Jenő esperes végezte. Az egyházközség részéről Kádár András gondnok, Végh Imre, Szöcs Mihályné és Kiss Jenő nyug. lelkész köszöntötték. A fogarasi felekezetek nevében Lukács Atya, Berkleff András és Hans Karl üdvözölték Márkos Ervin afiát.

■ *A Dávid Ferenc Egylet* felolvasó ülést tartott 1992. október 18-án, amelyen Török Tamás író „Dávid Ferenc a magyar irodalomban“ címen adott elő; november 29-én Szász Ferenc brassói lelkész tartott előadást „Miért imádkozunk?“ címen; december 13-án Egyed Emese egyetemi tanár beszélt „Mi közünk hozzád, Názáreti Jézus?“ címen. A műsort mindhárom alkalommal zeneszámok és szavalatok egészítették ki.

■ *A megválasztott szenátorok és képviselők* közszolgálati fogadalmatétele alkalmával ökumenikus istentiszteletet tartottak a kolozsvári Szent Mihály templomban 1992. október 25-én a magyar felekezetek előjáróinak részvételével.

■ *A kolozsvári Mátyás-szoborra elhelyezett új felirat* elleni tiltakozás jegyében ökumenikus istentisztelet volt a Szent Mihály templomban 1992. december 6-án. Egyházunk részéről mindkét alkalommal dr. Kovács Lajos püspök beszélt.

■ *Az Ágostai Hitvallású német Evangélikus Egyház* 1992. október 16–18. napjain ünnepelte megalakulásának 450. évfordulóját, amelyen egyházunkat dr. Kovács Lajos püspök és András György előadótanácsos képviselte.

■ *Tiszteletbeli doktoravatás* volt a Protestáns Teológiai Intézetben 1992. november 22-én, amikor a következő teológiai tanárok és lelkészek részesültek kitüntetésben: dr. Jörg Jeremias — München, dr. Hans-Chr. Schmidt — Lauber — Bécs, dr. John Godbey — Chicago, Terray László — Röde (Norvégia), dr. Újszászi Kálmán — Sárospatak és dr. Török István — Debrecen. Dr. John Godbey az amerikai unitárius univerzalista egyház Meadville, Lombard lelkészképző intézetének tanára az avatási ünnepély után, november 23-án előadást is tartott hallgatóink részére.

■ *Az „Association Unitarienne Française — Francia Unitárius Társulat* az 1992. október 25-én Párizsban tartott közgyűlésén a társulat nevét „francia“ helyett „Francophone“-ra változtatta. Ugyanakkor körvonalazta az unitárius vallás lényegét: hit az egyszemélyű és természetű Istenben és az ember Jézusban, akihez ragaszkodunk, tanítását és példáját követjük.

■ *A Római Katolikus Egyház* rehabilitálta Galileo Galileit, a toscanai tudóst, akit az Inkvizíció 1633-ban azért ítélte életfogytiglani börtönre, mert Kopernikusz nyomán hirdette, hogy nem a Nap forog a Föld körül, hanem a Föld saját tengelye és a Nap körül, és hogy nem a Föld a világegyetem középpontja. II. János Pál pápa „tragikus félreértésnek, elhamarkodott és szerencsétlen döntésnek“ minősítette Galilei elítélését; az egyház hibát követett el azzal, hogy a tudóst elítélte.

■ *Radikális változás az anglikán egyházban.* Az évtizedek óta tartó teológiai és egyházi vita után az anglikán egyház zsinata kimondta a nők pappá szentelését és teljes jogú alkalmazását egyházi szolgálatra. Ez a döntés a reformáció óta a legjelentősebb változást idézte elő az angol egyházban. A zsinat döntéséhez még a brit parlament mindkét házának és a királynőnek jóváhagyása szükséges.

A női papság bevezetése áthidalhatatlan problémákat fog előidézni az anglikán egyház számára a katolikus és görög keleti egyházakkal folytatott ökumenikus dialógust illetően.

■ *Jézus anyanyelvét,* a nyugat-arámi nyelvjárást, elsőként a heidelbergi tudósoknál sikerült részletesen leírniuk és dokumentálniuk. A szövegeket a szíriai Madula, Baksza és Gubadin falvakban vették hangszalagra és gyűjtötték össze. Itt, Damaszkusz közelében, mintegy ötezren beszélnek az idősámításunk kezdetekor Judeában és Galileában általánosan elterjedt arámi nyelv azóta alig módosult változatát.

Halottunk

Özv. Dr. Simén Dánielné Merész Aranka — dr. Simén Dániel teológiai tanár özvegye — 73 éves korában, 1992. november 10-én Kolozsváron elhunyt. November 12-én temették a Házsongárdi temetőbe; a temetési szolgálatot Szabó Dezső lelkész végezte.

Emléke legyen áldott!

Török Tamás: *Unitáriusok. Vallomások és emlékezések.*
Budapest, 1992. 123 l. Kiadja a Magyarországi Unitárius
Egyház.

A rendkívül izléses kis kiadvány hézagpótló a Magyarországi Unitárius Egyház életében. Benne a XX-ik század magyar unitárius írója szólal meg és tesz vallomást hitéről.

A 4 részre tagolt mű fejezetei híven fejezik ki az író éleleteszméjét. Ugyanakkor tükre annak az unitárius életnek is, mely Erdélytől elszakadva s részben a gyökerektől is, a felvilágosodott unitárius szellemiséget és hitet próbálja élni.

Előszót ifj. Bartók Béla egyházi főgondnok ír. Amikor értékeli benne Török Tamás munkásságát, egyben kifejezi azt a közös magyarországi szellemiséget, mely a XX-ik században az ökumenikus közösségben keresi helyét, a keresztények kerekasztalánál.

A könyv 4 fő fejezete: Az érték joga, Pieta, Tündököl fölöttem ez a sok élő, fényes égi szomszéd, Ars Poetika. Hozzá kapcsolódik a forrás megjelölés és 5 db kép jegyzéke.

Az előszóban említett ökumenikus közösség, s az egész könyvben átvonuló kisebbségi komplexus az érték jogával követeli a maga létjogosultságát. „A létszám csökkenés nem érték csökkenés“, filozófiai tételt ismétel. Egy falut templomának tornya tájoló, egy közösséget történetének kimagasló alakjai. Egy párat felsorol: Szervét Mihályt, Dávid Ferencet, Ralph Waldo Emersont, Bölöni Farkas Sándort, Orbán Balázst, Bartók Bélát.

A 17. századi unitarizmust dél-Magyarországon felszámolták, a kérdés jogi és vallási szempontból csak 1848-ban jő elő és 1867 után lesz a megalakuló új egyház a főleg Erdélyből kitelepülők új gyülekezete. 1881. október 2-án tartják Budapesten a megalakuló új gyülekezet istentiszteletét Ferencz József püspök jelenlétében. Derzsi Károly lelkésszel induló élet a mai napig tart. Mi, erdélyi unitáriusok érezzük mit jelent Magyarországon unitáriusnak lenni. Ezt érzi Török Tamás is. Ő mint budapesti lakos. Számára az unitarizmus a Dávid Ferenc-i, a 16-ik századi és a legmodernebb Orbán Balázs—Bartók Béla. Számunkra ez sokkal több. Ne-

künk a 400 év nem szakadt, egyfolytában ment a magunk kis, de letagadhatatlanabb folytatásában.

Dávid Ferenc ábrázolásából, akinek képe nem maradt fenn, Török Tamás a ma képeit idézi. László Gyula rajza, Szinte Gábor festménye, vagy Körösfői Kreisch Aladár Liszt Ferenc képét idéző képe áll első helyen. Az irodalmár Török Tamás is megszólal: Cs. Szabó László, Passuth László, Horváth János, Féja Géza, Németh László, mindezek képei az elképzelés képei. Az ismeretlenről ki fog derülni, hogy örök és felejthetetlen.

Török Tamás nagy problémája a Blandrata György kérdése. Külön receptet is ír. Megalkuvás vagy továbbélés. Reálpolitika vagy megalkuvás? Blandrata György álláspontja Török Tamás szerint a megalkuvás és továbbélés. Ő az unitarizmus megalkuvó reálpolitikusa, aki Pirnát Antal szerint is számol az erőviszonyokkal és megalkuszik, még a jellem áldozata árán is. Két 20-ik századi unitárius könyvet ismertet kimerítő tanulmányal. Dr. Erdő János: Teológiai tanulmányok kötetét és Szent-Iványi Sándor: A Magyar Vallásszabadság az USA-ban megjelent művét.

Teljes terjedelemben közli Pókainé színművét, két részben. Az alapgondolatot Gyulai Pál verse adja.

A kötet olvasásakor mindegyre kicsúcsosodik Török Tamás egyetemi végzettsége. Bölcsész hallgató volt, s az a 40 év, amit mint a Magyar Rádió munkatársa, dramaturg és rendező végzett. Így kerül be külön fejezetként: „Tündököl fölöttem ez a sok élő, fényes égi szomszéd“, melyben Márai Sándorról, Latinovits Zoltánról és egy eldugott völgyben élő 3 apácáról szól. Ezeknek megnyilatkozásuk, gondolatuk, érzésük unitárius. Márai szerint: a feladat elől nem lehet elbújni. Jézus lábnymában járunk, de természetesen a Judáséban is.

A kötet rendkívül értékes fejezete: az Ars Poetika, melyben Dékány Endrével beszélget mintegy önvallomásként. Az író lelkét és unitáriuságát innen ismerhetjük meg leginkább. Kiinduló pontja itt is, hogy a kereszténység egy és oszthatatlan. Ami őt lényegében megragadja, az az Isten-kereső Erdély fényes fellobbanása, magyar földön magyar egyház születése és csöndes kisebbségbe való visszahúzódásának drámája. Szerinte mint ország épp oly kicsinyek vagyunk, mint az Unitárius Egyház. Dávid Ferenc esetében a lélek és jellem formáló hit erejét, míg közéletiségében a történelem formáló valóságát látja meg. Ezt látja és érzi abban, hogy Dávid Ferenc elhallgattatása ellenére, halála után is és ma is Ő ennek a vallásnak lelke. Mindenkinek figyelmébe ajánljuk Török Tamás könyvét.

John Ruskin Clark: *Joseph Priestley — A Comet in the System*. Torch Publications, San Diego, CA USA, 1992.

Motion towards Perfection — The Achievement of Joseph Priestley. Edited by A. Truman Schwartz and John G. McEvoy. Skinner House Books, Boston, 1992.

Nagy érdeklődést váltott ki az angol és amerikai olvasóközönség körében ez a Priestley életrajzát tartalmazó két könyv. Clark munkájában Joseph Priestley (1733—1804) radikális reformer rendszeres kutatások alapján megírt életrajzát nyújtja. A könyv alcímét — *A Comet in the System* — John Adams egyik leveléből veszi, melyet Thomas Jeffersonnak írt — az USA mindkét elnöke Priestley barátja volt. Adams többek között ezt írta Priestleyről: „Ez a nagy, kiváló és rendkívüli ember, akit én őszintén szerettem, tiszteltem és becsültem, valójában csodálatos jelenség: üstökös a világegyetem rendszerében“. Ez a megállapítás egyben a szerző értékítélete is.

Clark munkájában Priestley életével, társadalmi környezetével, szellemi gyökereivel és sokoldalú munkásságával ismertet meg. Independens (református) szülők gyermeke volt, a szigorú kálvinizmus szellemében nőtt fel. Tanulmányai elvégzése után szabadelvű protestáns lelkész, majd tanár lett. Hitvilága és teológiai gondolkozása, tanulmányai következtében fokozatosan radikálizálódik: előbb arminianus, majd ariánus és végül az unitárius hitfelfogás híve. Számos teológiai munkái közül kiemelkedik: *History of the Corruptions of Christianity* — A kereszténység megromlásának története 1782, melyben az evangéliumi kereszténység megromlását tárgyalja, és *History of Early Opinions Concerning Jesus Christ* — Jézus Krisztusról alkotott korai nézetek története, 1786, melyben kimutatja, hogy a Jézusról vallott korai hitfelfogás unitárius volt, és hogy Krisztus imádása ellentmond Jézus tanításának. A szerző indokoltan tartja Priestleyt az angol unitarizmus nagy teológusának, aki egyben az angol unitárius egyház egyik megalapítója.

Priestley a vallás mellett szabadidejét a tudomány szolgálatába állítja s korának egyik kimagasló tudósa lesz, akit a Royal Society, Anglia Tudományos Társulata tagjai sorába választott. A szerző megállapítása szerint Priestley vallási, társadalmi és tudományos munkásságának kulcsa: megérteni a „Legfőbb Bölcsességet“ — Istent.

Clark könyve tudományos jellege mellett olvasmányos, ahol csak lehetséges Priestleyt szólaltatja meg, Ő beszél magáról és magáért.

A második könyv — *Motion towards Perfection* — Clark művét kiegészítő tanulmánykötet Priestley életéről és munkájáról. A munka kifejező címe — *Haladás a tökéletesség felé* — Priestley életét és célját

fejezi, amennyiben a tökéletességen az igazságot és a tökéletes törvényt kijelentését értjük, mellyel a „Legfőbb Bölcsesség“ — Isten kormányozza a világot.

A könyv 10 tanulmányt tartalmaz Priestleyről, mint lelkész, teológus, tudós, reformer, állampolgár. Figyelmet érdemel Martin Fitzpatrick írása: „Priestley caricatured“, melyben ismerteti, hogy Priestleyt elfogult ellenfelei milyen nagy veszélynek tartották a vallás, politika és a kormányzat számára. John McLachlan tanulmányában a család jelentőségét emeli Priestley életében és munkájában.

Mindkét könyvből kitűnik, hogy Priestley egész életében a vallás és a tudomány összekapcsolásáért fáradozott. Igaza van Jacob Bronowski-nak, akit Clark idéz, hogy az emberek felemelkedését azok munkálják, akik szellemi integritással és rendkívüli szellemi tehetséggel rendelkeznek. Ilyen ember volt Priestley, ez a magyarázata jelentőségének és ember-szolgálatának.

Priestley életrajzát tárgyaló mindkét könyv hasznos és tanulságos munka, melyért a mai olvasóközönség hálás lehet.

(- i -)

ELOFIZETŐINK FIGYELMÉBE!

A Keresztény Magvető előfizetési díja belföldön évi 400 lej, mellet a lelkészi hivatalok útján, vagy közvetlenül az Egyházi Központba (Episcopia Unitariană, 3400 Cluj, B-dul 22 Decembrie nr. 9) lehet befizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére évi 12 dollár.

Annual subscription from abroad — 12 dollar — (postage included) should be sent to the Unitarian Church Headquarters, B-dul 22 Decembrie nr. 9, 3400 Cluj, Romania.

